

MAİTRİSİMİT BAĞLAMINDA ESKİ UYGUR
TÜRKÇESİNDE *KÖR-* FİİLİ

Yüksek Lisans Tezi

Eskişehir, 2022

**MAİTRİSİMİT BAĞLAMINDA ESKİ UYGUR
TÜRKÇESİNDE KÖR- FİİLİ**

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2022

03/01/2023

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması hâlinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

ÖZ

MAİTRİSİMİT BAĞLAMINDA ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE *KÖR-* FİİLİ

Yüksek Lisans, 2022

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Bülent GÜL

Eski Uygurcaya ait olan Maitrisimit hem dini nitelikte hem de bir tiyatro özelliğini taşıması sebebiyle oldukça önemli bir eserdir. Bu eser üzerinde hem dil özellikleri hem de semantik bağlamda çok fazla çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada özellikle *kör-* fiili incelenmiştir. Fiil öncelikle temel bir sözcük olarak, kelime listeleri dikkate alınarak incelenmiştir. Bu incelemenin sonucunda da Maitrisimit'ten alınmış *kör-* fiilinden türeyen *körk*, *körünç* gibi sözcüklerin aslında farklı kategorilerde de değerlendirilebileceği tespit edilmiştir. Birinci bölümde yer alan bu incelemeler ile birlikte Türk dilinin fiil varlığı ve yapısı da ayrıca sunulmuştur. Ardından ikinci bölümde, *kör-* fiili sözdizimsel olarak ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bölümün devamında fiilin anlambilimsel incelemesi ile birlikte metinde temel anlamının dışında işaret ettiği diğer anlamlar tespit edilmiştir. Tüm bu incelemeler sonucunda *kör-* fiilinin, temel anlamının dışında, “çirkin, güzel, piyes” gibi farklı anlamı işaret ettiği görülmüştür. Ayrıca kavramsal metafor bağlamında incelenen bu fiilin üç farklı kavramsal metaforu da işaret ettiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Maitrisimit, Eski Uygur Türkçesi, *Kör-* fiili, Sözdizim, Anlambilim.

ABSTRACT

THE VERB *KÖR-* IN OLD UYGHUR TURKISH IN THE CONTEXT OF MAİTRISİMİT

Master Degree-2022

Department of Turkish Language and Literature

Maitrisimit, which belongs to the Old Uyghur language, is a very important work because it is both a religious text and a theatrical text. A lot of work has been done on this work, both in terms of language features and semantics. In this study, especially the verb *kör-* has been examined. This verb has been examined primarily as a basic word, taking into account the basic word lists. As a result of this examination, it has been determined that words such as “*körk*” and “*körünç*”, which are derived from the verb *kör-* taken from Maitrisimit, can actually be evaluated in different categories. With these studies in the first part, the verb existence and verb structure of the Turkish language are also presented. Then, in the second part, the verb *kör-* is syntactically examined in detail. In the continuation of this section, along with the semantic analysis of the verb, other meanings it refers to in the text, apart from its basic meaning, have also been determined. As a result of all these examinations, it has been understood that the verb *kör-* has seven different meanings in total, including "ugly, beautiful, sketch", apart from its basic meaning. In addition, it has been determined that this verb, which is examined in the context of conceptual metaphor, indicates three different conceptual metaphors.

Key Words: Maitrisimit, Old Uyghur Turkish, The Verb *Kör-*, Syntax, Semantic

TEŞEKKÜR

Türklere ait bulunan en eski yazılı metinlerden itibaren Türk toplumunun siyasi, sosyal ve kültürel yaşamlarına ilişkin bilgiler ortaya çıkmasıyla yazılı metinlerden öncesine yönelik de çıkarımlarda bulunmak kolaylaşmıştır. Bununla birlikte Türk dilini tarihin en erken dönemlerine kadar dilbilgisel ve semantik açıdan inceleyebilmek araştırmacıların en büyük amacı olmuştur. Ulaşılan her yeni bilgiye Türk dilinin zenginliğine, diğer diller ile ilişkisine şahit olabilmekteyiz. Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan ve bugün bile Azerbaycan, Anadolu, Kafkasya, Sibirya gibi geniş bir coğrafyada kullanılmaya devam eden Türk dilinin tarihi derinliği, her araştırmanın sonucunda kapının yeni bir konuya veya probleme açılmasıyla anlaşılmaktadır. Eldeki çalışmada, hem Budizm ve Maniheizm gibi çeşitli dinlerle etkileşime girmesiyle hem de kurduğu devletler ile bıraktıkları eserleriyle eski Uygurların ve eski Uygurcanın zenginliğini yansıtan Maitrisimit'te *kör-* fiili incelenmiştir. Çalışma hazırlanırken Talat Tekin'in 1960 yılında Doçentlik tezi olarak hazırladığı ve 1976'da Ankara'da basılan eserinden istifade ettim. Bu süreçte öğrencisi olduğum, çalışma konusu hakkında beni yönlendiren ve desteğini esirgemeyerek gerekli kaynaklara ulaşmamda yardım eden kıymetli hocam Prof. Dr. Bülent GÜL'e teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	iii
ÖZ	iv
MAİTRİSİMİT BAĞLAMINDA ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE KÖR- FİİLİ	iv
ABSTRACT	viii
THE VERB KÖR- IN OLD UYGHUR TURKISH IN THE CONTEXT OF MAİTRİSİMİT	viii
TEŞEKKÜR	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1
Eski Uygurca ve Maitrisimit Hakkında	2
1. Bölüm	5
TEMEL BİR SÖZCÜK OLARAK KÖR- FİİLİ VE TÜRK DİLİNDE KÖR- FİİLİ	5
1.1. Temel Kelime Listeleri ve Temel Kelime Bağlamında Kör- Fiili	5
1.2. Türk Dili Söz Varlığı, Türkçe Fiiller ve Kör- Fiili	11
2. Bölüm	17
KÖR- FİİLİNİN SÖZDİZİMSEL VE ANLAMBİLİMSEL İNCELEMESİ	17
2.1. Maitrisimit Bağlamında Kör- Fiilin Söz Dizimsel İncelemesi	17
2.1.1. Maitrisimit'te "Görmek" Temel Anlamıyla Kör- Fiili	17
2.1.2. <i>kör-+(X) er-</i>	23
2.1.3. <i>körgeli bol- er-</i> "Görmeye muktedir olmak"	26
2.1.4. <i>körü tur-</i> "Sürekli görmek/bakmak"	27
2.1.5. <i>emgek kör-</i>	27
2.1.6. <i>emgek tolgak körküt-</i>	28
2.1.7. Kör- Fiili ile Oluşturulmuş İkileme	28
2.1.7.1. <i>körtle körkle</i>	28
2.1.8. Kör- Fiili ile Oluşturulan Kalıplaşmış Sözcük Grupları	29
2.1.8.1. <i>körü kanınçsız</i> "Bakmaya doyulamayacak kadar güzel, çok güzel"	29
2.1.8.2. <i>körgeli körksüz</i> "Bakılamayacak kadar çirkin"	30
2.1.8.3. <i>körmeklig suvsamaq</i> "Görmeyi istemek"	30
2.1.8.4. <i>körgeli küse-</i> "Görmek İstemek"	31
2.2. Maitrisimit Bağlamında Kör- Fiilin Anlambilimsel İncelemesi	31
2.2.1. İdrak Fiilleri Bağlamında Kör- Fiili	35
2.2.2. <i>körklük</i> "Güzel"	39
2.2.3. <i>körkle</i> "Güzel"	41
2.2.4. <i>körtle</i> "Güzel, Uygun"	43

2.2.5. <i>körk</i> “Görünüş, Güzellik”	44
2.2.6. <i>körünü etüz</i> “Görünen, Var Olan Vücut”	45
2.2.7. <i>körk</i>	45
2.2.8. <i>körünç</i> “Piyes”	48
2.2.9. <i>körksüz</i> “Çirkin”	50
2.2.10. <i>emgek kör-</i> “Sıkıntı görmek/yaşamak”	51
2.2.11. <i>körgülük</i> “Görünen, Mevcut”	53
3. Bölüm	55
3.1. Kavramsal Metaforlar Bağlamında <i>Kör-</i> Fiilinin Sınıflandırılması	55
3.1.1. <i>Bilmek Görmektir</i>	59
3.1.2. <i>Anlamak Görmektir</i>	61
3.1.3. <i>Tecrübe Etmek Görmektir</i>	63
SONUÇ	66
Kaynakça	69

KISALTMALAR LİSTESİ

AY: Altun Yaruk

BT V: Berliner Turfan-Texte V

BT XIII: Berliner Turfan-Texte XIII

DKP-E: Daśakarmapathāvadānamālā, Elmalı 2016

GT: Gülistan Tercümesi

KB: Kutadgu Bilig

Kuanşi: Kuanşi İm Pusar

KT: Köl Tigin Yazıtı

Mayt.: Maitrisimit

M II: Manichaica II

NF: Nehcü'l Ferâdis

Xuan III: Xuanzang-Biographie III

Xuan VII: Xuanzang-Biographie VII

GİRİŞ

Eski Uyğurca, içinde barındırdığı eserler bakımından Türkçenin oldukça geniş bir dönemini kapsamaktadır. Tarihi ve dilbilgisi açısından değerlendirildiğinde farklı sınıflandırmalar yapılmaktadır. Sözdizimi, anlambilimsel gibi her yönden ayrıntılı incelemesi yapılan bu dönem hakkında çok fazla araştırmalar mevcuttur. Maniheizm, Budizm gibi dinlerin etkisinde kalan bu dönem eserleri bulunuşundan itibaren araştırmacılar tarafından çözümlenmeye devam edilmektedir. Bulunan her yeni eser veya yazıt ile daha önce elde edilen bilgiler ya desteklenmekte ya da yerini başka bir yeni bilgiye bırakmaktadır. Bunca araştırmalara rağmen hâlâ bilinmezliği, daha doğrusu yeni bilgiyi barındırabilen bu dönem metinleri arasından Maitrisimit, bu çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışma *Temel Bir Sözcük Olarak Kör- Fiili ve Türk Dilinde Kör- Fiili, Kör- Fiilin Sözdizimsel İncelemesi, Kör- Fiilin Anlambilimsel İncelemesi* olmak üzere toplamda 3 ana bölümden oluşmaktadır. Her bir bölümde kör- fiili ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Sonuç kısmında ise tüm bu elde edilenler metin özellikleri de dikkate alınarak yorumlanmıştır.

Tezin konusu başlığında da belirtildiği üzere, Maitrisimit adlı eserden hareketle eski Uyğur Türkçesi söz varlığında temel kelimelerden biri olan *kör-* fiili anlambilimsel ve sözdizimsel olarak ayrıntılı bir biçimde incelenecektir. Maitrisimit'te *kör-* fiilin geçtiği cümleler ayrı ayrı belirtilip, hepsi üzerinde dilbilimsel ve anlambilimsel inceleme yapılacaktır. Tezin temel konusu olarak ise; daha önceki çalışmalarda ortaya koyulan anlambilimsel inceleme sonucunda fiilin *algı fiilleri, mental fiiller, fiil-isim* vb. kategorilerde incelendiği görülmüştür. Dolayısıyla daha önceki çalışmalarda ortaya konan veriler, Maitrisimit üzerinde incelenip, ayrıntılı mukayesesi yapılacaktır. Bu incelemenin sonucu olarak ortaya çıkacak olan yeni bulgular, fiilin başka metinlerdeki durumları da verilerek desteklenecektir.

Amacı ise, Türk dili literatüründe temel fiillerden biri olarak değerlendirilen *kör-* fiili Maitrisimit adlı eserde yoğun bir şekilde kök halinde fiil, kök fiilden türemiş isim, sıfat veya birleşik fiil olarak kullanılmıştır. Bir metinde bu derece sık kullanılan bir fiilin Türk dili açısından değerini her anlamda ortaya konulması gerekmektedir. Tezin temel amacı, Maitrisimit'te geçen *kör-* fiilin temel fiil iken hangi ekleri alarak hangi sözdizimsel özellikler taşıyan cümlelerde, hangi anlamları kazandığını tespit etmektir. Bununla birlikte eldeki çalışma, tespit edilen sözdizimsel

yapıların ve anlamların sınıflandırılması, metinde hangi kavramsal metaforları karşıladığı hususunun tespiti ve değerlendirilmesi gibi diğer amaçları da taşımaktadır.

Çalışmada kullanılan yöntem, kuramsal bir çerçevede açıklanmak gerekirse, temel kelime bir dilin söz varlığını inceleme, diğer diller ile ilişkisini tespit etme vb. birçok dilbilimsel çalışmalarda ciddi önem verilmektedir. Birçok temel kelime listeleri hazırlanırken, seçilen kelimelerin kullanım sıklığı, anlam çeşitliliği ön planda tutulmaktadır. Dolayısıyla, temel sözcük sayılan ve Maitrisimit'te sıkça geçen *kör-* fiilini ve bu fiilden türeyen yeni kelimeleri türlerine göre sınıflandırırken ortaya çıkan verileri desteklemek amacıyla diğer metinlerdeki durumunun da göz önünde tutulması gerekmektedir. Metinde *kör-* fiilinin geçtiği tüm veriler, kavramsal metafor, gramerleşme, gramatikal özellikler ve bunların sınıflandırılması bakımından ele alınacaktır.

Eski Uygurca ve Maitrisimit Hakkında

Çalışmanın asıl konusuna geçmeden önce eski Uygurca ve Maitrisimit hakkında bilgilere kısaca yer vermek doğru olacaktır. Fakat bunlardan önce eski Türklere değinilebilir. Eski Türkler hakkında bilgi edinebildiğimiz en eski yazılı kaynak olan Çin yıllıklarında, Çin hanedanlığı döneminde belirli iş alanlarında hünerli olduğu kaydedilen topluluklardan bahsedilir. O dönemlerin savaş malzemelerini imal eden topluluklar arasında Uygur Türklerinin ataları olduğu düşünülen Kao-çe'lerden (Yüksek Arabalılar) de bahsedilmektedir. Ercilasun ilgili çalışmasında, bu topluluk için arabayı icat etmeleri sebebiyle Oğuz Kağan Destanı'nda da *Kaŋlı* boyu olarak geçtiğinden bahsetmektedir. Bununla birlikte Orhun Yazıtlarında geçen ve Çincedeki adının *Tie-le* olan *Tölis* boyu ile ilişkili olduğu, Çin kaynaklarına göre Uygurların bu topluluktan geldiğini de belirtmektedir (2004: 213). M.S. 745 yılından sonra kağanlık kuran Uygurlar, bu dönemde kağanları adına dikilmiş Tes, Taryat, Şine Usu gibi yazıtlara sahiptirler. Dolayısıyla eski Uygurların hem yazılı kültürüne hem de toplum olma bilincine sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Kansu Uygur Devleti ve Hoço Uygur Devleti olmak üzere kağanlıklar kuran eski Uygur Türkleri Maniheizm, Budizm, Hristiyanlık ve en sonra Müslümanlık gibi dinlerin etkisinde kalmışlardır. Ancak burada İslam öncesi

Türkleri ve Türkçeyi anlamak açısından değerlendirildiğinde en çok etkinin Maniheizm ve Budizm dinlerinden geldiği anlaşılmaktadır. *Sevgili* adlı şiirin sahibi Aprın Çor Tigin'in bilinen ilk Türk şair olması ve eseri Maheizm dönemine ait olması oldukça önemlidir. *Maitrisimit*, *Altun Yaruk*, *Irk Bitig*, *Sekiz Yükme*, *Kuanşi İm Pusar*, *Üç İtigsizler* vb. daha birçok İslam öncesi Türk tarihi bakımından oldukça önemli olan eserler Maniheizm ve Budizm dinleri etkisinde yazılmış eserlerdir. Maniheizm dini etkisiyle yazılmış *Hakana Arz*, *Tan Tanrı* gibi nazım türünde yazılmış eserlerin yanı sıra düzyazı türünde ünlü eser *Irk Bitig* de mevcuttur. Bu eser üzerine T. Tekin¹, M. Erdal², H. N. Orkun³ gibi araştırmacıların yanı sıra biraz daha günümüze geldiğimizde T. Karaayak⁴, M. Atsız⁵, K. Seçkin⁶ gibi araştırmacılar sözdizimi ve semantik açıdan inceleme yapmışlardır.

Budizm dinini kabul eden eski Uygurlardan kalma eserlerden nesir türünde olanları için daha ayrıntılı sınıflandırmalar yapılmıştır. Ercilasun, *Vinayalar*, *Sutralar*, *Abidarmalar* ve *Diğerleri* olmak üzere 4 farklı başlık altında değerlendirmiştir (2004: 242). Her biri Budizm dinine ait unsurları açıklamak ve aktarmak üzere yazılmış eserleri kapsamaktadırlar. *Maitrisimit*, *Kuanşi İm Pusar* ve bu dönemin en hacimli eseri olarak bilinen *Altun Yaruk* gibi eserler Budizm dini öğretilerini aktarmak üzere yazılmış eserlerdendir. Bunlar arasında çalışmanın da konusu olan *Maitrisimit*, kutsal kitap türünde eserlerin toplandığı *Sutra* türünün içinde *Çatik (jataka)* türü içerisinde değerlendirilmektedir. *Maitrisimit* Toharcadan çevrilen, Maitreye Burkan'ın hayatını ve öğretilerini anlatan dini nitelikli bir eserdir. Her bölümü *Ülüş* olarak adlandırılan eser, canlandırma tekniğine yakın özellikler sergilemesiyle dikkat çekmektedir. Tekin, metnin nüshalarının nerelerde bulunduğundan bahsetmiştir. İlk nüshanın 1904-1905 yıllarında *İkinci Turfan Arkeoloji Heyeti* tarafından bulunduğu, ikinci nüshanın Sengim kasabasının civarında bir manastırda bulunduğunu, üçüncü nüshanın ise yine aynı bölgede bulunduğunu

¹ Tekin'in çalışması kaynakçada verilmiştir.

² (1977). "Irk Bitig Üzerine Yeni Notlar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Cilt 25, Sayı 1977, s. 87-119.

³ 1936, 1938 ve 1940 yıllarında *Eski Türk Yazıtları* adlı çalışmaları Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmıştır.

⁴ (2019). "Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili", *International Journal of Old Uyghur Studies*, Cilt 1, Sayı 1, s. 137-144.

⁵ (2019). "Irk Bitig'de Zarf ve Zarf Yapıları/ Adverbs and Adverbial Constructions In The Irk Bitig", *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s. 46-52.

⁶ (2015). "Irk Bitig: Toplumsal İyi ve Toplumsal Kötünün İnşasında İdeolojik Bir Fal Kitabı", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, Cilt 4, Sayı 4, s. 1433-1450.

belirtmiştir. Ayrı zamanlarda bulunan bu nüshaların Le Coq, Arat, Gabain, Körner ve Leis'in çalışmaları ile birleştirildiğini, Le Coq'un çeviri çalışması ile bu metin üzerine daha sonraki dönemlerde yapılacak olan çalışmaların önünün açıldığını da ifade etmiştir (2019: 27-28). Ayrıca Maitrisimit'i 1960 yılında doçentlik tezi olarak incelediği çalışmasında, bu metni bir tiyatro özelliği taşıdığını düşündüğünü de belirtmiştir. Buna sebep olarak metinde her bölüm başında anlatılan olayların nerede geçtiğine dair bilgilerin verilmesi ve bunların sahne canlandırmasına benzemesini göstermektedir (2019: 31).

1. Bölüm

TEMEL BİR SÖZCÜK OLARAK KÖR- FİİLİ VE TÜRK DİLİNDE KÖR- FİİLİ

1.1. Temel Kelime Listeleri ve Temel Kelime Bağlamında Kör- Fiili

Temel sözcükler bütün dillerde kendine has göstergeler ile bulunan ve genel olarak ödünçlenmeyen sözcükler olarak bilinmektedir. İnsana ait organ adları, ye-, iç-, uyu- vb. temel hareketleri bildiren fiiller, tabiat unsurlarının adları gibi sözcüklerin hepsi temel/ana sözcük olarak kabul edilmiştir. Kökü tek bir ana dile dayandığı, aralarında akrabalık olduğu düşünülen diller bahsi geçen temel sözcükler dikkate alınarak incelenir. Buna sebebi ise daha önce belirtildiği gibi ödünçlenemeyen temel sözcüklerin bazı dillerde ortak olması akrabalık ilişkisini kanıtlamaya yeterli görülmesidir. Ancak bazı bilginler bu noktada bir problem olduğunu iddia etmektedir. Elbette ki bir dil sadece temel sözcüklerden ibaret değildir. Hem kendi bünyesindeki sözcükler ve bunlardan kendi imkânları ile türettiği yan sözcükler hem de başka yabancı dillerden ödünçleme yolu ile aldığı sözcükler de bulunmaktadır. Altay dillerinin akrabalık ilişkisi üzerine araştırma yapan Doerfer, bu konuda *ana temel sözcükler*, *yan temel sözcükler* ve *ara temel sözcüklerden* bahsetmektedir ve bunlar arasında doğru bir ayırım yapılması gerektiği kanaatindedir. Kendisine göre *ana temel sözcükler* ile *yan temel sözcükler* arasında net bir ayırım söz konusu değildir. *Ana temel sözcükler* ödünçlenmez, dile has bir özellikleri vardır. *Yan temel sözcükler* ise nadiren ödünçlendiğini belirtir. Ancak burada *ara temel sözcükler*, *ana temel sözcüklere* göre çok sık ödünçlendiğini ifade eder. Örnek olarak *el* sözcüğünün bir *ana temel sözcük*, *parmak* sözcüğünün *ara temel sözcük* ve *başparmak* sözcüğünün ise *yan temel sözcük* olduğunu belirtmiştir. *Ana* ve *yan temel sözcükler* arasındaki ayrımı yapabilmeyi sağlayan bazı ölçütlerden bahsetmiştir. Bunlardan ilki organ adlarının, bir bütün olarak vücudun en önemli parçaları olması ve her birinin oldukça önemli işleve sahip olmalarıdır. Bundan dolayıdır ki organ adları temel sözcüklerdir. *Yan temel sözcükler* ise bunların sadece bir kısmını karşılayan sözcüklerdir. Bu konuya örnek olarak ise *baş* ve *alın* sözcüklerini vermiştir. *Baş* sözcüğü *ana temel sözcük* iken *alın* sözcüğü ise bunun bir kısmını işaret eden *yan temel sözcüktür* (1983: 4). İkincisi, *ana temel sözcüklerin* oldukça etkili bir şekilde duyguyu hissettiren organ adları olmasıdır. Buna örnek olarak da *yürek* ve *böbrek* sözcüklerini vermiştir. *Yürek* sözcüğü, insanın hem soyut

olarak duygu durumlarında varlığını hissettiren hem de fiziki olarak hareketi olan bir organdır. Dolayısıyla bu *ana temel sözcük*tür. *Böbrek* ise daha önce bahsedilen durumları karşılamadığı için *sıradan* bir organdır ve *yan temel sözcük*tür. Üçüncü ölçüt ise *özel* ve *genel kavram* olmalarıdır. Kendisine göre *ana temel sözcükler* bu iki durum arasındayken *yan temel sözcükler* ya *özel* ya da *genel kavram* olmaktadırlar (1983: 4). Son olarak Doerfer, insan vücudundaki bütün özel organları *yan temel sözcükler* olarak kabul etmiştir. Dilin kendisine ait bu organları işaret eden sözcükler ayıp ve yakışsız karşılandığı için genellikle onlar yerine başka bir dilden ödünçlenen yabancı sözcüklerin kullanıldığını ifade etmiştir (1983: 5).

Clauson, Türkçe, Moğolca, Mançuca, Tunguzca, Korece ve Japoncanın ortak bir dilden geldiğini ve dolayısıyla bu dillerin akraba olduklarını savunan Altay Dilleri Teorisini temel sözcükleri dikkate alarak incelemiştir. Morris Swadesh tarafından *radyokarbon tarihlendirme tekniğinin* dilbilim incelemeleri için kullanılabileceğinin önerildiği ve bunu da *glottokronoloji* ve *leksikoistatistik* olmak üzere iki yeni terim üzerinden yapılabileceğini ifade etmektedir (2005: 312). *Glottokronoloji*, dilbilim incelemelerinde kullanılan bir yöntemdir ve aynı ata dilden geldiğine inanılan dillerin ilk defa hangi dönemde birbirlerinden ayrıldığını anlamayı sağlamaktadır. Bununla birlikte *leksikoistatistik*, hem üzerinde araştırma yapılan dillerin akraba olup olmadıklarını kanıtlamak hem de bahsi geçen ilk tarihsel ayrımın ortaya çıkarılmasını sağlamak amacıyla dillerin, sayısal verilere dayanarak, sahip oldukları sözcükleri tespit edebilmektedir. Her iki yöntemde de temel sözcükler dikkate alınır. Clauson temel sözcükleri “*Her bir dilin belli temel kavramlar için sahip olması gereken kelimeler sabittir*” cümlesiyle nasıl tanımladığını anlıyoruz (2005: 312). Kendisine göre, var olan bütün diller temel sayılan kavramları karşılayabilmek için temel sözcükler oluşturmaktadır ve bunlar bellidir, yani değişmezler. Ancak bazen zaman içerisinde bahsedilen bu sözcüklerden bir kısmı kullanımdan kalkarak yerini başka bir sözcüğe bırakabilmektedir. Bu durumun her temel kavram için aynı sürede olmasının mümkün olmadığını da belirtmektedir (2005: 312). Bu iki yöntemi uygulayarak teorideki dilleri, temel sözcüklerin ortaklık sayısına göre incelemiştir. Sonucunda ise coğrafi konumun özelliği, bu teori kapsamındaki dillerden en az ikisinde görülmüş olan bir kelimenin aslında başka bir dilden ödünçlenmiş olması gibi sebeplerle birlikte, ortak olduğu tespit edilen az sayıda sözcükler dışında hiçbir kelimenin söz konusu dillerde ortak olmadığını

belirtmiştir (2005: 319). Clauson temel sözcüklerin Türkçe, Mançuca ve Moğolcada ortak temel sözcük olmadığını, özellikle ödünçleme ve değişim konusunda Moğolcanın çok dirençli olduğunu, Türkçenin ise yine yüксеğe yakın bir direnç gösterdiği, Türkçe ve Mançuca ortak temel sözcük bulunmadığı için akraba olmadıklarını ifade etmektedir. Moğolca ve Türkçe arasında çok az sayıda olan ortak kelimelerin, başka dillerden ödünçlemenin bir sonucu olduğunu belirtmektedir. Moğolca ve Mançuca arasında, Türkçeye oranla biraz daha fazla ortak kelimeler mevcuttur. Ancak bunun da sebebini Mançucanın Moğolca ve Çince ile fazla ilişkisi olmasının bir sonucu şeklinde açıklamaktadır (2005: 323).

Ercilasun Orhon yazıtlarında geçen sözcükleri, Swadesh'in 100 temel sözcük listesi ile karşılaştırdığı çalışmasında listede yer alan 64 sözcüğün yazıtlarda geçtiğini ifade etmektedir. Burada Swadesh'in *tabiat* ve *insan* ile ilgili sözcükleri genişleterek daha farklı bir sınıflandırma yapmıştır. Bu sınıflandırma insana ait hareket, sevinç, üzüntü gibi duygu durumunu ifade eden kelimeler, doğaya ait kavramları işaret eden kelimeler, yer, yön ve zaman kavramları ile ilgili kelimeler, hayvan türleri ve renkler ile ilgili kelimeler şeklindedir (2004: 188-190).

Nalbant, DLT'de hem Swadesh'in temel sözcük listesine hem de Ercilasun'un listesinde göre toplamda 100 tane sözcük tespit etmiştir. Eserde farklı Türk lehçelerine ait sözcükleri bu listelere göre sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmada toplamda 26 Türk lehçesine ait sözcükler bahsedilen her iki listeye göre sınıflandırılmıştır. Ayrıca Nalbant bu lehçelerden en çok Oğuz lehçesi sözcüklerinin mevcut olduğunu belirtmiştir (2013: 343).

Gökdağ ve Şimşek (2014), Türkçenin toplamda 200 temel sözcükten oluşan listesini hazırlamışlardır. Bu çalışmayı yaparken Swadesh'in listesini dikkate aldıklarını ve eski Türkçede varlıkları tespit edilen bu sözcüklerin, Türkçenin 21 lehçesindeki durumlarını da ayrıntılı bir şekilde incelemişlerdir.

Swadesh'in 1952'de hazırladığı 207 tane temel sözcüğü içeren listesi aşağıda verilmiştir (https://en.wikipedia.org/wiki/Swadesh_list).

1. I	70. feather	139. to count
2. you (singular)	71. hair	140. to say
3. he	72. head	141. to sing

4. we	73. ear	142. to play
5. you (plural)	74. eye	143. to float
6. they	75. nose	144. to flow
7. this	76. mouth	145. to freeze
8. that	77. tooth	146. to swell
9. here	78. tongue (organ)	147. sun
10. there	79. fingernail	148. moon
11. who	80. foot	149. star
12. what	81. leg	150. water
13. where	82. knee	151. rain
14. when	83. hand	152. river
15. how	84. wing	153. lake
16. not	85. belly	154. sea
17. all	86. guts	155. salt
18. many	87. neck	156. stone
19. some	88. back	157. sand
20. few	89. breast	158. dust
21. other	90. heart	159. earth
22. one	91. liver	160. cloud
23. two	92. to drink	161. fog
24. three	93. to eat	162. sky
25. four	94. to bite	163. wind
26. five	95. to suck	164. snow
27. big	96. to spit	165. ice
28. long	97. to vomit	166. smoke
29. wide	98. to blow	167. fire

30. thick	99. to breathe	168. ash
31. heavy	100. to laugh	169. to burn
32. small	101. to see	170. road
33. short	102. to hear	171. mountain
34. narrow	103. to know	172. red
35. thin	104. to think	173. green
36. woman	105. to smell	174. yellow
37. man (adult male)	106. to fear	175. White
38. man (human being)	107. to sleep	176. black
39. child	108. to live	177. night
40. wife	109. to die	178. day
41. husband	110. to kill	179. year
42. mother	111. to fight	180. warm
43. father	112. to hunt	181. cold
44. animal	113. to hit	182. full
45. fish	114. to cut	183. new
46. bird	115. to split	184. old
47. dog	116. to stab	185. good
48. louse	117. to scratch	186. bad
49. snake	118. to dig	187. rotten
50. worm	119. to swim	188. dirty
51. tree	120. to fly	189. straight
52. forest	121. to walk	190. round
53. stick	122. to come	191. sharp (as a knife)
54. fruit	123. to lie (as in a bed)	192. dull (as a knife)
55. seed	124. to sit	193. smooth

56. leaf	125. to stand	194. wet
57. root	126. to turn	195. dry
58. bark (of a tree)	127. to fall	196. cprrect
59. flower	128. to give	197. near
60. grass	129. to hold	198. far
61. rope	130. to squeeze	199. right
62. skin	131. to rub	200. left
63. meat	132. to wash	201. at
64. blood	133. to wipe	202. in
65. bone	134. to pull	203. with
66. fat (noun)	135. to push	204. and
67. egg	136. to throw	205. if
68. horn	137. to tie	206. because
69.tail	138. to sew	207. name

Yine Swadesh'in, 1971'de 100 tane temel sözcüğü içeren son listesi aşağıda verilmiştir (https://en.wikipedia.org/wiki/Swadesh_list).

Bu iki liste dışında leksikoistatistiksel bağlamda, 1953'te Robert Lees, 1958'de John A. Rea, 1960'ta Dell Hymes, 1964'te E. Cross, 1967'de W. J. Samarin, 1969'da D. Wilson ve Lioner Bender, 1971'de R. L. Oswald, 1984'te Winfred P. Lehmann, 1992'de D. Ringe, 1984'te Sergei Starostin, 1994'te William S-Y. Wang gibi daha birçok araştırmacılar temel sözcükleri tespit edip hazırlamaya yönelik çalışmalar yapmışlardır. Aslında temel sözcük üzerine yapılan bütün çalışmaların temelinde dilin sözcük hazinesini tespit etmek ve diğer diller ile akrabalık ilişkilerini anlama amacı vardır (https://en.wikipedia.org/wiki/Swadesh_list).

Şimdiye kadar bahsedilen temel sözcükler ile ilgili yapılmış listeler dikkate alındığında Maytr.'de *yori*- “yürümek”, *iç*- “içmek”, *olur*- “oturmak”, *yi*- “yemek” gibi temel sözcüklerin yanı sıra *kör*- fiili dikkat çekmektedir. Dolayısıyla çalışmanın

temel konusu *kör* organı ve onun hareketini karşılayan *kör-* fiili bu açıdan önemlidir. *Kör* organ adı temel sözcüktür. Maytr.'de *kör* organ adı metnin hacmi ve niteliği bakımından düşünüldüğünde sık kullanıldığı anlaşılmaktadır. *Kör-* fiili ise en çok kullanılan temel sözcüklerden biridir. Burada asıl dikkat çeken husus ise *kör-* fiili sadece kendi esas anlamı ile değil, aldığı birtakım ekler sayesinde farklı anlamlar yüklenerek daha fazla sınıflandırmaların içinde yer alabileceği anlaşılmıştır. Daha önce de bahsedildiği gibi Ercilasun'un Orhon yazıtlarını kapsayan temel sözcük listesinin dışında insanın, toplumun yaşayış biçimlerini karşılayan birçok kavramın da olduğunu belirtmiş ve bunları da ayrıca sınıflandırmıştır (2004: 190). Tekin, *körk* sözcüğünü, metinde bağlama göre “güzel, çirkin, kıyafet, vücut, heykel, resim, piyes” anlamlarını ile vermiştir. Ancak *körk* sözcüğü, diğer eski metinler de dikkate alındığında, doğrudan “güzellik, görünüş” anlamını işaret etmektedir. Dolayısıyla bu sözcük “güzellik, görünüş” anlamı ile “*Sıfatlar*” kategorisinde, *körünç* “piyes” “*Yazı ve sanatla ilgili kelimeler*” kategorisinde değerlendirilebilir (Ercilasun 2004: 191-192). Sonraki bölümlerde hem sözdizimsel hem de anlambilimsel olarak incelenecek olan *kör-* fiili Maytr.'te temel anlamıyla bile aslında başka bir alt anlamı işaret edebildiği, bu fiilden türeyen sözcüklerin temel olmasa bile insana dair önemli alanlardaki kavramları karşılayabilen, *temel* sayılabilecek sözcük olabilmesi dikkat çekmektedir.

1.2. Türk Dili Söz Varlığı, Türkçe Fiiller ve *Kör-* Fiili

Bir dilde söz varlığı kullanıldığı toplumun kültürünü, tarihini, yaşayış biçimlerini kısacası geçmişini ve geleceğini gösterir. Söz varlığını inceleyen araştırmacılar, dil tarihi bakımından başlangıçtan itibaren kök sözcüklerini, bu sözcüklerin oluşumlarını, diğer diller ile ilişkilerini, sözdizimi özelliklerini, zaman içinde uğradığı anlam değişmelerini çalışmalarına sıklıkla konu edinmektedirler. Dolayısıyla bu çalışmalar vesilesiyle toplumun kültürü anlaşılmakta, geçmiş ve gelecek arasındaki köprü kurulmuş olmaktadır. Daha önce de bahsedildiği gibi bu köprü sadece dilin kendi geçmişi ve geleceği ile ilgili değil diğer diller arasında da kurulabilmektedir. Bu sayede diller arasında tespit edilen akrabalık ilişkileri tarih, dilbilim, anlambilim, sosyoloji gibi birçok bilim dalına da katkı sağlamaktadır. Aksan'a göre bir dildeki söz varlığı anlam değişimleri, gelişmeleri, bunların sonucu olarak ortaya çıkan söz sanatları, diğer dillere ödünçlenirken uğradığı değişimleri vb. ölçütlerde incelenirler. Aynı zamanda söz sanatları gibi unsurlar ile birlikte meydana

gelen yeni anlamlar da söz konusudur. Bu durumu *çokanlamlı* terimi ile açıklamaktadır (2004: 13). Elbette ki Türkçenin ilk kullanılmaya başlandığı tespit edilen dönemlerden, yani bilinen en erken tarihli metinlerin bulunuşundan itibaren yapılan söz varlığı, dilbilgisi çalışmaları ve diğer diller ile ilişkisine dair çalışmalar mevcuttur. D. Aksan¹, M. Ergin², B. Aytaç³, W. Bang⁴, G. Clauson⁵, Ö. Demircan⁶, A. Caferoğlu⁷, S. Çağatay⁸, A. von Gabain⁹, K. Röhrborn¹⁰ gibi daha birçok araştırmacı Türk dili söz varlığı ve yapısı hususunda çalışma yapmışlardır.

Söz varlığının içinde bir grup olarak değerlendirilen fiiller dilin en önemli gramer unsurudur ve cümlede iş, oluş, hareket bildirme görevi ile kullanılmaktadır. Bununla birlikte cümlelerin temel öğelerinden biri olarak kabul edilmektedir. En eski yazılı metinlerden itibaren Türk dilinin sözcük varlığı ve yapısı incelenirken fiillerin sayı bakımından çokluğu her bakımdan dilbilimi çalışmalarına konu olmuştur. Fiiller, dilin öz kelimelerini tespit etmek ve bu sayede söz varlığının ortaya çıkmasında etkili olmak, diğer diller ile ilişkisini (ödüncleme gibi) tespit etmek vb. amaçlar için oldukça önemli sözcüklerdir. Hacıeminoğlu, dilbilgisi açısından sözcüklerin en başta *isimler* ve *fiiller* olmak üzere iki kısma ayrıldıklarından bahsetmektedir. *İsimler*, somut nesnelerin ya da varlıkların, kavramları işaret eden sözcükler, *fiillerin* ise, hem isimlerin hareketlerini karşılayan hem de isimlerin dışında iş, oluş bildiren sözcükler olduğunu belirtmiştir (1992: 14). Dizdaroğlu ilgili çalışmasında, Türkçede fiillerin önemli bir unsur olduğundan bahsetmektedir. Kendisi, herhangi bir amacı, durumu, olayı vb. anlatan cümlelerin fiiller olmadan kurulamayacağını ifade etmiştir. Ayrıca fiillerin hareket bildirmelerinin yanında cümleden kullanılışlarına göre oluş ve durum da bildirdiğini, buna göre net bir sınıflandırma yapılmaması gerektiğini de belirtmiştir (1963: 5). Fiilleri genel olarak işaret ettiği zamana, yapısına, aldığı çatı eklerine göre ve isim soylu kelimelerin yardımcı fiil görevinde kullanılabilmesini sağlayan ek-fiil olmak üzere 4 ana gruba ayırmıştır (1963: 63-65).

Diğer dillerde olduğu gibi Türkçede de sözcüklerin isimlerden mi yoksa fiillerden mi türediği konusu tartışmalıdır. Bu noktada, Maytr.'te *köz* organ adının hareketi yalnızca *kör-* fiili ile karşılanmadığı anlaşılmıştır. Metinde *kör-* fiilinin yanı sıra *köz-* fiili de kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durumdan önce, Türkçede kök sözcüklerin yapıları hakkında çeşitli sınıflandırmalardan bahsetmek yararlı olacaktır. Bu sınıflandırmalara göre Türkçede kök sözcükler tek sesli ya da tek heceli

yapılardır ve bu yapılar çeşitli yapım ve çekim ekleri alarak yeni sözcükler oluşturmuşlardır. Ergin çalışmasında kök sözcükleri, dilin anlamlı ve parçalanamayan en küçük yapı olarak ifade etmiştir (2013: 106). Bununla birlikte Hacıeminoğlu gramerinde, Türkçenin en eski döneminden günümüze kadar tespit ettiği kök fiilleri, ses sayılarına ve ünlü-ünsüz dizilimine göre 4 farklı şekilde sınıflandırmıştır (2019: 114-129). Burada *kö-* fiili Türkçenin *ünsüz+ünlü* seslerden oluşan temel fiillerden biri olduğu belirtilmiştir. Buna göre “bağlamak” anlamındaki bu kök fiil, *göm* < *gö-m* “*kök*”, *kö-k* > *kök* “*eyer bağı*”, *kök* “*kök*”, *köl-e* > *köle* “*efendisine bağlı*”, *köl-i-k* > *kölik* “*gölge*” *kö-r* > *kör* “*âmâ, kör, gözü bağlı*”, *kö-r-* > *kör-* *kö-z* > *köz* “*göz*” (2019: 126) gibi farklı eklerle türetilerek en eski yazılı metinlerden itibaren günümüze kadar ulaşmıştır. Türk çalışmasında, Türkçede köklerin ya bir nesneyi ya da bir hareketi karşıladığını, ancak nadir de olsa bazı sözcüklerin her ikisini de karşılamak için ortak kullanıldığını ifade etmektedir (1999: 1165). Ergin (2013) ise bu tür kelimelerin, Türkçede, daha sonraki dönemlerde ortaya çıktığını belirtmektedir.

Bir organ adı olarak *köz>göz* somut kavramından bu organın işlevini ifade etmek üzere *kör-* fiilinin yanı sıra *köz-* biçiminin de kullanılması incelemeye değer bir konudur. Sadece çalışmanın konusu olan metin değil diğer eski metinlerde de *köz-* biçiminin kullanıldığı da tespit edilmiştir. Eski Uygur Türkçesi dönemine ait iki farklı *köz/köz-* biçimi kullanılmış, birincisinde fiil olarak *köz-* biçimi kullanılmış ve fiil kökü olarak *köz-* fiili kendisinden sonra çatı eki almış, ikincisinde ise *köz* isim kökü aldığı isimden fiil yapma eki ile fiili karşılamıştır. Dikkat edilirse her iki örnekte de temel anlamdan çok “korumak, gözetmek, görünmek” gibi kazandığı yeni anlamlar ön plandadır:

Közünür at burķan ög kaç titir “Burkan adının tecessüm etmiş şekline anne baba denir”
(Tulum ve Azılı 2015: 72).

Yeme kalın karaa bodunuñzı

King koyuñuzda,

Uzun etekiñizde

Küyü küzedü tutup açını ıgdür siz

“Yine kalabalık halkınızı

Geniş koynunuzda,

Uzun eteğinizde

Koruyup gözetir, acıyıp beslersiniz” (Zieme 1969: 47).

Clauson (1972), *küyü küzedü tut-* için “*tutmak*” ve “*korumak*” anlamlarını vermiştir. Ayrıca *küyü küzedü* yapısının genellikle *tut-* fiili ile birlikte kullanıldığını belirtmiştir.

Maytr.’te de *kör-* ve *köz-* biçimlerinin kullanıldığı örnekler aşağıda verilmiştir.

edgü kılınç ülüşin evirer biz közünü turur kut tengrisi teg ögümüz kün silig kunçuy yüz yılka tegi uzun özin kalın kutın ıgsız toğasız adasız tudasız ögrünçü mengin yirtinçü mengisin ürke ögrünçülüğ ermeki bolzun (Maytr. 39-46). “Sevâbın (buyan edgü kılınç) bir kısmını **hâlen yaşayan** ve saâdet ilâhesi (kut tengrisi) gibi olan anamız Kün Silig hanıma bağışlarız. Yüz yıla yakın uzun ömrü boyunca, büyük saâdetlerle hastaliksız, (hayatı) tehlikesiz ve sevinçlerle dünyevî saâdetlerle her zaman neşeli ve bahtiyar olsun!” (Tekin 2019: 188).

taķı yime b(u) buyan edgü kılınç közünü öd(te) amrak içimiz kutbulmuş oğul inanç – tengribirmiş oğul inanç – ekemiz yıpar kamağuka öng ülüg bolmakı bolzun bu buyan (k)üçinte közünü etüzleri adasız (tudasız) uzun kalın kutın – (Maytr. 61-67). “Ve yine bu sevap, **şimdi şu anda** sevgili ağabeyimiz Kutbulmuş Oğul Inanç’a ... Tengribirmiş Oğul Inanç’a ve ... ablamız Yıpar’a, herkese olsun. Bu sevap sâyesinde, **hâlen sağ olan** vücutları tehlikesiz (olsun), uzun ve büyük saâdetlerle...” (Tekin, 2019: 188).

...kayların beltirlerin yaratağlağ yir tengrisining dıdımı pasakinge okşatı kutluğda kutluğ kitumati atlıg kent uluşta sekiz yigirmi vityastan şasatar boşgunmış közünü kut tengrising yüleşı brhmayı atlıg brahmanlar iligintin brhmavati atlıg ög işike okşatı katuntın toğup... (Maytr. 24-33). “...ağızlarını yaratan yer tanrısının tâcına benzeyen, bahtiyarlar bahtiyârı Ketumati adlı şehirde onsekiz Vidyâ-sthâna--- şâstra’yı talim etmiş, **gözükten** saâdet ilâhesine benzeyen Brahmayü adlı Brahman hükümdarından ve (karısı) Brahmvati adlı kadına benzer bir hanımdan doğup...” (Tekin, 2019: 190)

tözün maytrı körünü etüzümin ilgür///---eyin ol oğurda t//r nirdani ... irinç çığay ... (Maytr. 51-54)

“Asıl Maytrı şu **şimdiki** vücudumu ... o zaman ... Nirdhana ... sefil, fakir ...” (Tekin, 2019: 199)

Eraslan gramerinde Türkçe şekil bilgisini işlerken kök, ek ve gövdeleri ayrı ayrı ele almıştır. Türkçe kökleri dilin aslı ve manalı unsurları şeklinde belirttikten sonra Korkmaz’ın ve Ergin’in tanımlarına yer vermiş, ardından Türkçe köklerin başlıca özelliklerini sıralamıştır. Açıkladığı maddelerin birinde “*isim kökleri fiil*

kökleri yerine, fiil kökleri de isim kökleri yerine kullanılamaz” (2012: 89) ifadesi yer almaktadır. Ancak yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere metin içerisinde *köz* sözcüğü hem isim olarak kullanılmış ve /-Ad/ isimden fiil yapım ekini almış hem de *köz-* fiil biçimi ile genellikle /-n/ dönüşlülük eki gibi çatı eklerini almıştır. Bununla birlikte *köz-* fiili metin içerisinde genellikle /-U/ zarf-fiili olmak üzere *tur-* ve *bol-* yardımcı eylemlerini alarak bir gramer yapısı oluşturmaktadır.

Hem Maytr.’te hem de diğer eski metinlerde *köz-* ve *kör-* fiilinin kullanılmasını farklı bakış açılarından değerlendiren araştırmacılar vardır. Türkçede varlığı tespit edilen *acı*, *acı-*, *ağrı*, *ağrı-*, *bağdaş*, *bağdaş-*, *koca*, *koca-*, *küs*, *küs-* vb. (Alibekiroğlu 2019: 300) sözcüklerin hem fiil hem de isim olarak birbirleri yerine kullanıldığı bilinmektedir. Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren günümüze kadar olan süreçte dilde az da olsa varlığı tespit edilmiş hem fiil hem de isim olarak kullanılan sözcükler hakkında araştırmacılar çeşitli görüşler belirtmişlerdir. Burada yeniden Ergin’in hem isim hem de fiil biçimleri tespit edilen sözcükler hakkında yorumuna yer vermek faydalı olacaktır. Ergin çalışmasında, bir kökün hem isim hem de fiil olamayacağını ancak az da olsa hem isim hem de fiil olarak görülen köklerin olduğunu belirtmiştir. Açıklamasında *tat-/tat* ve *boya-/boya* biçimlerinin aslında fiil olduğunu, sonrasında ise *tatığ* ve *boyağ* şeklinde isim gövdeleri olduğunu ve sondaki /ğ/ sesi düşerek isim ve fiil şekillerinin aynı olduğunu ifade etmiştir. Tabi bu durumun gövdeler için de geçerli olduğunu, günümüz Türkçesinde de varlığı devam eden *güven/güven-*, *savaş/savaş-*, *inan*, *inan-* gibi biçimlerin son zamanlarda ortaya çıktığını belirtmiştir (2013: 111). Yine bu tür kelimelerle ilgili Fikret Turan *fiil-isimler* terimini kullanmıştır (1998: 245). Turan çalışmasında, Türkçede bir fiilin isme veya bir ismin fiile dönüşmesi için genel kuralın bu sözcüklerin ekler veya yardımcı kelimeler alması olduğunu belirtmiştir. Ancak Türkçede bazı sözcüklerin hem isim hem de fiil kökü olarak sesteş kullanımları olması bu kuralın dışındadır. Yani “*göç-*” ve “*göç*”, “*güreş-*” ve “*güreş*”, “*savaş-*” ve “*savaş*” gibi kök ve gövdeleri herhangi bir ek ya da bir yardımcı kelime almadan isim veya fiil tabanı oluşturabilmektedir ve bu kelimeleri *fiil-isim* sınıfında değerlendirir (1998: 247).

Tüm bu bilgilerden sonra *kör-* fiilinin Türk dilinin maddi ve manevi kültüründe nasıl bir rolü olduğunu ve bunu hangi durumlarda nasıl yansıttığına kısaca değinmekte fayda vardır. Aslında çalışmanın devamında bu her yönden ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Ancak özetlemek gerekirse *kör-* fiili, Türkçeyi

kullanan insanların *köz>göz* organ adının hareketi olarak kullanmaları bu durumun maddi, yani dilbilgisine yansıyan yönünü teşkil etmektedir. Ancak manevi yönü ise daha derin ve karmaşıktır. Bu durum ise, anlambilim açısından açıklanabilmektedir. Örneğin, *kör-* fiilinin esas anlamıyla idrakin gerçekleşmesi ve devamında esas anlamının dışında “yaşamak, bilmek, başından geçmesi, tecrübe etmek” gibi anlamları da işaret etmesi oldukça önemlidir. Türk toplumunda “Duyduğuna değil gördüğüne inanmak” anlayışını bir noktada yansıtmaktadır. Başka bir ifadeyle, bilgi toplama ve anlama sürecinin başlangıcı olan *kör-* fiili ile buna aracı olan *köz* organı ile somut nesneleri, durumları, olayları, olguları algımlarken aynı zamanda duygu durumunu da görmek eylemine bağlanması söz konusudur.

2. Bölüm

KÖR- FİİLİNİN SÖZDİZİMSEL VE ANLAMBİLİMSEL İNCELEMESİ

2.1. Maitrisimit Bağlamında Kör- Fiilin Söz Dizimsel İncelemesi

Bir dilde söz dizimi, konuşucunun duygu ve düşüncelerini veya hareketi aktarmak amacıyla, söz dizimi unsurları kullanılarak oluşturulmaktadır. Karaağaç, dilin kullanımını *sözlük* ve *söz diziminden* ibaret olduğunu belirtmektedir. Ona göre *sözlük*, dilin tarihi ile doğrudan bağlantılıdır. Yani bir sözcüğün geçmişte hangi biçim ve anlamda kullanıldığını *sözlük* işaret etmektedir. *Söz dizimi* ise o anki duygu durumunun, olayın yansımasıdır ve geleceğe yöneliktir (2013: 399). Karahan, söz dizimini ““*Söz dizimi*”nin konusu, yargısız bir anlatım birimi olan kelime grupları ile yargılı bir anlatım birimi olan cümlelerin yapısı, işleyişi, görevleri ve anlam özellikleridir” şeklinde açıklamıştır (2016: 9). Bilgegil söz dizimini, dildeki sözcük gruplarının birleşmesi olarak açıklar. Ancak bu birleşmeyi, *bileşme* sözcüğü ile karıştırmamak gerektiğini de belirtir (1984: 12).

Söz dizimi, cümlelerin öğeleri arasındaki ilişkilere dair kurallar bütünüdür. Bu açıdan bakıldığında, çalışmanın 2. Bölüm’üne *Maitrisimit Bağlamında Kör- Fiilin Söz Dizimsel İncelemesi* şeklinde bir alt bölüme yer vermek yerinde olacaktır. *Kör-* fiili belirli yapım ve çekim eklerini alarak biçim ve anlam değişmesine uğramıştır. Bu değişimin ardından, birebir sözcük tekrarı, sadece bir yapım ekinin değişmesi ya da kendisiyle eş anlamlı başka bir sözcükle yan yana gelmek koşuluyla ikileme oluşturmaktadır. Tüm bu ve bunun gibi tespit edilen yapılarda eski Türkçenin söz dizim kurallarına göre değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

2.1.1. Maitrisimit’te “Görmek” Temel Anlamıyla Kör- Fiili

Maitrisimit’te *kör-* fiili, “görmek” temel anlamıyla çok fazla kullanıldığı verilen örneklerden anlaşılmaktadır. “Görmek” temel anlamı, göz organı aracılığıyla bir nesnenin varlığını kavrayabilme, bir olay veya durumun meydana gelişine şahit olabilme yeteneğidir. Ele alınan eserde bu temel anlamının yanı sıra birçok farklı yeni anlamlarla kullanıldığı ve bunların çok sık tekrar ettiği tespit edilmiştir. Bütün bunlar çalışmanın devamında *Maitrisimit Bağlamında Kör- Fiilin Anlambilimsel İncelemesi* adlı bölümde ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Ancak burada asıl dikkate değer husus ise bu fiil temel anlamıyla kullanılırken bile aslında cümle içinde

Maytrı Burkan'ı “görme”nin bir “şahit olma, o şerefe nail olma” ve en önemlisi tüm bunları “anlama” alt anlamını işaret etmesidir.

***körüñler** küçlügler ... bu yirtinçüde anşız öküş nomluğ telim taşım çoğ yalın belgüñüg bolmış erür* (Maytr. 7). “Bakın, kudretliler! Bu dünyada fevkalâde, büyük dinin gür ışığı belirmiştir” (Tekin 2019: 194).

*anta ötrü badarı bra(man) kentü egrilmiş bükülmüş etüz(in) **körüp** köñgülin yiringüyü inçe tip ançama yarasınçığ otun qarımağ sen kim toğmışta berü altm(ış) yaşka tegi küç küsün et kan estelü ökliüyü turdı* (Maytr. 12). “Bundan sonra Badhari brahman, kendisinin eğrilmiş, bükülmüş vücudu (ile) **görüp** gönlü bulanarak şöyle dedi: ‘Ne kadar iğrenç ve kabasın, sen ihtiyarlamak (!) doğduğundan beri altmış yaşına kadar güç kuvvet, et kan, hep artıp çoğalıp durdu’” (Tekin 2019: 199).

*anı işidip badarı braman küler yüzün kutğurur kaşın teñridem uruğu tapa **körü** muñadu adını inçe tip tidi* (Maytr. 13). “Bunu işitince Badhari brahman güler yüzle saâdetler bahşeden (?) kaşları ile ilâhi kumandana doğru **baktı** ve hayret ve şaşkınlıkla şöyle dedi” (Tekin 2019: 199)

*süzük köñülin yaruğ yüzün anşız ögrünçülüğün eñite etüzin külçire yüzün teñri tapa **körü** inçe tip tidi* (Maytr. 13). “Temiz bir gönülle, parlak yüzle, fevkalâde bir sevinçle, iki büküm vücudu ile, güler yüzle tanrıya doğru **bakarak** şöyle dedi” (Tekin 2019: 200).

*kim munta kutğardaçı kutluğ tınlığ **körmedin** alku adada (kutğar)ğuçı adınçığ teñri teñrisi burkan **körmedin** ölür men* (Maytr. 16). “Bütün dertlerden kurtaran mukaddes yaratığı **görmeden**, bütün tehlikelerden kurtaran, hârikulâde Tanrılar Tanrısı Burkanı (tengri tengrisi burkan = skr. devati deva buddha) **görmeden** öleceğim!” (Tekin 2019: 201).

*teñri yirinteki teñriler teñri katunları tözün maytrı bodisvtağ **körüp** alku eñite etüzin ayaların kavşurup yakın kelip (inçe) (tip) tidiler* (Maytr. 17). “Tanrılar yerindeki (teñri yiei = skr. devaloka) tanrıların hanımları asıl Maytrı bodhisattva’yı **görüp** bütün eğilmiş vücutları ile ve ellerini kavuşturarak yaklaştılar, şöyle dediler” (Tekin 2019: 202).

*anta ötrü ezrua teñri titrü közin tözün maytrı bodisvtağ **körüp** hormuzta teñrike inçe tip tidi ... **körüñ** siz kaujiki ançama **körkle** kraza ton birle yaraşmış erür* (Maytr. 18). “Bunun üzerine tanrı Ezrua keskin bakışları ile, asıl Maytrı bodhisattva’yı **görüp** tanrı İndra’ya şöyle dedi: ‘**Bakın**, Kauşika; **Güzel** elbise de ne yakışmış!’” (Tekin 2019: 203).

***körüñ** tözünüm ol (o)ğurda bu muntağ türlüğ ol //... (a)sağlığ tusuluğ boltılar* (Maytr. 23). “**Bakın**, asilim! O sırada bunca çeşitli ... Hizmet ettiler” (Tekin 2019: 207).

*belgüsi **körü** ...* (Maytr. 38). “alâmeti **görüp**” (Tekin 2019: 216).

*antada inaru kün küniñe bodisvtağ **kö(rg)eli** k(elir) titrü teriñ nom işidür* (Maytr. 38). “O andan itibâren her gün (kün küninge) bodhisattva’yı **görmeğe** gelir, derin vaazını dinler” (Tekin 2019: 216).

anı **körüp** *kop yınak(takı) (kut) vahşikler ... (iligin) kavşurup bodi(svtka) inçe tip tiyür(ler)* (Maytr. 39). “Bunu **görünce** her taraftaki iyi ruhlar (*kut vahşik*) ... (ellerini) kavuşturup bodhisattva’ya şöyle derler” (Tekin 2019: 217).

kaçığ orunlar bular erür ... inçe kalı köz kulgak burun til et- (-üz) (köngül) (ol) köñül bilig ... körmezi (?) ... (Maytr. 42). “Duyu organları (*kaçığ orunlar* = skr. *sad-ayataba-indriya*) şunlardır: göz (*köz* = skr. *caksus*) kulak (*kulgak* = skr. *jihvā*), vücut (*etüz* = skr. *kaya*), gönül (*köngül bilig* = skr. *manas*) ... **görmez** ...” (Tekin 2019: 220).

körüp ///-...-1 // (*nızvanı-*)-ların *tarkarıp şortapan kutın bulurlar* (Maytr. 48). “**görüp** ... (ihtiras-)-larını uzaklaştırıp Şrotāpanna asaletine ulaşırlar” (Tekin 2019: 225).

sizler yime etüz-ünüzlerke edgölükün körü iş işleñler (Maytr. 51). “Sizler de kendiniz için selâmeti (edgölük) **görün** (ve ona göre) amel edin!” (Tekin 2019: 227)

ol savığ körüp arşidati arhant küle yarlıkar (Maytr. 52). “Bu şeyleri **görüp** velî Rşidati haşmetle güler” (Tekin 2019: 228).

maytrısmıt nom bitigde belgürtme balık uluşuğ körüp korkmak aymanmak atlıg sekiz yigirmineç ülüş nom tükedi (Maytr. 55). “Maytrısimit adlı din kitabında ‘Zuhur eden şehri **görüp** korkmak’ adlı onsekizinci bölüm, kitap bitti” (Tekin 2019: 231).

yanıkurtu uluğ yarlıkançuçı (köñülin) toyın kuvrağağ okıp inçe (tip) (yarlık)ayur ... kördüğüzmu siz (Maytr. 55). “... aksettirerek büyük bir merhamet (hissi ile) râhip cemaatini çağırıp haşmetle şöyle der: ‘**Gördünüz mü? siz ...**’” (Tekin 2019: 231).

antada basa şakimuni teñri teñrisi burkanığ bir körmişke başım siz tip yinçürü yükünüp sevip taplap toyın bolup vzanpat edgüsiñe tegd(i) (Maytr. 56). “Bundan sonra Şākyamuni’yi, Tanrılar Tanrısı Burkan’ı (*teñri teñrisi burkan* = skr. *devati deva Buddha*) bir defa **görmekle** ‘Siz üstadımsınız!’ diye secdeye vararak sever ve kabullenir. Râhip (*toyın* = skr. *bhiksu*) olup upasampadā şerefine nâil oldu” (Tekin 2019: 232).

tın(ığ)lar körserler şaki toyınlar özlügüğ ölürürler ermiş tip şakınzun tip inçe kılmur erdi ... anı körünler ol antağ biş çöbik yavlağ ödteki evdin barktın önmiş toyınlar antağ körksüz kılmıñlığ erserler takı ne aytmış kergek igil kertilerig takı yime srigupti atlıg bay erdi (Maytr. 58). “Yaratıklar **görseler**, ‘Şākya râhipleri, canlıları öldürüyorlar imiş.’ diye düşünsün diye şöyle yapar idi: ‘Bunu **görün!** Şu beş kötü devirde (*biş çöbik yavlağ öd* = skr. *panca-kasaya*), evden barktan çıkmış olan râhipler böyle **çirkin** amelli olurlarsa artık bayağı ve alelâde (insanları) sormak gerekir mi?’” (Tekin 2019: 233).

nomlayu (ya)rılıkap tört kirtü/... titrü körkitip kutgaru yarlıkadı (Maytr. 58). “Haşmetle vaaz verip dört gerçek ... kesin olarak **gösterip** haşmetle kurtardı” (Tekin 2019: 233).

ötrü añulmalı oğrı teñri burkanığ körüp anasın kodup teñri burkanığ ölürgeli şakıntı anı körünler sizler toyınlar (Maytr. 58). “Sonra Angulimālya adlı hırsız Tanrı Burkan’ı

gördü ve anasını bırakarak Tanrı Burkan'ı öldürmeyi tasarladı. 'Bunu **görün** siz râhipler!'" (Tekin 2019: 233).

*edgü kutluğ tınlıglarnıñ (a)yağın çiltegin **körüp** kız kıvır(-kak) (k)öñül turğurmaz(lar)* (Maytr. 59). "Kısmeti iyi olan yaratıklara **gösterilen** hürmet ve ikrâmı **görüp** kıskançlık hisleri beslemez" (Tekin 2019: 234).

*küsey(ür)- -mu sizler toyınlar ayıg kılın(çlıg) tınlıglarnıñ ayıg yavlaq tüşlerin teginmişlerin yügerü **körgeli** ayaların kavşurup toyınlar inçe tip ötünürler* (Maytr. 64). "İster misiniz siz râhipler, günahkâr yaratıkların kötü âkibetlerine (nasıl) duçar olduklarını şimdi **görmek?**" Ayalarını kavuşturup râhipler hürmetle şöyle karşılık verirler:" (Tekin 2019: 238).

*ol antağ türlüg tınlıglar ilki(-t)eki yavız ögretigler (ü)çün tükel bilge maytrı burkanağ **körüp** köñülinte inçe saķınç saķınurlar* (Maytr. 64). "Bunca yaratıklar, evvel zamandaki kötü talimler için mükemmel hikmetli (*bilge* = skr. *prajna*) Maytrı burkan'ı **görüp**, kendi kendilerine şöyle düşündüler:" (Tekin 2019: 238).

*avağka tegimlig maytrı burkanığ **körüp** kim öñre kişi etüzinte erken üç erdnig aqlağuçı sarsıg salıq tevlig kürlüg urunçaq yigüçi erserler* (Maytr. 70). "Hürmete lâıyk Maytrı burkan'ı **görünce** vaktiyle insanlar âleminde iken üç cevheri (*üç erdni* = skr. *triratna*) reddettikleri, kötü, fena ve hileli (oldukları) ve emaneti yedikleri için bunlar şöyle düşünürler:" (Tekin 2019: 242).

*kim ilkide kişi etüzinte erken burkanağ bursıñ kuvrağı birle sevmez amramaz erser nomçı bilgelerig nomlayı olurur **körüp** nomın işidigse- ...-rup yorıp barguçı ...* (Maytr. 70). "Vaktile insanlar âleminde iken Burkan'ı ve cemaatini sevmediğinden, hakim vâizleri, vaaz ederken **gördüğü** hâlde vaazını işitmek istemediğinden ... yürüyüp varır ..." (Tekin 2019: 242).

*kim kelteçi burkanlarığ yime **körmezler*** (Maytr. 70). "İleride gelecek olan burkanları da **görmezler**" (Tekin 2019: 243).

*(ötr)ü tükel bilge maytrı burkanığ (**kö**)rüp antağ saķınç saķınurlar* (Maytr. 70). "O zaman mükemmel hikmetli (*bilge* = skr. *prajna*) Maytrı burkan'ı **görüp** şöyle düşünürler:" (Tekin 2019: 243).

*... (burkanı)ğ **körüp** ...* (Maytr. 71). "... (Burkan)ı **görüp** ..." (Tekin 2019: 243).

***körüñler** beglerimiz munta toğup örtenür yalar biz* (Maytr. 73). "**Bakın** beylerimiz! Burada doğup alev alev yanyoruz" (Tekin 2019: 245).

*kentü münlerin kadağların **körüñüçi** erserler kılmış tsuyların irinçülerin tijit kşanti kılıu öğrenmiş erserler ... olar tükel bilge maytrı burkanığ **körüp** inçe saķınç saķınurlar* (Maytr. 74). "Kendi günahlarını **gösterenler**; işlenmiş günahlarını itiraf etmeye (ve onlar için) af dilemeye alışmış olanlar ise, mükemmel hikmetli (*bilge* = skr. *prajna*) Maytrı burkan'ı **görüp** şöyle düşünürler:" (Tekin 2019: 247).

ötrü toyınlar tamuluğlarıg körüp tükel bilge maytrı burkanğa inçe tip ayıtu ötünürler (Maytr. 74). “Sonra rahipler, cehennemlikleri **görüp** mükemmel hikmetli Maytrı burkan’a şöyle deyip hürmetle sorarlar:” (Tekin 2019:247).

Körüngüçiler ... *olar mini tapa kelip kılmış yazukların kşanti kıltılar* (Maytr. 78). “**Görünenler**, bunlar bana doğru gelir işledikleri günahlar için af dilediler (*kşanti kıl-*)” (Tekin 2019: 250).

ölürü turmuşın körüp öğirdimiz sevintimiz (Maytr. 78). “Öldürmekte olduğunu **görüp** sevindik” (Tekin 2019: 250).

körüngler *bilgelerim başsız boyunsuz kögüzte yüzlüg meñizlig etüzümüz erür* (Maytr. 78). “**Bakin** hakimlerim! Başsız, boyunsuz göğüste yüzümüz vardır; bu kılıktayız” (Tekin 2019: 251).

... *edgüsin körtkürgüçi* ... (Maytr. 80). “... İyiliğini **gösteren** ...” (Tekin 2019: 252).

umuğsuz inağsız (k)özi körmedin yalañuğ etüzin ... -g osuğluğ emgeklig /-... yoriyur (Maytr. 85). “Dayanaksız, tutanaksız, gözü **görmeden**, hayvanlar âlemini ... gibi ızdırıplı yürür” (Tekin 2019: 257).

anı körüp kuk(t)apat (tağ) ... (Maytr. 85). “Bunu **görünce** Kukkuṭapāda (dağındaki) ...” (Tekin 2019: 257).

münün kadağın kördümüz sansar ajunlarıg akladımız (Maytr. 85). “Günahlarını **gördük** Samsāra âleminde nefret ettik” (Tekin 2019: 257).

edg(ü) oğlanım bu yat bu muntağ tü(rlüg) emgeklerig körüp azkıya ançağıya yime ajunlarıg öğmez men (Maytr. 85). “İyi! Oğlum, bu yabancı, bunca acıları **görüp** varlık şekillerinden birazını olsun övmem” (Tekin 2019: 258).

... *anı körüp* ... (Maytr. 89). “... Bunu **görünce** ...” (Tekin 2019: 260).

amarıları kaçığların süzüp amırtgurup pariçtr söğüt tapa körürler (Maytr. 89). “Bazıları duyu organlarını durultup, teskin edip Pariçtr ağacına doğru **bakıyorlar**” (Tekin 2019: 260).

anta ötrü teñridem kıvrağ brhmavati katunuğ körüp maytrı burkanğa imermekin orunlarınta turup (Maytr. 90). “Bu yüzden ilâhî cemaat Brahmāvati hanımı **görüp** Maytrı burkan’ın çevresini almak üzere yerlerinden kalktılar” (Tekin 2019: 261).

... *birle kelmişlerin körüp ertij(ü) (s)akınçlıg busuşluğ bolup köñül(inte) inçe sakınçı boltı* (Maytr. 99). “... ile geldiklerini **görüp** fevkalâde endişeli ve dertli olup gönlünde şöyle bir düşünce belirdi” (Tekin 2019: 265).

... *anı körüp* ... (Maytr. 105). “... Bunu **görünce** ...” (Tekin 2019: 268).

... *inçip yime avış tamuda toğmış emgeklig tınlıgların emgekin tolga(kın) körüpen şariputri arhant* ... (Maytr. 106). “... fakat yine Avici cehenneminde doğmuş olan ve

ızdırap çeken yaratıkların ızdıparlarını, sıkıntılarını **görüþ** velî Şariputra ...” (Tekin 2019: 269).

tükel bilge maytrı (burķ)an bizni körmezün bu yıǵıl(mış) (ķ)alın ķugraǵ yime bizni (körme)zün (Maytr. 111). “Mükemmel hikmetli Maytrı burkan bizi **görmesin**. Bu toplanmış olan büyük cemaat de bizi (**görmesin**)” (Tekin 2019: 272).

közleri körmez (Maytr. 113). “... gözleri **görmez** ...” (Tekin 2019: 273).

Türkçede yardımcı fiiller, isim veya fiilimsilerin fiil görevinde kullanılmasını sağlayan gramer unsurlarıdır. Korkmaz yardımcı fiilleri, *er-*, *ol-* ve *tur-* gibi *gerçek* yardımcı fiiller ile normalde esas fiil iken zaman içerisinde gramerleşme süreciyle birlikte yardımcı fiil görevini üstlenen fiiller olmak üzere iki ana başlıkta incelemiştir (1960: 107). Banguoğlu, Türkçede bazı fiillerin, *almak*, *vermek*, *bulmak*, *işlemek*, *görmek* gibi, yardımcı fiil gibi benzer görevde olduklarından bahsetmektedir. Bu fiiller isim veya isim görevindeki sözcükler ile birleşik yapı kurabilmektedir. Banguoğlu bu tür fiillere “*yarı yardımcı fiiller (verbe semi-auxillaiaire)*” adını vermektedir (1990: 316).

Gabain, *er-*, *bol-* ve *tur-* yardımcı fiillerin zarf fiiller ile değil, çekimli fiiller ile birlikte kullanıldığını belirtmiştir (1988: 87). Yine başka bir çalışmasında, Türkçede fiil birleşmelerini 3 farklı grupta açıklamış ve birinci gruptaki fiil birleşmelerin *esas manayı taşıyan bir fiil ile yardımcı fiilden* oluştuğunu ifade etmiştir (1953: 16). Maitrisimitte *kör-* fiili, “gerçek” yardımcı fiil olarak nitelenenler arasında olan *er-* yardımcı fiilli, *kör-* esas fiilini “süreklilik” *tur-* yardımcı fiili ve “imkân, muktedirlik” yönünden tasvir eden *bol-* yardımcı fiili ile birleşik bir yapı oluşturmuştur. Aşağıda verilen örneklerde *kör-* fiili “görmek” esas anlamıyla bir yardımcı fiil almış olmasından dolayı birinci grup fiil birleşmelerine örnek olarak verilebilir. Ayrıca *körü tur-* ve *körgeli bol-* *er-* yapıları *kör-* esas fiilini “süreklilik” ve “muktedir olmak, gücü yetmek” anlamları ile tasvir ettiği tespit edilmiştir.

Bu fiilin yardımcı fiiller ile birlikte kurduğu yapılara geçmeden önce *Birleşme ve Tür Kuramına* değinmekte fayda vardır. Bu konuda Ersoy, bahsi geçen kuramı semantik ve sentaktik bağlamda geniş bir şekilde incelemiştir. *Birleşme ve Tür Kuramı* tümceleri *çekirdek (necleus)*, *öz (core)* ve *dış (peripheral)* olmak üzere üç farklı katmanda inceler. Tümcenin esas kısmını oluşturan *çekirdek* katmanı yüklemidir. Yükleme, tümcenin ana unsurudur. Dolayısıyla en iç katmanda yer alır. Öz kısmı ise, yükleme bağlı temel unsurlardan biridir. Tümcenin dış kısmında yer alan

katman ise *varlığı zorunlu olmayan katman* olarak tanımlanır. Örneğin, *Yazar son kitabını zor şartlarda yazdı* cümlesinde çekirdek katman *yazdı*, öz katman *kitap* ve dış katman ise *zor şartlarda* olarak ifade edebiliriz. Diğer bir ifade ile tümceyi özne, nesne ve yüklem olarak düşünüldüğünde özne, nesne ve yüklem ile birlikte öz katman, yüklem ise çekirdek kısmını oluşturmaktadır. Bunun dışında bütün ögeler *dış katman* olarak ifade edilir (2021: 6). Ersoy bu konuyu şu şekilde ifade etmiştir:

Yüklemcil öge + yüklemcil ögenin zorunlu ögesi = Öz Katman

Yüklemcil öge + yüklemcil ögenin zorunlu üyesi + zorunlu olmayan-seçime bağlı ögesi = Tümcecik (2021: 6).

Devamında ise Eski Uygurca metinlerde sıkça rastlanan ve zarf fiil görevinde kullanılan {-gAll} ekinin, Orhon Yazıtlarında amaç ve zaman ifade ettiğini, eski Uygurcada ise zaman ya da amaç bildirme işlevlerinin yanı sıra birleşik fiillerde *esas unsur* olarak görülmektedir. Ayrıca bu ekin, *bar-*, *bol-*, *küse-*, *sakin-*, *titin-*, *u-*, *uğra-*, *yatur-* gibi yardımcı fiillerle birlikte birleşik yapı oluşturduğunu belirtmiştir (2021: 184).

Maytr.'ten alınan örnekten anlaşıldığı üzere, *kör-* fiili ve devamında *küse-* fiili ile birlikte yapı oluşturmuştur. Bu yapıdaki {-gAll} zarf fiil eki bir amaç belirtmektedir. Ayrıca birleşik yapıdaki esas fiil olan *kör-* fiiline gelerek *esas unsur* görevini üstlenmiştir.

kim muntağ edgülüg maytrı bodisvtağ körgeli küsemeser ... tağı yime tirig ölüg ol atanur (Maytr. 8). “Bu böyle ise, bu kadar iyi Maytrı bodhisattva’yı **görmek istemeyen** bir kimse ‘kötünün kötüsü’ demektir” (Tekin 2019: 196).

2.1.2. *kör-*+(X) *er-*

Eski Uygurcada *bol-*, *tur-* fiilleri gibi *er-* fiili de, tarihi lehçelerden itibaren isimlere gelerek fiil görevini üstlenmesine yardımcı olduğu için çoğunlukla yardımcı fiil kategorisinde değerlendirilmiştir. Aşağıda Maitrisimit'ten alınan örneklerde görüldüğü üzere *er-* fiili, “olmak, var olmak” esas anlamıyla *kör-* fiilinin o anda gerçekleşen somut bir olay olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumun sözdizimindeki tezahürü ise iki farklı fiil çekimi ile gerçekleşmiştir. Bunlar, /-dI/ görülen geçmiş zaman, /-zUn/ şart eki ile yapılmıştır. Anlaşıldığı üzere, /-dI/ görülen geçmiş zaman eki, birleşik yapıda hem esas yani birinci fiile hem de yardımcı fiile gelerek hareketin geçmiş zamanını işaret etmektedir. Eraslan gramerinde, /-dI/ görülen geçmiş zaman eki için 1. ve 2. şahıslarda yuvarlak ünlülü olduğunu ve fiilin geçmiş zamanda, filli

gerçekleştiren kişinin bilgisinde gerçekleştiğine yönelik işaret ettiğini belirtmiştir (2012:338). Ayrıca eski Uygurcada birleşik fiil çekimini açıklarken bir esas fiil bir de yardımcı fiil olan yapıda birinci fiil anlam, şekil ve zaman ile ikinci fiil olan yardımcı fiilin ise şekil ve zaman ile çekime katıldığını ifade etmiştir. Bununla birlikte şahıs unsurunun genellikle yardımcı fiile getirilmesinin yanı sıra bazen esas fiile de getirildiğini belirtmiştir (2012: 351). Bu bilgilerden hareketle, *kördüm erdi* örneğinde olduğu gibi ekin ünlüsü yuvarlak haldedir ve tüm örneklerde *kör-* fiilini gerçekleştiren şahıs ya da şahıslar tarafından bilinmektedir ve geçmiş zamanı işaret etmektedir. *Kör-+(X) er-* birleşik yapıdaki esas fiil *kör-* fiilidir ve burada şahıs unsuru bu fiile gelmiş, *er-* fiili ise aldığı */-dl/* görülen geçmiş zaman eki ile “görmek” hareketinin geçmiş zamanda olduğunu vurgulamıştır.

ödün men biş türlüg ...-k tüller kördüm erdi (Maytr. 35). “... vakit ben beş çeşit ... rüya gördü idim” (Tekin 2019: 214).

kuıtrultaçı tınlıglarning köngül kögüz töz yultız kılınç erig -lerin utğuratı körür erti (Maytr. 4). “Kurtulacak olan yaratıkların gönlünü, kalbini, kökünü esasını, tavrı ve hareketlerini (*kılınç erig*) tamamiyle **görür idi**” (Tekin 2019: 191).

Sondan eklemeli diller arasında kategorize edilen Türkçede, eklerin önemi oldukça fazladır. Ekler, geldikleri isim veya fiil köklerinde mana bakımından bir değişik yapmaktan ziyade onları anlam ve şekil bakımından gelişmelerine yardımcı olmaktadır. Örneğin, bir fiil köküne gelen çekim eki, o fiilin karşıladığı hareketi zaman, kiplik bakımından daha geniş bir anlam ile ifade edilebilmektedir. Bu ekler tek başlarına bir anlam ifade etmezler. Bu konuda Ergin, eklerin ortaya çıkması hususunu iki farklı şekilde değerlendirir. Birincisi, Türkçede ekler başlangıçtan günümüze kadar ek olarak kullanılan eklerdir ve bunlara *asıl ekler* adını verir. İkincisi ise, Türkçenin tarihi dönemleri içerisinde bir sözcüğün ekleşmesi ya da birden fazla eklerin bir araya gelerek yeni bir ek oluşturması şeklinde ortaya çıkan eklerdir (2013: 119). Bununla birlikte, tek başına bir anlam ifade etmeyen eklerin, ancak geldiği köke mana vazifesi görmek amacıyla eklendiğini belirtir. Açıkça, ya kökteki manayı tam olarak ortaya çıkarma vazifesi ya da kökteki manaya yön vermek amacıyla kullanıldığını belirtir (2013: 115). Elbette ekler, ortaya çıkış biçimleri gibi üstlendikleri vazifeler bakımından da farklı gruplara ayrılmaktadırlar. Türkçede ekler *yapım* ve *çekim* eki olmak üzere iki farklı grupta değerlendirilirler. Burada farklı değerlendirmeler mevcuttur, ancak bu konuya uzun uzadıya değinilmeyecektir.

Bu bilgilerden hareketle aşağıdaki örnekler incelendiğinde *kör-* fiiline gelen */-zUn/* eki, Eski Uygurcada 3. teklik şahısta “istek, rica” anlamını vermektedir (Eraslan 2012: 345). Bu ek, genelde *emir kipi* kategorisinde değerlendirilir. Ancak örneklerde de görüldüğü üzere, *kör-* fiilinin “görmek” hareketini, cümlelerde geçen Maytrı Burkan’ın “görmemesini dilemek/istemek” anlamını işaret etmektedir. Metinden alınan bu birleşik yapıdaki örneklerde */-zUn/* eki, bahsi geçen Maytrı Burkan’ın “görmemesini istemek/dilemek” anlamını işaret etmektedir. Bu cümleler daha derin manada incelendiğinde, ana fiil olan *kör-* fiiline gelen */-mA/* olumsuzluk eki ile “görmek” hareketinin olumsuzu işaret edilmektedir. Devamında ise oluşturulmuş olan birleşik yapıda, yardımcı fiil görevini üstlenen *er-* fiilinin de “görmemesini istemek/dilemek” hareketini, “olmak, mevcut olmak” anlamıyla aslında “görmemiş olmasını dilemek” anlamını işaret etmek üzere kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durum söz diziminde 3. teklik ve 3. çokluk şahıslarda kullanılmıştır. Bununla birlikte *er-* fiiline gelen */-dI/* görülen geçmiş zaman ekiyle de fiilde belirtilen olaya yönelik şahsın ya da şahısların bilgisi olduğu ve bu olayın geçmiş zamanda gerçekleştiği de anlaşılmaktadır.

bizni tükel bilge maytrı burkan körmözün erdi (Maytr. 64). “Bizi, mükemmel hikmeytli Maytrı burkan **görmesin**” (Tekin 2019: 238).

bilge maytrı burkanı körelim erti bu tengri kuvrağı yime bizni körmözünler erdi (Maytr. 64). “Mükemmel hikmetli (*bilge* = skr. *prajna*) Maytrı burkanı **görelim** (fakat) bu tanrılar topluluğu bizi **görmesin**” (Tekin 2019: 239).

(tükel) bilge maytrı burkan (bizni) körzün erdi (Maytr. 71). “Mükemmel hikmetli (*bilge* = skr. *prajna*) Maytrı burkan, (bizi) **görsün**” (Tekin 2019: 244).

bizni tükel bilge maytrı burkan körmözün erdi (Maytr. 74). “Bizi, mükemmel hikmetli (*bilge* = skr. *prajna*) Maytrı burkan **görmesin**” (Tekin 2019: 247).

bizni tükel bilge maytrı burkan körzün erdi (Maytr. 74). “Bizi, mükemmel hikmetli Maytrı burkan **görsün**” (Tekin 2019: 247).

Yukarıda verilen örneklerden farklı olarak aşağıda verilmiş örnek iki cümlede, aynı şekilde *kör-* ana fiile gelen */-mA/* olumsuzluk eki ve birleşik yapı oluşturması amacıyla gelen *er-* yardımcı fiili mevcuttur. Ancak burada önceki örneklerden, anlam bakımından oldukça önemli ayrımlar söz konusudur. Öncelikle diğer örneklerde “görmemiş olmasını dilemek/istemek” anlamı burada yoktur.

tükel bilge maytrı burkanı körmelim erdi nomın işidmelim erdi bursong kuvrağı erdn(i-)sin yime körmelim erdi (Maytr. 111). “Mükemmel hikmetli (*bilge* = skr.

prajna) Maytrı burkan'ı **görmiyelim** vaazını işitmiyelim. Cemaat cevherini de **görmeyelim**" (Tekin 2019: 242).

(*tükel bilge*) *maytrı burkanığ arıtı körmelim erdi* (Maytr. 71). "Biz mükemmel hikmetli (*bilge* = skr. *prajna*) Maytrı burkan'ı hiç **görmiyelim**" (Tekin 2019: 243).

Eski Uygurcada *kör-* fiili birleşik yapı kurarken sıklıkla *er-* yardımcı fiilini kullanmıştır. Ancak bu birleşik yapıyı *kör-* esas fiili sadece yalın, yani herhangi bir yapım eki alıp da biçim ve anlam değişmesi yaşamadan (*körünç* "piyes" vb), halde değil aynı zamanda */-k/* ve */-la/* yapım ekini alarak *körkle* "güzel" biçimindeyken de kurabilmekte olduğu diğer eski Uygurca metinlerde tanıklanmıştır.

kuvrağ-lığ barçası yeg adrak anşız körkölä ärdi (Xuan VII 0990).

2.1.3. *körgeli bol- er-* "Görmeye muktedir olmak"

Clauser etimolojik sözlüğünde, *er-* ve *bol-* fiillerinin anlam ayrımına dikkat çekmektedir. *Bol-* fiili için "*to become (something)*" yani "olmaya başlamak" anlamını verirken *er-* fiili için direkt olarak "*to be (something)*" yani "olmak" anlamını vermiştir. Ancak maddenin devamında bu iki fiili birbirinden anlam bakımından ayırdıktan sonra *bol-* fiilinin kendine özgü bu anlam özelliğini kaybedip *er-* fiiline doğru yönelmeye başladığını, hatta bazı durumda *er-* fiilinin yerini almaya başladığını ifade etmiştir (ED 331a). Aşağıda verilen örnek Maitrisimit'te tanıklanmış tek örnektir. Burada *kör-* esas fiili birleşik yapı kurarken iki farklı yardımcı fiil almıştır. *bol-* ve *er-* fiilleri eski Uygurcada sıklıkla kullanılan yardımcı fiillerdir. Ayrıca "olmak" anlamıyla *bol-* fiili ve "mevcut olmak, olmak" anlamıyla *er-* fiili, şahsın "görmek" hareketini gerçekleştirebilmek için yeterli kuvvette sahip olduğunu işaret etmektedir. Bundan hareketle, esasen anlam ayrımları olan bu iki fiilin tek cümlede *körgeli* sözcüğüyle birleşik yapı kurmuş olması oldukça önemlidir. Cümle söz dizim bakımından incelendiğinde, şahıs unsuru *bol-* fiiline gelmiş ve şahısların "görmeye başlamak, o yeteneğe kavuşmak" anlamını bu fiil ile vermek istedikleri anlaşılmıştır. Ardından *er-* fiili ile "olmak" hareketinin zamanını belirtmek istenmiştir. Sonuç olarak bu iki fiil de cümleye anlam bakımından, Maytrı Burkan'ın asaletine yaklaşabilmenin sonucunda ancak onun yüzünü "görmeye muktedir olma/gücü yetme"nin mümkün olabileceği vurgulanmasına yardım etmektedir.

biz tükel bilge maytrı burkan kıting yakın teggeli yüzün körgeli bolalım erdi (Maytr. 70). "Biz, mükemmel hikmetli (*bilge* = skr. *prajna*) Maytrı burkan'ın asaletine yaklaşabilelim ve yüzünü **görmeğe muktedir olalım!**" (Tekin 2019: 243).

Yine eski Uygurcada, *kör-* fiilinin bahsi geçen bu iki yardımcı fiili olarak “görmeye muktedir olmak/olamamak” anlamını, başka bir eserde *u-* “gücü yetmek, muktedir olmak” fiili ile birleşik yapı oluşturarak verdiği görülmüştür. Aşağıda verilen örnekte *kör-* fiili */-U/* zarf-fiil eki ve *u-* yardımcı fiili ile birlikte birleşik yapı oluşturmuştur.

utru kuanşı im pusar atın ursar ol kamağ yekler ol kişi tapa kıngırtı yavlağ közin körü umağaylar (Kuanşı 32-33). “(O kimse) onlara karşı Kuanşı im pusar adını tutsa, o kimseye karşı kızgın ve kötü bakışlarla **bakamazlar**” (Tekin 2019: 20).

Burada *körtle* sözcüğünün sadece *bol-* yardımcı fiili ile birlikte */-mİş/* öğrenilen geçmiş zaman ekini alarak “güzel olmanın/güzel olmaya başlamanın” geçmiş zamanını işaret ettiği ve birleşik yapı kurduğu görülmektedir.

külügüm körtle körkin sının künkü t(ä)ñri tözlüg üçün ärki küntäg körtlä bolmış (M 998-1002).

2.1.4. *körü tur-* “Sürekli görmek/bakmak”

Eski Uygurcada *tur-* fiili, “ayakta durmak, kalkmak, durmak” anlamlarını işaret etmektedir. Bu fiilin, esas anlamıyla kullanımı eski Türkçede oldukça az sayıda tanıklanmıştır. Gökçe, *tur-* fiilinin esas anlamında sadece Yenisey yazıtlarında bir kez tanıklandığını vurgulamıştır. Bununla birlikte, esas fiil iken yüksek oranda eklenerek yardımcı fiil konumunda olan *tur-* fiilinin, eski Uygurcada yardımcı fiil görevini üstlenmeye başladığını belirtir. Ayrıca bu fiilin, hem nesneler hem de insanlar ile birlikte çok sık kullanılmaya başlanması, bir gramer kategorisi olarak *yardımcı fiilleşme sürecine* önemli ölçüde katkı sağladığını ifade etmektedir (2013: 182).

ayağğa (tegimlig) ... telmire kö(r)ü turdı (Maytr. 21). “... hürmete (layık) yalvararak **bakıp durdu...**” (Tekin 2019: 205)

2.1.5. *emgek kör-*

Görüldüğü üzere, eski Türkçede “sıkıntı, zahmet, eziyet” anlamlarıyla var olan *emgek* sözcüğü *kör-* fiili ile birlikte “sıkıntı görmek/yaşamak, zahmet çekmek” anlamını işaret etmektedir. Aslında verilen örneklerde asıl dikkate değer nokta “görmek” temel anlamından uzaklaşıp *kör-* fiili “yaşamak, başından geçmek” anlamını işaret ederek bir anlam değişmesine uğramasıdır. Bu konu ikinci bölümde daha ayrıntılı bir biçimde incelenecektir.

Aşağıda verilen örneği, Şen ilgili çalışmasında, *emgek kör-* yapısını eski Türkçede kalıplaşmış bir deyim olarak madde halinde vermiştir (2017: 100). Bilindiği üzere deyimler anlatıma ahenk ve genişlik katılması amacıyla Türkçede çok sık kullanılabilmektedir. Deyimlerle belki en az iki sözcüğün bir araya gelmesiyle birden fazla anlam derinliği karşı tarafa verilebilme imkânı mümkündür. Dolayısıyla verilen ilk cümle ne kadar eksik olsa da *emgek kör-* yapısı ile uzun uzadıya yaşadığı sıkıntıları anlatmaya gerek kalmadan “eziyet gör-, sıkıntı çekmek” anlamını verebilmektedir.

tınlıqlarning ajunluğ til(-) emgek körmiş ... öyü(r) saqınur (Maytr. 46). “... yaratıkların varlık şekli (*ajun*=skr. *gati*) ... *zahmet çekmiş* ... düşünür.” (Tekin 2019: 223)

2.1.6. *emgek tolgak körküt-*

edgü utru ayığ yavlaq (kılğ)uçı erserler ... kim yime tınlıq(lar adınlarığ) bağda bukağuda kerikde ...//lir emgek tolgak körkütser(ler) (Maytr. 83). “İyiliğe karşı kötülük, fenalık edenler, (başkalarını) bağ, bukağu, zincir ve işkence aleti (ile zaptedip) **acı çektirenler**” (Tekin 2019: 255).

2.1.7. *Kör- Fiili İle Oluşturulmuş İkileme*

2.1.7.1. *körtle körkle*

Türk dilinde ikilemeler, eş/zıt anlamlı, yansıma sözcüklerin art arda kullanılması gibi yöntemler ile oluşturulmaktadır. Bu yapılar, anlamı zenginleştirmek amacıyla çok sık kullanılmaktadır. Aksan, Türkçede ikilemelerin oluşumu, tarihi Türk lehçelerindeki ve günümüz Türkçedeki durumu ile ilgili çalışmasında ikilemelerin Hint-Avrupa dillerinde daha az, fakat Korece ve Japoncada, sık görüldüğünü ve özellikle konuşma dilinde alıcıda diğer anlatım yollarına göre güçlü bir izlenim uyandırdığını, kavramın anlaşılırken pekiştirilmesini sağladığını belirtmiştir (2002: 81). Bununla birlikte eski Uygurcada hem eş anlamlı hem de zıt anlamlı kelimeler ile oluşturulmuş ikilemelerin, eski Uygurcanın zengin söz varlığına bağlayarak çok sık kullanıldığını ifade etmiştir (2002: 83).

Hatiboğlu, Türkçede ikilemeleri oldukça ayrıntılı bir şekilde incelediği çalışmasında *bazı yapım ekleriyle kurulan ikilemeler* başlığı altında /-li/ ve /-siz/ ekleriyle aynı veya ayrı kök ve gövdeler ile ikileme oluşturulabileceğini belirtmiştir (1981: 42). Aşağıda verilen *körtle körkle/körküg* ikileme örneğinde, ilk sıradaki *kör-* esas fiili /-t-/ yapım eki ve ikinci sıradaki aynı fiilin /-k-/ yapım ekinin ardından bir /-

IX/ yapım ekini alarak sıfat görevini üstlenmiş ve “görmek” temel anlamından çıkıp “güzel” anlamını kazanmıştır. Anlaşıldığı üzere, aynı kökten oluşan ve aslında hemen hemen aynı sözcük olan *körtle* ve *körkle* sözcükleri art arda tekrarlanarak bir ikileme yapısı oluşturduğu, cümlede bahsi geçen Burkan’ın “güzel, uygun, doğru” bir zamanda doğduğunu edebi bir dille anlatılmak üzere kullanıldığı görülmektedir.

ol ilig begning maḥamay atlıg işi tengridin lumbani atlıg arıgda aşok atlıg adınçıg sögüt altınunta ikinti ay sekiz yangıka viçay atlıg muḥurtka iki kırk kut buvanlıg irü belgüke tükellig sekiz on türlüg nayrağın yaratağlıg körtle körkle koluça yaruḥın yaltrayu ǵaltı bulıtdın ... (Maytr. 13). “Bu hükümdarın Mahāmāyā adlı eşi kraliçeden Lumbini adlı korulukta, Aşoka adlı harikulade bir ağacın altında, ikinci ayın sekizinde, Pusya yıldızı devrinde (*yultuz* = skr. *naksatra*), Vijaya saatinde (*Muhurta*), otuziki mukaddes alamet ile donatılmış ve tıpkı **uygun** bir zamanda parıltıyla parlayarak bir buluttan (çıkışmış güneş gibi bir Burkan doğdu)” (Tekin 2019: 200).

kruşlanmak körtle körküg ...etüzüg ǵaltı (Maytr. 96). “... **Güzel** çehreyi ... vücudu tıpkı ...” (Tekin 2019: 264).

2.1.8. **Kör- Fiili ile Oluşturulan Kalıplaşmış Sözcük Grupları**

2.1.8.1. **körü kanınçsız “Bakmaya doyulamayacak kadar güzel, çok güzel”**

Türkçede kalıplaşmış sözcükler, cümle içerisindeki vurguladığı anlamı daha iyi ifade edebilmek için kullanılan ve *deyim* olarak adlandırılan bir sözcük kategorisidir. Eski Türkçeden itibaren tanıklanan ve kalıplaşmış söz öbeği olarak karşımıza çıkan bazı sözcük gruplarının varlığı günümüz Türkçesinde de devam etmektedir. Bu konu ile ilgili Şen, eski Türkçede görülen *kız bērmek* ve *baş yē-* deyimlerini örnek vermiştir. Bilindiği üzere Türk örf ve adetlerinde evlilik gerçekleşmeden önce yapılan *kız isteme* âdeti üzerine *kız vermek* “yani kız evlendirmek, gelin etmek” deyimini oldukça sık bir biçimde kullanılmaktadır. Yine, eski Türkçedeki *baş yē-* deyimini “kendi ya da başkasının felaketine/ sonuna sebep olmak” anlamıyla günümüz Anadolu ağızlarında konuşucular tarafından kullanıldığı bilinmektedir (2017: 12). Maitrisimit, tiyatro özelliğini taşıyan, görselliğe ve tasvire dayalı bir metin olması sebebiyle söz diziminde, *kör-* fiili ve ondan türemiş başka sözcük ve gramer kategorilerine ait olan örneklerle rastlanılmıştır. Bu metinden alınan örneklerde *körü kanınçsız* söz öbeği, metnin diğer bölümlerinde oldukça sık rastlanan *körkle*, *körklük*, *körtle körkle* gibi “güzel” anlamını işaret eden sözcüklerin bu sıfatı karşılayabilmek için yeterli olamayacağı düşünülerek “bakılmaya doyulamayacak kadar güzel, çok güzel” anlamını vermektedir. Yani burada diğer “güzel” anlamını

taşımakta olan sözcükler arasında anlam derecesi mevcuttur. Ayrıca Wilkens bu yapı için, Toharca *ontsoyce Ikālñe*’nin karşılığı olduğunu belirtmiştir (2021: 409).

ne (üçün) tip tiser tün bir antağ (kedi)m ton etük yivig tizig kedmiş tonamış körü kanınçsız (teng)risi kök kalıkda turup m/... (ince) tip tidi (Maytr. 9). “Neden (Dün) gece böyle bir giyecek, elbise, çizme, gerdanlık (yivig tizig) giyinmiş, takınmış, **görmeye doyulamayan** parlaklık ışıldadı” (Tekin 2019: 196).

sekiz türlüğ noş tatağlağ tolu altunluğ kımın tüp //... –tamış körü kanınçsız çeçekler(in) yaratmış ol antağ mungadınçığ ... (Maytr. 31). “Sekiz çeşit iksir (*noş tatağla* = skr. *rasayana*) ... dolu, altın kum ile dibinde ... **bakmakla doyulamayan** çiçekler ile donatılmış, bu derece hayrete şayan ...” (Tekin 2019: 211).

2.1.8.2. körgeli körksüz “Bakılamayacak kadar çirkin”

Metinde sadece bir yerde tanıklanmış olan *körgeli körksüz* söz öbeği, *körü kanınçsız* söz öbeğine tamamen zıt bir anlam işaret etmektedir. *Körk* “güzel” sözcüğü aldığı */-sIz/* yokluk eki ile “güzel olmayan, çirkin, kötü” anlamını vermektedir. Ayrıca burada, *kör-* fiiline gelen */-gAlI/* zarf-fiil eki, *körksüz* sözcüğünü soyut olarak miktar anlamında derecelendirme görevinde olduğu dikkate değerdir.

ög karnınta toğa teglük toğar irinç çığay körgeli körksüz alkuğa ak bolur (Maytr. 85). “Ana karnından kâr olarak doğar, fakir, zavallı ve **bakılamayacak kadar çirkin**, herkes tarafından nefret edilir” (Tekin 2019: 257).

2.1.8.3. körmeklig suvsamağ “Görmeyi istemek”

Eski Uygurcada *körmeklig* sözcüğü “görme, görme yetisi” anlamını karşılamaktadır. Burada *suvsamağ* sözcüğü “susamak, su ihtiyacı hissetmek” anlamında değildir. Aslında metinde Tanrı Burkan’a erişip onun affına, onu görme şerefine ulaşmayı “çok istemek” anlamını vermesinden dolayı anlam aktarması söz konusudur. Buna sebep olarak *suvsamağ/suvsalık* “*susamak, içki tutkusu, ayyaşlık*” sözcükleri, insanın keyif veren ya da yaşamını devam ettirebilmek için gerekli olan içeceğe devamlı olarak ihtiyacının olması durumunu ifade etmektedir. Burada ise söz konusu *suvsamağ*, inançlı kimselerin bir anlamda kurtuluşa erebilmesinin yolu Tanrı Burkan’ı “görmek, yani özlemek, görmeye çok ihtiyacının olması”dır. Eski Uygurcada *soğlanmağ* “özlemek” gibi sözcükler de mevcuttur. Ancak burada *soğlanmağ* sözcüğü tercih edilmemiştir. Dolayısıyla görme arzusunun derecesini anlatabilmek adına bu anlam *suvsamağ* sözcüğüne aktarılmıştır. Başka bir ifadeyle, “özlemek, görmek istemek” anlamı *suvsamağ* “susamak” sözcüğüne benzetilmiştir.

Cümlelerin devamında ise *suvsalık* “susuzluk, hararet (2021: 635)” kelimesiyle bu anlam derecesi arttırılmıştır.

sizni körmeklig suvsamaqqa biz suvsalık boltumuz (Maytr. 91). “Sizi görmeğe susadık” (Tekin 2019: 262).

Bunun dışında diğer Turfan metinlerinde *suvsamak* ve *körmeklig* sözcüklerinin varlığı bilinmektedir (Caferoğlu 2015: 117, 213).

2.1.8.4. *körgeli küse*- “Görmek İstemek”

Metinden alınmış *körmeklig suvsa*- ve *körgeli küse*- arasında anlam benzerliği mevcuttur. Her iki yapı da “görmeyi istemek, arzulamak” anlamını vermektedir. Ancak bir önceki kısımda belirtildiği gibi *suvsa*- fiili “görmek istemenin, arzulamanın” en üst noktasını vurgularken, *küse*- fiili doğrudan “istemek, dilemek” anlamını vermektedir. Eski Uygurcada “görmek istemek” anlamını karşılayan *körügse*- fiili de mevcuttur. Ancak burada “görmek istemek”ten kastedilen durum Maytrı Burkan’a ulaşmak niyeti ve isteğidir. Bu da “çaba sarf etmek, dilemek, arzu etmek” anlamındaki *küse*- fiili ile işaret edilmiştir.

kim muntağ edgölüg maytrı bodisvtağ körgeli küsemeser ... taqı yime tirig ölüg ol atanur (Maytr. 8). “Bu böyle ise, bu kadar iyi Maytrı bodhisattva’yı **görmek istemeyen** bir kimse ‘kötünün kötüsü’ demektir” (Tekin 2019: 196).

Clauson, *küse*- fiili için “istemek, arzulamak, özlemek” anlamlarını vermiştir. Eski Uygurca için *küseyür biz “özlüyoruz”, kut kolur men küsüş küseyür men “İlahi lütuf istiyorum ve özlüyorum”* devamında ise Karahanlı Türkçesindeki kullanımına dair *ol anı körmekin küsedı* “onunla tanışmak istedi”, *iki öz körüşmek tilese küsep “Birbirimizi görmek istersek”* gibi kullanımlarını vermiştir (ED 749a).

2.2. Maitrisimit Bağlamında *Kör*- Fiilinin Anlambilimsel İncelemesi

Anlambilimi kısaca, bir dilin anlam bakımından bütün yönleriyle incelenmesi olarak tanımlayabilmekle birlikte, 17. yüzyılda bu alanın ortaya çıkmasından itibaren farklı terimlerle de adlandırılmıştır. Palmer, yeni şekillenmeye başlayan ve kendi içinde karmaşık bir düzeni olduğu ifade edilen anlambilim için *semantic*, *semasiology*, *semology*, *semiotics*, *sememics*, *semics* gibi terimlerin de kullanıldığını ve özellikle *semantic* teriminin doğrudan anlamın gelişimini işaret etmek için kullanıldığını belirtmiştir (2001: 16). Anlambiliminin temel konusunu teşkil eden anlamı ise, dilbilimsel olarak, bir sözcüğün tek başına ya da bağlam

içinde aldığı çeşitli formel yapılarla birlikte işaret ettiği durum, düşünce olarak tanımlayabiliriz. Tamba-Mecz, anlamı “*gündelik deneyimlerin dolaysız ve temel bir verisi*” olarak tanımlamaktadır (1998: 5). Bununla birlikte Aksan, anlamın herkesin kabul ettiği ortak bir tanımının olmadığını, sözcük düzeyinde ya da tümce ve sözce düzeyinde tanımının kolay olamayacağını ifade ettikten sonra *sözcüğe dayalı bir anlamdan* bahsetmiştir (1998: 45). Karaağaç ise, günlük dilde kullanılan göstergelerin de anlamından söz edilebileceğini ifade etmiştir. Anlamın aslında bağlam içinde bireysel ve toplumsal kabullenişlere bağlı olduğunu belirtmiştir (2013: 530).

Anlambilimin 19. yüzyıldan önce temelleri Eski Yunan’a ve Eski Hint’e dayanmaktadır. Eski Hint’te M.Ö. 5. Yüzyıla kadar giden ve kutsal kitaplar olan *Veda*’lar üzerinde yapılan çalışmalar ile sonraları Eski Yunan’da Platon’un *Kryatlos* adlı eseri, dilbilimin dolayısıyla anlambilimin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. (Aksan, 1998:16). Avrupa’da ise anlambilimin doğuşu olarak sayılabilecek nitelikteki eserlerden ilki K. Reisig’e ait *Latin Dilbilimi Üzerine Dersler* adlı eserdir. Bu çalışmada anlama dair sorunlara yer vermiştir. Bunun ardından M. Bréal tarafından *sémantique* terimiyle geliştirilmiştir. Irene Tamba-Mecz *La Sémantique (Anlambilim)* adlı eserinde, anlambilimin dilbilime bağlı olarak aslında oldukça geniş olan sınırlarının yeniden belirlenmesinin hem gerekli hem de göreceli olduğunu ifade etmektedir. Anlambilimin tarihsel sürecini ayrıntılı bir şekilde yer verdikten sonra, bu alanın dilbilimdeki yerini ve önemini dilsel öğeler arasındaki bağlantılarıyla birlikte incelemiştir. F. R. Palmer, *Semantics – A New Outline-* adlı çalışmasında (1979) özellikle *semantic* teriminin kökenine dair bilgilere yer vermiştir. Palmer, kendi ifadesiyle *anlamın* ne olduğu ve nasıl tanımlandığı konusunda görüş birliği olmadığını ifade ettikten sonra, hangi konuların *semantic* alanına dâhil edilmesi gerektiğini daha önceki yapılan çalışmaları da ele alarak belirtmiştir.

Doğan Aksan’ın, ülkemizde anlambilim ve Türkçenin anlambilim konularına dair önemli çalışmaları mevcuttur. 1971 yılında yayımlanan *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi* adlı eseri hem Türk diline yeni bir katkı sağlamış hem de dilbilimle özellikle anlambilimle ilgilenen araştırmacılara ışık tutmuştur. Ayrıca 1997 yılında tamamladığı *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi* kitabında *Sözcük Anlambilimi* adlı birinci başlığında anlamın sözcük ile

ilişkinini ayrıntılı olarak incelemiştir. Sonraki bölümlerinde ise *sözcük anlambilimi* bağlamında Türkçenin özelliklerini incelemiştir.

Bu bölümde Maytr.'te *kör-* fiilinin karşıladığı anlamlar incelenmiştir. Eserde *kör-* fiilinin aldığı çeşitli yapım ve çekim ekleriyle yeni sözlüksel anlam kazandığı tespit edilmiştir. Örneğin, *körk* sözcüğü “güzellik, görünüş”, *körünç* sözcüğü “piyes”, *körksüz* sözcüğü “çirkin” gibi fiilin temel anlamının dışında yeni anlamları işaret ettiği görülmüştür. Maitrisimit, eski Uygur Türkçesine ait, Budizm inancını yansıtan dinsel ve tiyatro özelliği taşıyan bir eserdir. Dolayısıyla *köz* organ adının hareketini karşılayan *kör-* fiili “görmek” temel anlamının dışında “piyes, oyun (*körünç*)” anlamına gelmesi, yani, yeni bir sözlüksel anlamda “gözle görünen, sergilenen şey” olarak kullanılması, hem eski Uygur Türkçesinin metne adapte olurken zenginliğinden istifade ettiğini hem de müstensihin yetiştiği kültüre ait parçaların yansması sonucudur. Aynı şekilde “çirkin” anlamındaki *körksüz* sözcüğünün sadece *körk* sözcüğüne +sXz yokluk ekinin getirilmesiyle “güzel” anlamının zıttı olarak “çirkin” gibi yeni sözlüksel anlamın türetilmesi dikkate değerdir.

Aslında anlambilim, 19. Yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan ve dil ile düşünce ve ses arasındaki ilişkiye yönelen, kendi içinde de farklı dönemlere ayrılan, dilbilimin en gelişmiş alanlarından bir tanesidir. Çalışmada özellikle anlambilime bir bölüm ayrılması yerinde olacaktır. Bunun sebebi ise *kör-* fiilinin Maitrisimit'te temel anlamının dışında farklı anlamlara gelmesidir. Temel kelimelerden biri olan fiilin, kendi anlamının dışında hangi sebeplerle ve koşullarda çeşitli yeni sözlüksel anlama geldiği konusu önemlidir. Bu eser daha önce de belirtildiği üzere, dinî nitelikte bir eserdir. Tarihte bilinen dilbilime yönelik en eski çalışmalar dinî eserlerin, söz konusu dile çevrilmesinden dolayı ortaya çıkmıştır. Buradaki amaç ise, dini kuralların en doğru ve en etkili şekilde aktarılmasıdır. Dolayısıyla eserin niteliği dikkate alındığında *kör-* fiilinin anlam değişimlerini incelerken dilbilimden ve özellikle anlambilimden faydalanmak yerinde olacaktır.

Yaylagül ilgili çalışmasında, mental fiillerin anlambilim konusu olduğunu ifade etmektedir. Bu konuda farklı kuramcıların görüşlerine yer vermiştir. Wierzbicka, dilde sözcüklerin ifade ettikleri anlamın *kişinin dünya yorumu* olduğunu, sosyal ve kültürel etkenlere bağlı olarak şekillendiğini ifade etmiştir (2005: 18). Fiilleri *fiziksel veya mental hareket bildiren fiiller* ve *hareket göstermeyen, olma*

durumu ile ilgili bilgi veren fiiller olmak üzere sınıflandırılabilirliğini belirten Yaylagül, *kör-* fiilini de fiziksel hareketi olan *mental fiiller* grubunda değerlendirmiştir. Özellikle runik harfli Türk metinlerinde bu fiilin “tâbi olmak, itaat etmek, bağlı olmak” anlamıyla kullanıldığını ve çeşitli yapım ve çekim eki alabildiğini belirtmiştir. Çalışma için en önemli nokta ise *köz* organı aracılığıyla *körmek* hareketini gerçekleştirirken zihindeki kavramların dil yardımıyla çeşitli biçimlerle anlatılması yolunu açmaktadır. Yani runik harfli Türk metinlerinde “tâbi olmak, bağlı olmak” anlamı aslında *göz* organının “görme” hareketini gerçekleştirirken bir noktaya odaklanması, bağlanmasıyla yola çıkarak bu fiilin esas anlamından dolayı bir *yeni anlamın* ortaya çıkmasını sağlamıştır (2005: 26). Dolayısıyla, çalışmanın konusu olan Maitrisimit’te *kör-* fiili, “görmek” hareketinin sonucunda algılanan nesnelerin fiziksel özelliklerini, durumlarını anlatabilmenin en doğal yoludur. Bu fiile getirilen */-la/, /-t/, /-k/* gibi fiilden isim yapım ekleriyle nesnenin algılanan “güzellik” gibi dış görünüş özellikleri ifade edilebilmektedir. Aynı şekilde “güzel” anlamının aksi yönünü ifade edebilmek amacıyla yine fiile getirilen */-sXz/* yokluk ekiyle *göz* organıyla algılanan nesnenin fiziksel özelliği aktarılabilmektedir.

Hirik, mental fiilleri Türkiye Türkçesi bakımından incelediği çalışmasında, *kör- >gör-* fiilini *duyu fiilleri* başlığı altında değerlendirmiştir (2018: 49). Fakat bunlardan önce dilin düşünce ile ilişkisini incelerken diğer çalışmalardan örnek vermiştir. Kendisine göre, düşüncenin gelişimi ile dilin bağlantılı olduğunu savunmaktadır. Bir düşünce ilk önce insan zihninde ortaya çıkar, ardından bir anlam kazanır ve bu anlamı aktarma görevi üstlenen dil vasıtasıyla kelimelere yansır (2018: 1). Normal şartlarda, fizyolojik yapısı gereği 5 duyu organına sahip olan insan zihninde algılama süreci *göz* organının “görme” hareketini gerçekleştirmesi ile başlamaktadır. Dolayısıyla başlayan şey *mental süreç*dir. Görme, işitme, tatma, dokunma ve koklama olmak üzere bu 5 duyu organlarının işlevleri sonucunda *mental süreç* gerçekleşmektedir. (Hirik 2018: 40). Bu açıdan Maytr.’teki *körk* “görünüş, şekil” sözcüğü değerlendirildiğinde, somut bir nesne olan vücut ya da heykel, insan zihninde görme yetisi ile algılanır. Ardından oluşan bu algının sonucunu aktarmak amacıyla dil kullanılır. Dolayısıyla *körk* sözcüğü, insanın algılamasına yardımcı olan *kör-* fiili ile birlikte dilin imkânlarını kullanılarak yeni bir kavram oluşturulmasına çok iyi bir örnek olmaktadır.

Yıldız, eski Uygurca metinlerdeki mental fiilleri incelediği çalışmasında, göz organına ait fiilleri *görme fiilleri*, *görünme fiilleri*, *bakma fiilleri*, *gözlem fiilleri*, *gözetme fiilleri*, *gösterme fiilleri* olmak üzere 6 alt başlıkta gruplandırmıştır (2016: 360-374). Bu gruplandırma açısından, Maytr.’te ve diğer eski Uygurca metinlerden alınan örnekler değerlendirildiğinde *görme fiilleri* sınıfına giren fiiller: *kör-*, *körmäk*, *körü tur-*, *körügse-*; *görünme fiilleri* sınıfına giren fiiller: *körün-*, *körkit-*, *körtkür-*, *gösterme fiilleri* sınıfına giren fiiller ise *körgür-*, *körgüt-*, *körünçle-* şeklindedir.

Kör- fiilinin işaret edebildiği “güzel” anlamını başka bir açıdan daha değerlendirmek doğru olacaktır. Eski Uygur Türkçesinde “güzel” anlamında kullanılan az sayıda sözcük vardır. Bunlardan biri olan *kündin* “güney, güzel” sözcüğü dışında *kör-* fiilinden türetilmiş *körk*, *körkle*, *körtle*, *körklük* biçimlerinin daha sık kullanıldığı tespit edilmiştir. Metinde sadece bu fiilden türetilen sözcüklerle bu anlam işaret edilmiştir. Dilin temel niteliklerinden biri olarak kabul edilen *çokanlamlılık* konusu anlatılmak istenen kavramı daha etkili ve açık bir şekilde belirtme çabasıdır (Aksan 1998: 58). “Güzel” soyut anlamı, göze hitap ettiği için ve estetik zevkin ön plana çıkarılması amacıyla *köz* organ adının hareketini karşılayan *kör-* fiilinden türetilmiştir. Bu durum, Türkçenin *çokanlamlılık* açısından bakıldığında ise *kör-* fiilinin “görmek” temel anlamı dışında “güzel, hoş görünen” anlamı *yan anlam* olarak kabul edilebilir.

2.2.1. İdrak Fiilleri Bağlamında Kör- Fiili

Çalışmanın bu bölümüne kadar Maytr.’ten alınan örneklerin, eski Uygurca diğer metinlerdeki durumu sözdizimsel ve anlambilimsel olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Burada anlambilim ile ilişkilendirilen mental fiillerin bir alt kolu olan *algı fiilleri*nden bahsedilmesi doğru olacaktır.

Algı terimi, TDK’de “*Bir şeye dikkati yöneltmek o şeyin bilincine varma, idrak*” olarak ifade edilmektedir. İdrak ise algılama ve anlamlandırma yeteneği olarak ifade edilebilir. İnsan doğası gereği, herhangi bir varlığı, durumu, olayı vb. kavrayabilme yeteneğine sahiptir. Fizyolojik açıdan bakıldığında ise bir algılama süreci ve yöntemi söz konusudur. Algılamanın ve algılama sonucunda anlamlandırmanın, anlambilim ile bağlantılı olmasının yanı sıra ruh bilimi ile de ilişkilendirilir. Çünkü dilde bir gramer unsuru olan fiilin, gerçekleşirken sadece bir hareketi, duygu durumunu mu yoksa bir durumu mu yansıttığı konusunda bir ayrım

yapılmaktadır. Bu ayrım neticesinde fiiller *hareket fiilleri/mental fiil* ya da *durum/olma* fiilleri olarak gruplandırılabilir (Yaylagül 2005:20). Algılama ise mental bir aktivite olmasından dolayı *idrak fiilleri* olarak adlandırılan bir fiil sınıfı mevcuttur.

Yaylagül, idrak fiillerinin bir *bilgi boyutu* ile kurulduğunu ifade etmektedir. Bununla ilgili Hall, kendisinin *bilgi boyutu* kavramı ile belirttiği, bir olayı, durumu “*sezgisel olarak kaydetmek*”nin ardından tecrübe açısından ölçmek, olayın sebepleri ile mantıklı ilişki kurulması gibi bir dizi sürecin gerçekleştiğine yönelik anlatımlarının olduğunu ifade etmiştir (Booth, Hall 1995: 4). Ayrıca tüm bu sıraya göre *algı, tanıma, anımsama, anlama, ileri idrak (metacognition) ve değerlendirme* olarak bakıldığını da belirtmiştir (2005: 22).

Hirik ilgili çalışmasında, bahsedilen algılama sürecine sağladığı katkılardan dolayı *kör->gör-* fiili farklı başlıklar altında sınıflandırıldığını belirtmiştir. Özellikle mental fiiller ile ilgili çalışmalarda duyu fiilleri, *algılama fiilleri* ya da *algılama fiillerinin içerisinde bir tür* olarak iki farklı sınıfta değerlendirilmektedir. Levin tarafından “*Görme fiilleri, Gözlem fiilleri, Gözetleme fiilleri, Uyarı Temelli Fiilleri*” bir *algılama fiili içerisinde tür* olarak değerlendirilmiştir (1993: 185-187). Diğer yandan Kuliev, “*Görsel algılama fiilleri: gör-, bak-, seyret-; işitsel algılama fiilleri: işit-, dinle-, kulak ver-; Koku alma fiilleri: tat-, tadına bak-*” (1998: 86-102) olmak üzere duyu fiillerini *algı fiilleri* olarak değerlendirir (2018: 41-42).

Bu bilgiler doğrultusunda *kör-* fiilini, bilginin toplanmaya başlaması sebebiyle sürecin ilk basamağı olarak ve idrak etme sürecinin de başlamasını sağlayan temel bir fiil olarak değerlendirebiliriz. Dolayısıyla Maytr.’de özellikle esas anlamıyla kullanıldığı görülen örneklerde “görmek” hareketinin “anlama ve öğrenme” alt anlamını vurguladığı anlaşılmıştır. Aşağıda verilen ilk iki örnekte, *kör-* fiilinin “bakmak” anlamı ilk olarak göz organının temel hareketini işaret ettiğini düşündürür. Ancak cümlede “bakmak” hareketi, metinde övülen Burkan dininin yüceliğini ve gücünü, din için yapılan hizmetleri “anlamanın, bilmenin” başlangıcını gerçekleştirmektedir. Cümlede inanan insanlar “bakarak” bahsedilen durumu “bilmeye, idrak etmeye” erişebilmektedir.

körüñler küçlögler ... bu yirtinçüde aysız öküñ nomluğ telim taşım çoğ yalın belgölüg bolmış erür (Maytr. 7). “**Bakın**, kudretliler! Bu dünyada fevkalâde, büyük dinin gür ışığı belirmiştir” (Tekin 2019: 194).

körüy tözünüm ol (o)ğurda bu muntağ türlüğ ol //... (a)sağlığı tusuluğ boltılar (Maytr. 23). “**Bakin**, asilim! O sırada bunca çeşitli ... Hizmet ettiler” (Tekin 2019: 207).

Yine başka bir örnekte dine inananlara yönelik bir öğüt verildiği görülmektedir. Burada *kör-* eylemi ile “selameti, yani iyiliği veya doğruyu **anlayın**, **idrak edin** ve bu doğrultuda ibadet edin” anlamı işaret edilmektedir.

sizler yime etüz-ünüzlerke edgüliğin körü iş işleñler (Maytr. 51). “Sizler de kendiniz için selâmeti (edgülük) **görün** (ve ona göre) amel edin!” (Tekin 2019: 227).

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi aynı anlam burada da geçerlidir. Ancak burada ince bir anlam ayrımı söz konusudur. Burada doğrudan “anlamak, idrak etmek” anlamını *kör-* fiili işaret etmez. Tanrı Burkan’ı “görmek” ile “onun yüceliğini kabul etmek gerektiğini anlamanın” başlanması söz konusudur.

antada basa şakimuni teñri teñrisi burkanığ bir körmişke başım siz tip yinçürü yükünüp sevip taplap toyın bolup vzanpat edgüsiñe tegd(i) (Maytr. 56). “Bundan sonra Şākyamuni’yi, Tanrılar Tanrısı Burkan’ı (*teñri teñrisi burkan* = skr. *devati deva Buddha*) bir defa **görmekle** ‘Siz üstadımsınız!’ diye secdeye vararak sever ve kabullenir. Râhip (*toyın* = skr. *bhiksu*) olup upasampadā şerefine nâil oldu” (Tekin 2019: 232).

Aşağıda verilen örneklerde ise öncekilerden biraz daha farklı bir durum mevcuttur. Bu örneklerde “görmek” hareketinin “bilgiye sahip olma” ve bunun sonucunda “düşünme, muhakeme etme” zihinsel eyleminin başlamasında etkili olduğu anlaşılmıştır. Örnekler dikkatle incelendiğinde, söz konusu yaratıkların “görme” eyleminden sonra, din mensuplarının öldürme eylemini “muhakeme etme” durumu mevcuttur. Örneğin devamında ise *kör-* fiili doğrudan “bilmek” anlamını işaret etmektedir. Bu durumu işaret eden örnekler devamında verilmiştir.

tınl(ı)ğlar körserler şaki toyınlar özlüğü ölürürler ermiş tip sakınzun tip inçe kılur erdi ... anı körüñler ol antağ biş çöbik yavlağ ödteki evdin barqtın önmiş toyınlar antağ körksüz kılınçlığ eraserler tağı ne ayıtmış kergek igil kertilerig tağı yime srigupti atlığ bay erdi (Maytr. 58). “Yaratıklar **görseler**, ‘Şākya râhipleri, canlıları öldürüyorlar imiş.’ diye düşünsün diye şöyle yapar idi: ‘Bunu **görün**! Şu beş kötü devirde (*biş çöbik yavlağ öd* = skr. *panca-kasaya*), evden barktan çıkmış olan râhipler böyle **çirkin** amelli olurlarsa artık bayağı ve alelâde (insanları) sormak gerekir mi?’” (Tekin 2019: 233).

edgü kutluğ tınlığların (a)yağın çiltegin körüp kız kıvır(-kağ) (k)öñül turğurmaz(lar) (Maytr. 59). “Kısmeti iyi olan yaratıklara **gösterilen** hürmet ve ikrâmı **görüüp** kıskançlık hisleri beslemez” (Tekin 2019: 234).

ol antağ türlüğ tınlıgılar ilki-(-i)eki yavız öğretigler (ü)çün tükel bilge maytrı burkanağ **körüp** köñülinte inçe saķınç saķınurlar (Maytr. 64). “Bunca yaratıklar, evvel zamandaki kötü talimler için mükemmel hikmetli (bilge = skr. prajna) Maytrı burkan’ı **görüp**, kendi kendilerine şöyle düşündüler:” (Tekin 2019: 238).

avağka tegimlig maytrı burkanığ **körüp** kim öñre kişi etüzinte erken üç erdnig aķlağuçı sarsıg salıķ tevlig kürlüg urunçaķ yigüçi eraserler (Maytr. 70). “Hürmete lâıyık Maytrı burkan’ı **görünce** vaktiyle insanlar âleminde iken üç cevheri (üç erdni = skr. triratna) reddettikleri, kötü, fena ve hileli (oldukları) ve emaneti yedikleri için bunlar şöyle düşünürler:” (Tekin 2019: 242).

(ötr)ü tükel bilge maytrı burkanığ (**kö**)rüp antağ saķınç saķınurlar (Maytr. 70). “O zaman mükemmel hikmetli (bilge = skr. prajna) Maytrı burkan’ı **görüp** şöyle düşünürler:” (Tekin 2019: 243).

kentü münlerin ķadağların **körünüçi** eraserler kılmış tsuyaların irinçülerin tijit kşanti kılu öğrenmiş eraserler ... olar tükel bilge maytrı burkanığ **körüp** inçe saķınç saķınurlar (Maytr. 74). “Kendi günahlarını **gösterenler**; işlenmiş günahlarını itiraf etmeye (ve onlar için) af dilemeye alışmış olanlar ise, mükemmel hikmetli (bilge = skr. prajna) Maytrı burkan’ı **görüp** şöyle düşünürler:” (Tekin 2019: 247).

münin ķadağın **kördümüz** sansar ajunlarığ aķladımız (Maytr. 85). “Günahlarını **gördük**. Samsâra âleminde nefret ettik” (Tekin 2019: 257).

edg(ü) oğlanım bu yat bu muntağ tü(rlüg) emgeklerig **körüp** azķıya ançaķıya yime ajunlarığ öğmez men (Maytr. 85). “İyi! Oğlum, bu yabancı, bunca acıları **görüp** varlık şekillerinden birazını olsun övmem” (Tekin 2019: 258).

... birle kelmişlerin **körüp** ertin(ü) (s)aķınçlıg busuşluğ bolup köñül(inte) inçe saķınçı boltı (Maytr. 99). “... ile geldiklerini **görüp** fevkalâde endişeli ve dertli olup gönlünde şöyle bir düşünce belirdi” (Tekin 2019: 265).

anta ötrü badarı bra(man) kentü egrilmiş bükülmüş etüz(in) **körüp** köngülin yiringüyü inçe tip ançama yarasınçıg otun ķarımaķ sen kim toğmışta berü altm(ış) yařķa tegi küç küsün et ķan estelü öklıyü turdı (Maytr. 12). “Bundan sonra Badhari brahman, kendisinin eğrilmiş, bükülmüş vücudu (ile) **görüp** gönlü bulanarak şöyle dedi: ‘Ne kadar iğrenç ve kabasın, sen ihtiyarlamak (!) doğduğundan beri altmış yaşına kadar güç kuvvet, et kan, hep artıp çoğalıp durdu’ (Tekin 2019: 199).

anta ötrü ezrua teñri titrü közin töziün maytrı bodisvtağ **körüp** ĥormuzta teñrike inçe tip tidi ... **körün** siz kaujiki ançama **körkle** kraza ton birle yaraşmış erür (Maytr. 18). “Bunun üzerine tanrı Ezrua keskin bakışları ile, asıl Maytrı bodhisattva’yı **görüp** tanrı İndra’ya şöyle dedi: ‘**Bakın**, Kauşika; **Güzel** elbise de ne yakışmış!’ (Tekin 2019: 203).

belgüsi **körü** ... (Maytr. 38). “alâmeti **görüp**” (Tekin 2019: 216).

ötrü toyınlar tamuluğlarığ körüp tükel bilge maytrı burkanğa inçe tip ayıtu ötünürler
(Maytr. 74). “Sonra rahipler, cehennemlikleri **görüp** mükemmel hikmetli Maytrı
burkan’a şöyle deyip hürmetle sorarlar:” (Tekin 2019:247).

2.2.2. *körklük* “Güzel”

Metinde az sayıda örneği olan *körklük* sözcüğü için Clauson, *körk* sözcüğünden türediğini ve “bir şekle sahip olma” ya da bir nesnenin mevcut biçimi anlamını verdiğini belirtmiştir. Açıklamanın devamında ise, bu biçimin hâlâ günümüz Uygur Türkçesinde bu anlamıyla varlığını sürdürdüğünü, bununla birlikte genelde “güzel” anlamını karşıladığını ifade etmiştir. İncelediği maddede *körklük* sözcüğünün tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimleriyle birlikte yine “güzel” anlamıyla kullanımının devam ettiğini belirtmiştir (ED 743a).

Wilkens, *körklük* sözcüğü için “... *şekilli*, ... *şeklinde*, *güzel*” anlamlarını vermiştir. Kendisine göre bu sözcüğün ilk anlamı bir biçimi, şekli işaret etmektedir. Verdiği “*şekil*” anlamı “güzel” sıfatı ile nitelendirilebilmektedir. Bununla birlikte sözcüğün eski Uygurcada hangi biçimlerde kullanıldığına da yer vermiştir. (*körklük* *körksüz körk* “güzel ve çirkin *şekil*”, *körklük mähizlig* “güzel”, *körklük ög t(ä)ñri* “güzel Anne Tanrısı, güzel Ana Tanrıça(yani, hayatın annesi), *körklük* “*kişi adının bir bölümü*”, *Körklük K(a)ya* “erkek adı”). Ancak *körklük* sözcüğünün yanlış okunmuş biçimi olduğu ve buna karşılık † işareti ile belirtilen *körklä* sözcüğü ile düzeltme önerisi yapmıştır (2021: 410).

Burada *körklük* sözcüğü, başlangıçta somut olan nesnenin sahip olduğu fiziksel görünümünü işaret etmekten zaman içerisinde o nesnenin şekli ile ilgili soyut bir özelliğini işaret etmeye devam etmesi anlaşılmaktadır. Dolayısıyla aşağıda verilen örnekler incelendiğinde Maytr.’te *körklük* sözcüğü bir insanın dış görünüşüyle ilgili olumlu yorumunu aktardığı anlamı mevcuttur. Diğer cümleler metnin zaman içerisinde yıpranmasından dolayı sağlıklı okuması yapılamadığı için eksiktir. Bundan dolayı, bu cümlelerde sözcüğün neyi nitelediği anlaşılamayan sözcükler mevcuttur.

körklük altı kızlarağ ... kişilenti erti (Maytr. 47). “Güzel altı kız (ile) evlenmiş idi”
(Tekin 2019: 192).

bir uluğ bedük king alkağ bolmağ ikinti körklük ... ilig bolğay (Maytr. 8-10).
“Biri(incisi): Büyük ve geniş olmak. İkincisi: **Güzel** ... olacak.” (Tekin 2019: 205).

*tümen nayut sanınca **körklük** kiçig begiz belgülüg közünür* (Maytr. 113). “10 000 mayut sayısınca **güzel**, küçük ... zuhur eder” (Tekin 2019: 273).

*yime ol ... adruk **körklük** ... tamuluğlar katığ ... tükel bilge mayt(rı) (burkan) ... -geli kelirler* (Maytr. 67). “Yine bu ... Başka **güzel** ... cehennemlikler katı ... Mükemmel hikmetli (*bilge* = skr. *prajna*) Maytrı (burkan) ... gelirler” (Tekin 2019: 240).

*kayusı örtlög yalınlıg iti kılıcın öz etüzlerin bıçıp uşup yiyü etüzleri öze örtlög taş sası yağa amaruları beg işi **körkin** örtlög yalınlıg tigitler ınallar inçe kırkınlar birle ...* (Maytr. 112). “Bazısı alevli, keskin kılıç ile kendi vücutlarını bıçıp yerken (?) vücutları üzerine alevli taş ve çöpler (?) yağarken bazılar bey ve kraliçe **güzelliği** ile, alevli prensler yüksek rütbeli memurlar ve zarif bakirler ile ...” (Tekin 2019: 272).

Eski Uygurcaya ait bir şiirde, *körklük* sözcüğü örnekte geçen *tag* sözcüğünü “gösterişli, yüce, büyük” anlamı ile nitelendirmiştir. Dolayısıyla Maytr.’de sıklıkla “güzel” anlamı ile geçen sözcük burada, Wilkens’in de belirttiği gibi (2021), “şekil, biçim” anlamını işaret etmektedir. Şiirde geçen dağın fiziksel özellik bakımından “büyük, gösterişli” anlamını vermiştir. Arat çevirisinde, günümüz Türkçesinde de kullanılan “görklü” biçimini kullanmıştır. Bu sözcük günümüzde hâlâ “gösterişli, görkemli” anlamıyla varlığını sürdürmektedir.

*Kökerip turur **körklük** tagta köñül yaraşı aqlak orunta,*

Köp yigi telim söğütlög erip köpirip turur kögmen suvlukta,

Köz başlap kaçığların yığınıp közünmiş bililmişçe orunlarta

Küsençigaizin menji tegingülög ol anı teg orunlarta.

“Göğerip duran **görklü** dağlarda, gönüle yaraşır ıssız yerlerde,

Çok sık, yoğun ağaçlar arasında köpürüp duran göl sularında,

Başta göz, duyulardan sıyrılıp görünmüş, bilinmiş gibi yerlerde

Arzulardan uzak huzur bulmalı öyle yerlerde” (Arat, 1965: 66).

Yukarıda belirtilen aynı durum IrkB.’ten alınan örnek için de geçerlidir. Çeviride “manzaralı kayalıklar” derken, *körklük* sözcüğü ile fiziksel özellik bakımından “yüksek” anlamını işaret ettiği için bir manzara sunabildiği işaret edilmektedir.

***körüklük** kayaka konupan küzleyür men* (IrkB. 64). “**Manzaralı** kaya(lık)lara konup etrafa bakınırım” (Tekin 2019: 34).

AY'tan alınmış örnekte *körü kanınçsız* yapısı *meñizlig* sözcüğünü “bakılmaya doyulamayacak kadar güzel, çok güzel” anlamında nitelemiştir. Burada *meñiz* “görünüş” sözcüğünü “güzellik” anlamının en üst derecesi işaret edilmiştir.

olar barça bir yanglıg altun önglög kırtışlıg otuz iki lakşanlıg körü kanınçsız körklük meñizlig bolup 'eng mintun irkek yme ermez (AY 380). “Onlar hep bir çeşit altın renkli yüzlü otuz iki alameti **bakmaya doyulamayacak kadar güzel yüzlü olup** benden erkek de değil”

k(a)ltı bo biş çöpdik yavlak üdteki kutı buyanı azumış egsümiş sansız sakışsız tınl(ı)g oğlanları kamagun barça bir yanglıg altun önglög kırtışlıg otuz iki lakşanlıg ertinü körklük mengizlig bolsunlar (AY 379-380). “Eğer bu beş şekli kötü zamanda saadetleri sevapları yoldan çıkmış eksilmiş sayısız yaratılmış çocuklar topluluğu hep bir çeşit altın renkli yüzlü otuz iki alameti fevkalade **güzel** yüzlü olsunlar”

kök önglög bındatu ton .. körklük körksüz körküngüz .. alku tükel bar erür .. közüngüz üze uyur siz .. körteçilerig korkatgalı (AY 489). “Mavi renkli ? elbise .. **güzel** çirkin gösteren .. bütün hepsi varır .. **görünen** üstte adil siz ... **göreceklere** korkutup ...”

Bizke bir qonuq keldi, ingen mübarek qonuq, körklük yüzlüg, süçüg sözlüg, orta boğluğ kimerse erdi (NF 22/15). “Bize bir misafir geldi, pek mübarek misafir, **güzel** yüzlü, tatlı sözlü, orta boylu kimse idi”

Körer-men, bir mu 'azzam saray kızıl altundın, ileginde çimgenleri, körklük darahtları [bar] quşları birle; saray ileginde bir kimerse olturur (NF 64/15). “**Görüyorum**, bir büyük saray kızıl altından, ön tarafında çimenleri, **güzel** ağaçları [var] kuşları ile; saray önünde bir kimse oturur.”

eşitgil munı sen ay körklük yüzüm (KB 5335). “Ey **güzel** yüzüm, bunu dinle.” (Arat 1991: 383).

Daha önce bahsedildiği gibi, varlığı gözle algılanan ve somut olan bir nesneyi nitelemek için kullanılan *körklük* sözcüğünün, KB'den alınan örnekte, ay- “konuşmak, söylemek” fiilini nitelediği dikkate değerdir.

ilig aydı körklük ayur sen bu söz

özüm me munı oğ tiler kılsa öz (KB 5493). “Hükümdar: “Bu sözleri **güzel** söylüyorsun dedi” ben de aynı şeyleri yapmak istiyorum.” (Arat 1991: 394).

2.2.3. *körkle* “Güzel”

Çalışmanın ilk bölümünde *körkle* sözcüğünün temelini *kör-* fiili olduğunu ve /-k/ ile /-IA/ fiilden isim yapım eklerinden meydana geldiği belirtilmiştir. Bu konuyla ilgili Clauson *körkle* maddesinde incelerken ilk akla gelen sözcükteki

durumun *körk* ile bağlantılı olduğunu düşündürmesidir. Ancak bu durumu, hem */-IA/* ekinin başka sözcüklerde tanıklanmadığı hem de aynı anlamda ve aynı kökten türetilmiş olduğu düşünülen *körtle* sözcüğünün de diğer metinlerde bulunmadığı şeklinde açıklamıştır. Dolayısıyla *körkle* ve *körtle* sözcüklerinin ödünçlenmiş bazı yabancı sözcüklerin temsilleri olabileceğini, *körk* kelimesi ile de tesadüfen anlamsal bir bağlantı olabileceğini ifade etmiştir (ED 743a). Burada hem çalışmanın temel konusu olan Maytr.’de hem de incelenen diğer metinlerde de özellikle *körkle* sözcüğü belli oranda tanıklanmıştır. Aslında Türkçede bir sözcük, yabancı ya da dilin kendi esas kelimesinden türetildikten sonra zaman içerisinde bazı gramatikal süreçlerden ve anlam değişimlerinden geçmektedir. Sözcüğün bazı süreçlerden geçmesi sözlükselleşmenin yolunu açmaktadır. Bu durumdan sonra bazı morphem ve anlam değişimlerine uğrasa da tarihi ve çağdaş dönem metinlerinde tanıklanır. Burada asıl önemli husus, metinde “kıyafet, şehir” gibi somut nesnelerin, az da olsa morphem farkı olan sözcüklerle dış görünüşü bakımından “güzel” anlamında nitelendirilmesi için kullanılmasıdır.

körün siz kaujiki ançama *körkle* kaza ton birle yaraşmış erür (Maytr. 18). “**Bakin**, Kauşika; **Güzel** elbise de ne yakışmış!” (Tekin 2019: 203).

*himavanti tağniñ yıñakınta bagirati atlıg küsençig **körkle** balıq bar* (Maytr. 13). “Himalaya dağı cihetinde Bhāgiratha adlı ırmağın kıyısında, Kapilavastu adlı şirin ve **güzel** bir şehir vardır” (Tekin 2019: 200).

Sözcüğün Maytr. dışındaki durumu incelendiğinde, alınan bazı örneklerde görüldüğü üzere bazı cümlelerde “güzel” anlamının yanında “gösterişli, güzellik bakımından üstün” anlamını da vermektedir. Bu durum özellikle metinde kutsal mekan veya dini değeri olan nesnelerde görülmektedir. Yani cümlelere bakıldığında, dua karşılığında Tanrının hikmetiyle olağanüstü “güzellik”te bir kız/erkek çocuğu verilmesi, inşa edilmesi istenen mabetlerin yüceliğini anlatmak adına “gösterişli, görkemli” ibareleri kullanılmıştır. Tüm bunları karşılayabilmek için *körkle* sözcüğü yer almıştır ve her birinde “güzel” anlamının katmanları söz konusudur.

*[k]örklüg körü kanınçsız **körkle** bir stup ünüp ...anı **körüp** ol kamag kuvrag ertinü tañ[lap] ...* (AY 606). “**Güzel** bakmaya doyulamayacak kadar **güzel** bir ? seslenip ... onu **görüp** bütün topluluk fevkalade

***körkle** közleriniñ tatıgı bolmış burkanlarning iduk et’özlerin **körkitip** közüntürüp* ulug asıg tusu kılı y(a)rıkayurlar erser (AY 43). “**Güzel** gözlerinin tadı olmuş burkanların mukaddes vücutlarını **gösterip** yüce faydalı kılıp vaaz verirlerse”

*ul[ug] elig maña kértü amranmakıñ[ız bar] erser ... bo azıqlar üze **körkle** v(i)rhar étdürüñ* (DKP-E 330-334). “Ey yüce hükümdar! ... bana (karşı) saf ve temiz sevginiz varsa bu dişlerle **gösterişli** bir tapınak inşa ettirin” (Elmalı 2019: 93).

*taķı yime kayu tişi tınlıģ urı oğul tileser kuanşı im pusarķa tapını udını teginip atın üzüksüz atasar ötrü köñüldeki teg **körkle** kutluğ ülüglüğ urı oğul kelürür ...birük kız tileser yime **körkle** kız kelürür* (Kuanşı 73-77). “Ve yine herhangi bir kadın, (söz anl.: dışı kimse) (bir) erkek çocuğu dilese, Kuanşı im pusar’a saygıyla tapınır, uyar, adını durmadan anarsa, sonunda gönlüne göre (söz anl.: gönüldeki gibi) **güzel**, mesut (söz anl.: kutlu, nasipli) (bir) erkek çocuğu (dünyaya) getirir. Fakat kız çocuğu dilese, yine **güzel** (bir) kız çocuğu (dünyaya) getirir (Tekin 2019: 21).

2.2.4. körtle “Güzel, Uygun”

Wilkens körtle sözcüğü için, “*güzel, fevkalade güzel, şahane, hoş*” anlamlarını vermektedir. Ayrıca eski Uygurcada körtlä nom “*güzel (Maniheist) öğreti, körtlä tat(ı)gl(ı)g nom “güzel ve şirin kitap”, körtlä t(ä)ñrim “kadın adı”* biçiminde yapıları da vermiştir (2021: 411). Maytr.’ten alınan örneklerde, nitelediği sözcük bakımından farklılıklar vardır. Özellikle ilk cümle incelendiğinde körtle körkle ikilemesi “güzel” anlamını daha üst seviyeden anlatabilmektedir ve “mükemmel” anlamını işaret edebilmektedir. Tekin, cümleyi günümüz Türkçesine çevirirken “uygun, münasip” anlamını vermiştir. Burada körtle körkle ikilemesi önceki örneklerde görüldüğü gibi somut bir nesneyi dış görünüş özelliği bakımından nitelermemiş, zaman gibi soyut bir kavramı “uygun, doğru” anlamıyla nitelermiştir. Çeviride “uygun” anlamı yerine “mükemmel ya da çok güzel bir zaman” anlamı da verilebilir. Diğer iki örneklere bakıldığında ise körtle sözcüğü, cümlelerde geçen kule ve araba gibi somut nesneleri “güzel” anlamıyla işaret ederken yine fiziksel özelliğini vurguladığı anlaşılmaktadır. Ancak körkle sözcüğü gibi din ile ilgili bir ögeyi “güzellik” bakımından nitelendirmemiş olması dikkate değerdir. Dolayısıyla körkle ve körtle arasındaki en büyük farkın bu durum olduğu da söylenebilir.

*viçay atlıģ muhurtķa iki kırķ kut buvanlıģ irü belgüke tükellig sekiz on türlüğ nayrağın yaratağlıģ **körtle körkle** koluça yaruķın yaltrayı kaltı bulıtdın ...* (Maytr. 13). “Vijaya saatinde (Muhurta), otuziki mukaddes alâmet (irü belgü = skr. laksana) ve seksen türlü ‘ikinci dereceden alâmet’ ile donatılmış ve **tıpkı uygun bir zamanda** parılıyla parlıyarak bir buluttan (çıkılmış güneş gibi bir Burkan doğdu)” (Tekin 2019: 200).

*tört bulungtın adruķ **körtle** sarvağlar (bo)lur* (Maytr. 31). “Dört cihette müstesna ve **güzel** kuleler vardır.” (Tekin 2019: 211).

adgar atların yaratağlağ körtle kağlılar uluğ bedük ud ingek ... (Maytr. 12). “Aygır atların koşulduğu **güzel** arabalar; büyük, iri sığırlar, inekler ...” (Tekin 2019: 198).

küntin adrumış altunlug tagtın yegädmiş adınçığ körtlä ätözünüzün adrılıp ünär (BT V 13.19.C.v25). “Gündüz ayrılmış altın dağdan üstün gelmiş harikulade **güzel** vücudunuzdan ayrılıp seslenir”

uluğ körtlä t(ä)ñri yerinteki alkatmış yeg (M 185-186). “Yüce **güzel** Tanrı yerindeki övülmüş tek”

täñrim siziñ adınçığ körtlä yüzünüzgärü tüp töz yarlıkaglı täñrim bizni yarlıkaglı buyançı kertü täñri siz ymä yükünür men (M 397-402). “Tanrım sizin harikulade **güzel** yüzünüze doğru dip soy buyuran tanrım bizi buyuran inançlı siz tanrıya secde ederim.”

2.2.5. **körk** “Görünüş, Güzellik”

Hem çalışmaya konu olan metin hem de diğer tarihsel Türk metinleri incelendiğinde *körk* sözcüğü, somut bir varlığın fizyolojik özelliğini belirtmek üzere “güzellik” anlamını işaret ettiği bilinmektedir. Tekin ilgili çalışmasında, *körk* sözcüğüne bağlama göre 5 farklı anlam vermiştir. Daha önce de belirtildiği gibi dilde anlatımı kuvvetlendirme, etkili ve açık bir şekilde iletme amacıyla başvurulmuş yöntemlerden birisi de anlam aktarmalarıdır. Aksan’a göre anlatılmak istenen kavram, başka bir yönden ilişkisi bulunan başka bir kavram ile anlatılır ve sözcük yeni bir anlam kazanmış olur (1998: 62). Dolayısıyla aşağıdaki örneklerde *kör-* fiili, somut olan ve varlığı gözle görülen “vücut, beden” kavramını belirtmek üzere, yapım ekleri vasıtasıyla yeni bir sözcük oluşturmuş ve “görmek” anlamıyla ilişkili yeni bir kavramı karşılamıştır. Buradaki örneklerde ise sözcük, *belgülüg* “belirli, görünen, var olan” sözcüğü ile yeni somut bir anlam kazanmış ve yine “beden, vücut” anlamını işaret etmiştir. Maitrisimit’te “belli bir şekle bürünmek, kılık değiştirmek, yeni bir görünüm kazanmak” anlamını vermek için *belgür-* fiili ve *etöz* “vücut, beden” sözcüğü ile beraber kullanıldığı cümleler mevcuttur. Aynı anlamı verebilmek için *kör-* fiili kullanılmıştır. Aşağıdaki örneklerde ise “piyes, heykel, resim” gibi anlamlarla tiyatro ve görsel sanat terimlerini karşılamıştır. Anlaşılabileceği üzere burada da gösterge, “görmek” anlamı ile doğrudan ilişkili yeni kavramları işaret etmektedir. Yine aynı şekilde Soğdca kökenli bir sözcük olan *kraza* sözcüğü bu metinde “elbise, kıyafet” anlamını karşılamaktadır. Ancak bu yabancı kökenli sözcük yerine Türkçe bir fiil olan *kör-* fiilinden türetilmiş *körk* sözcüğü çok daha sık kullanılmıştır.

bu munça sav sözlep süzük köngülin yinçürü töpün yüküntükte ötrü tözün maytrı bodisvt—ning kerti körki yitlinip toyın dıntar körki belgülüg boltı (Maytr. 65). “Bunca

sözleri söyleyip, temiz bir gönülle eğilerek secdeye vardıktan sonra asıl Maytrı bodhisattva'nın dünyevî **vücu**du kayboldu ve râhip **vücu**du belirdi” (Tekin 2019: 202).

*biz ... öñre ... kóp tevsiz (kürsüz) ... yumşak **körk** ...-sar ... kılmış yazı(k) ...* (Maytr. 63). “Biz ... vaktiyle ... hep hilesiz ... yumuşak **görünüş** (veya: biçim) ... işlenmiş günahları ...” (Tekin 2019: 237).

*hikāyet şeyh sa'di aytur bir zāhid-ni **kördüm** bir maḥbūb maḥabbeti bilen giriftār bolup melāmet körüp ġarāmet çekip terkin urmadı şı'r yolunda baş oynap cān terkin urup-men **körgeli** dildār **körkin** melāmet kılıp ayttım* (GT 225). “Hikaye şeyh sadi söyler bir zahidi **gördüm** bir sevgili muhabbeti bilen tutulmuş olup azarlama görüp ? terketmedi ? yolunda baş koyup canı terkettim **görüp** sevgili **vücu**du serzenişte bulunup söyledim”

*ağaç **körki** yimiş irning keremdür* (GT 187). “Ağacın **gövdesi** yemişi kıymetlidir.”

2.2.6. **körünü etüz** “Görünen, Var Olan Vücut”

Kör- temel fiilinin anlamları konusunda Wilkens, “görmek, bakmak, (olarak) görmek, seyretmek, dikkate almak, gözden geçirmek, süzmek, ziyaret etmek, anlamak, algılamak, kavramak, çekmek, dayanmak, söz dinlemek, itaat etmek vb.” çok geniş bir anlamlandırma yapmıştır (2021: 408). Göz organıyla algılanan bir nesnenin somut olma durumunu ifade edebilmek adına fiile gelen ekler ile “görünen, göz ile algılanan, görüldüğü için varlığı anlaşılan/bilinen” anlamını işaret edilebilmektedir. Ayrıca metinde *körgülük*, *körklük* gibi biçimleri de mevcuttur.

2.2.7. **körk**

Kör- fiilinden türemiş olan *körk* sözcüğü için Tekin “güzel, resim, heykel, vücut, kıyafet” gibi farklı anlamları vermiştir. Aslında bu sözcük, gözle görülüp varlığı algılanabilen somut bir nesnenin fiziki özelliğini işaret etmektedir. Metinde geçen örnekler incelendiğinde burada *körk* sözcüğü “rahip elbisesi” anlamındaki *kraza* sözcüğünün yerine, “görünüş, hâlihazırdaki şekli, durumu” esas anlamını işaret etmek üzere kullanılmıştır. Cümleler dikkatle incelendiğinde sadece “tanrı, rahip vb.” gibi özel bir varlığın görünüşünü ya da biçimini kastetmek üzere *körk* sözcüğünün kullanıldığı tespit edilmiştir.

*(kün) ay tengri **körkin belgürtü(p)** ... (n)omlayu yalıkap kutġaru yarlıkadı* (Maytr. 4). “Güneş (veya) ay tanrısı **kılıġına** girip ... haşmetle vaaz vererek haşmetle kurtardı” (Tekin 2019: 191).

*... **körki** inçip ...yir suvdaķı tınlıġlar ... ezrua teñri teg bilge biliglig bolsarlar alķu olar munuñ adaķınta eñitgeli yüküngeli tegim erürler* (Maytr. 38). “... **şekli** fakat ...

dünyadaki yaratıklar tanrı Ezrua gibi hikmetli (*bilge bilig* = skr. *prajna*) olsalar, bunların hepsi bunun ayaklarına kapanmaya (ve önünde) eğilmeye lâıık olurlar” (Tekin 2019: 216).

...bi gantarvılar iligin *kutgar* --- (---ka)lır üçün *kungkauçı etüzin belgürtüp* *kungkau* *etizip kutgaru yarlıkadı* (Maytr. 4). “Güzel kokulu mızıkacılar (*gantarvi* < skr. *Gandharva*) hükümdârını kurtarmak için mızıkacı (‘harpçi’) **kılığına girip** harp çalarak haşmetle kurtardı” (Tekin 2019: 191).

Yukarıda bahsedilen durum aynı dönem metni olan başka eserde de tespit edilmiştir.

burkanlar körkin körtgürür nomlayur *kutgarur* ...birük *pratikabutlar körkin körtgürür* nomlayur *kutgarur* ... **körkin körü** *kırtulğu tınlıglar erser kuanşı im pusar ol tınlıglarka şravaklar körkin körtgürü* nomlayur *kutgarur* ... birük *ezrua teñri körkin körü* *kırtulğu tınlıglar erser kuanşı im pusar ol tınlıglarka ezrua teñri körkin körtgürü* nomlayur *kutgarur* ... birük *hormuzta teñri körkin körü* *kırtulğu tınlıglar erser kuanşı im pusar ol tınlıglarka hormuzta teñri körkin körtgürür* nomlayur *kutgarur* ... (Kuanşı 104-112). “Burkanlar **kılığına girerek görünür**, (dini)öğretir, kurtarır. Pratyekabuddhaların **yüzünü görerek** kurtulabilecek canlı varlıklar iseler, Kuanşı im pusar o canlı varlıklara, pratyekabuddhalar **kılığına girerek görünür**, (dini)öğretir, kurtarır. Şrāvākaların **yüzünü görerek** kurtulabilecek canlı varlık iseler, Kuanşı im pusar o canlı varlıklara, şrāvākalar **kılığına girerek görünür**, (dini)öğretir, kurtarır. Brahma-devanın **yüzünü görerek** kurtulabilecek canlı varlık iseler, Kuanşı im pusar o canlı varlıklara Brahma-deva **kılığına girerek görünür**, (dini)öğretir, kurtarır. İndra-devanın **yüzünü görerek** kurtulabilecek canlı varlık iseler, Kuanşı im pusar o canlı varlıklara indra-devanın **kılığına girerek görünür**, (dini)öğretir, kurtarır” (Tekin 2019: 21-22).

Maytr.’de “heykel, resim” anlamını karşılayan tek sözcük *körktür*. Eski Uygurcada varlığı bilinen *boduğ* “heykel”, *bädiz* “resim, tasvir, süs” *tsun* “resim, vergi” gibi sözcükler bu metinde kullanılmamıştır. Burada daha önce de kısaca bahsedilen *anlam aktarması* konusuna değinmekte fayda vardır. Uğur, *anlam aktarmasını* sözcüğün karşıladığı varlık, eylem gibi durumların *benzerlik* gibi yakın ilişki neticesinde başka bir varlığı ya da eylemi karşılayabilmesi şeklinde tanımlamıştır. Bununla birlikte, *anlam aktarmalarının geçici veya kalıcı* olması durumunun söz konusu olduğunu da belirtmiştir (2007: 167). Aslında *geçici anlam aktarması*, bir sözcüğün benzerlik sebebi ile yeni bir biçim kazanarak başka bir olguyu ya da varlığı karşılaması durumunun sadece birkaç metinde veya Türkçenin sadece belli dönemlerinde kısa süreli var olması olarak açıklanabilir. *Kalıcı anlam*

aktarması ise yine aynı durumdaki, yani bir sözcüğün yine aynı sebeple başka bir varlığı karşılması, sözcüklerin dilin ilk tanıklanan döneminden itibaren belirli sıklık ile kullanılması olarak açıklanabilir. Elbette *anlam aktarmaları* belirli bir sebeplere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Uğur, en yaygın sebebin *anlatılmak istenenin daha somut, çarpıcı vb. verilebilmesi kaygısı ya da amacı* olduğunu, devamında ise *eksiltileme* gibi anlatım yollarının mevcut olduğunu belirtmiştir (2007: 167). Yeni sözlüksel bir değere sahip olan sözcüklerin yapımında belirli koşulların olduğu gibi, bu yeni sözcük yapımının sebebinin de ne olduğu konusu araştırmacılar tarafından farklı yorumlanmıştır. Bu konuda ise Uğur, bütün yeni kavramları karşılayabilmek için her birine yeni bir sözcük bulunabilmesinin güç olduğundan bahseder. Dolayısıyla böyle bir durumda daha önce dilde var olan sözcük onunla yakından veya uzaktan bağlantılı olan başka bir kavramı işaret edebilmenin yolu açılmış olmaktadır. Buna örnek olarak ise önceden eski Türkçede *tügme* “dügme” sözcüğünün herhangi bir eşyanın bir yakasını diğer yakasına “bağlamak” amacıyla kullanılırken sonraları *çevrilmek ya da üzerine basılmak yoluyla bir elektrik akımını açan, kapayan, herhangi bir makineyi işleten ya da durduran parçanın adı* yapıldığından bahsetmiştir. Burada asıl önemli nokta ise aktarımın *öznel* ya da *nesnel* oluşudur. Yani konuşucunun kendi kimliğini, özelliğini yansıttığı aktarımlar vardır. Bazı aktarımlar da vardır ki kullanıldığı toplum tarafından kabul edilmiştir. Dolayısıyla aktarıldığı anlamı karşılayan yeni sözcükler ya dil içerisinde varlığını sürdürür ya da zamanla kaybolur. Bu iki durum için de *canlı değişmece* ve *ölü, solmuş değişmece* terimlerini kullanmıştır (Uğur 2007: 168). Tüm bu bilgiler doğrultusunda eski Uygurcada *körk* “heykel, resim” sözcüğü diğer dönem metinlerinde dış görünüşü nitelemek amacıyla “güzel” anlamını işaret etmiştir. Bundan dolayı *kör-* fiilinin hareketi ile algılanan ve somut olan “heykel veya resim” sözcüğünü *körk* sözcüğü ile karşılayarak *anlam aktarması* yapılmıştır. Ancak bu aktarma diğer dönemlerde ve günümüzde kabul edilmiş bir kullanım olmaması sebebiyle *ölü, solmuş değişmece* terimi ile açıklanabilir ve *öznel aktarım* olarak değerlendirilebilir.

taķı yime ķalmıř buyruķlar yime öķüř ajunlarda üç erdni öģüģ ķanıģı tapınmış udunmış üçün burķan ķörķin itip vrķar yirin sipirmış üçün nom işidip nom bitig bitimiş üçün ton etük aş içģü buşı birmiş üçün ... ķikin etüzlüģ uluģ (tegi)mliģ arhantlar bolurlar (Maytr. 50). “Ve yine diğer kumandanlar da bir çok âlemlerde üç cevher ve anaya babaya hürmet ettikleri için, burkan **heykelleri** yapıp manastırı süpürdükleri için, vaazı

dinleyip dinî eserleri yazdığı için, elbise, ayakkabı ve yiyecek içecek (gibi) sadaka verdiği için ... ibrişim vücutlu, büyük nasipli velî olurlar” (Tekin 2019: 226).

burķan (kō)rkīn suvķa kīgūrser yıdın tütsügin tapınsar ... (Maytr. 51). “Burkan **heykelini** suya soksa, güzel kokular ve tütsü ile tazım etse...” (Tekin 2019: 226).

Kōngülin vrķar i(tser) burķan kōrkīn boduġın bezep kim baġ yapşurup ayasar aġırlasār nom erdnig bursong kuvraġaġ tapınsar udunsar ol tınlıġlar alķu çalaprbasi lu oġrınta kutrulmak yolķa tegirler ötrü tükel bilge maytrı burķan lu (Maytr. 110). “Gönül ile bir manastır inşa etse ... burkan **resimlerini (=kōrk)** renklerle süsleyip, altın varaklar (*kimbaġ*) yapıştırıp hürmet etseler, din cevherine ve cemaate tapınsalar, bu yaratıklar hep Jalaprabhasa (adlı) ejder sâyesinde kurtulma yoluna ulaşırlar” (Tekin 2019: 230).

yanı atı vrķar itser ... örki burķan kōrkīn itser yaratsar alķu kutluġ tınlıġlar maytrı burķan birle tegişürler yime kim ķayı tınlıġ süzük kōñülin çubakan evinince burķan kōrkīn yaratsar ... (Maytr.. 104). “Yeni adı (?), manastır inşa etse muhteşem burkan **resimleri** yapsa veya çeşitli boyalarla, renklerle, sltın, gümüş, cevher ve incilerle burkan **resimlerini** süslese (*it-yarat-*) bütün mesut yaratıklar, Maytrı burkan’a rastlarlar. Yine hangi yaratık temiz kalple ‘zyzyphus’ (= *çubakan*) tanesi kadar bir manastır inşa etse ve arpa tanesi kadar bir burkan **heykeli** yapsa ...” (Tekin 2019: 268).

Eski Uygurca diğer tarihi metinler incelendiğinde *kōrk* sözcüğünün “vesika, resim” anlamını işaret eden başka bir örnek tespit edilmiştir.

muntırān öñdün küntün buluńça sākiz yüz bārā üzäsintā içintā mahamay ... kōrkīn kılмышlar (Xuan III 155-159).

2.2.8. *kōrūnç* “Piyes”

Maitrisimit’te “piyes” anlamına gelen tek sözcük *kōrūnç* olarak tespit edilmiştir. Bu durum genel olarak Eski Uygurca için düşünüldüğünde başka “piyes” sözcüğünü karşılayan bir sözcüğe rastlanılmamıştır. Ancak hem çalışma konusu olan metinde hem de diğer eski Uygurca metinlerde tanıklanmış ve günümüzde de aynı anlamlarda kullanılan *oyun* “musiki, çalgılı gösteri” sözcüğü mevcuttur. *Kōr-* fiilinden türetilen *kōrūnç* kelimesi metinde sadece “piyes” anlamını karşılamaktadır. Bu fiile dair şimdiye kadar bahsedilen bütün sözcükler (*kōrūnç*, *kōrklūġ*, *kōrksüz* vb.), metnin içerik bakımından özelliġi de dikkate alınarak, görselliġe hitap etmek amacıyla türetilmiş kelimelerdir. Dolayısıyla göze hitap eden somut nesne kavramlarının dildeki karşılığı Türkçe bir fiil olan *kōr-* fiilinden türetilmiş olması oldukça önemlidir.

burķan nomınta evig barķaġ ķodup toyın bolsar azu toyın bolġuķıķa basutķı bolsar alķu tınlıġ maytrılaġ yangı kūn kōrūnçinte mengileyürler (Maytr. 76-77). “Burkan dininde

(dini için) evi barkı terkedip râhip olsa veya râhip olacak bir kimseye yardım etse, bu bütün yaratıklar Maytrı hakkındaki ‘yeni gün’ **piyesinde** eğlenirler” (Tekin 2019: 209).

*angmintın bir tançu aş tenince ol tınlıkğa utğuradı maytrı burkan belgürer yangı kün küsençig **körünç** birle tuşar* (Maytr. 173-174). “Hiç olmazsa ufak bir parça yiyecek olsun verse, o kimseye muhakkak Maytrı burkan görecek ve o, ‘yeni günde’ arzulanan **piyese** tesâdüf edecektir” (Tekin 2019: 267).

Burada Maitrisimit’teki *körünç* sözcüğü ile ADF’den alınan *körünçlegülük* sözcükleri aynı anlamı işaret ettiği düşünülse de her iki metnin konu özellikleri dolayısıyla anlam ayrımı mevcuttur. *Körünç* sözcüğü, bir tiyatro niteliği taşıyan Maytr.’de “piyes, canlandırılan ya da sahnelenen şey” anlamını işaret ederek bir sanat terimini karşılamaktadır. *Körünçlegülük* sözcüğü ise “sahnelenen yer” anlamını işaret etmektedir. Yine aynı metinde “sergilenen şey, resmi tören arabası” anlamını karşıladığı da tespit edilmiştir. Bu ve bunun gibi örneklerin eski Uyurca metinler incelenerek artırılabilir. Ancak sadece iki metinden verilen örneklerde bile *körünç* sözcüğünün aldığı ek ve kullanıldığı bağlam göz önünde tutulduğunda anlam genişlemesine uğradığı anlaşılmaktadır.

Aynı dönem metinlerinden birkaçı incelendiğinde *körünç* sözcüğünün varlığı görülmektedir.

*svayambar yangı kün kıl[guluk] orunta ... öz öz **körünçlegülük** kalıkl[arında yığıltı]lar* (DKP-E 43-45). “Eş seçme gününün düzenleneceği yerde, (yani) herkes kendi (marifetlerini) **göstereceği** yerde bir araya geldiler” (Elmalı 2019: 89).

*tözünlerim br(a)[hma]daté éligniñ **körünçlüki** kayu erki ... kamini atl(ı)g érinç tapıgçısı inçe tēp tēdi ... hatunum br(a)hmadatē éligniñ [**körünçlük**]i üne ırakdan közüni turur* (DKP-E 51-54).

““Asillerim! Hükümdar *Brahmadatta*’nın **tören arabası** hangisi acaba?” *Kāmini* adlı boynu bükük hizmetkarı şöyle cevap verdi: “Kraliçem, Hükümdar *Brahmadatta*’nın **tören arabası** ortaya çıkmış, (bakın) uzaktan görünüyor”” (Elmalı 2019: 89).

***körünç** üdlärkä tägi küzädgil* (BT XIII 29.v10). “**Gösterilen** zamanlara kadar koru.”

*tāñri tāñrisi burhannıñ ridivid **körünç** kulu yarlıkamışın šlok takšut yaratıp yana kamag sudurlarıñ täñlämək atlıg ülgü üzä bilgüsin toyın dirgadrme elgintä iddim* (Xuan VII 1858-1863). “Tanrılar tanrısı Buddha tarafından Ridivid mucizesi **gösterisi** üzerine bir Şlok şiiri yarattı ve tüm sutraların nasıl okunacağı bilgisi adlı rahip Dighadharma tarafından onu gönderdim”

Daha sonraki dönemlere bakıldığında ise DLT’de *körünç* “görülecek şey; bir şey seyreden halk” (*körünç* > *közünç*) şeklinde tanımlanmıştır.

2.2.9. körksüz “Çirkin”

Dilbilimde, birbirlerine zıt olan anlamlara sahip sözcükler arasındaki ilişkiler *tersanamlılık* olarak nitelendirilmiştir. Bu sözcüklerin aralarında farklı yönlerden ilişki vardır ve bu ilişkilere göre dilbilimciler tarafından çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Palmer, *zıt anlamlılığın* dilin doğal bir özelliği olduğunu ifade etmektedir (2001: 97). *Dereceli, yön gösteren, ilişkisel, ikili, biçimsel ilişkili (ilişkisiz)* (Aksan 1998: 81) gibi birçok türleri bulunmakla beraber aşağıdaki *körksüz* sözcüğünde, Türkçede zıt anlamlılığın *biçimsel ilişkili* türü görülmektedir. *Biçimsel ilişkili ters anlamlılık*, sözcüğün cümlede aldığı biçimbirimlerle kendi anlamının aksi yönünde bir anlam işaret etmesidir. Dolayısıyla *körk* “güzel” sözcüğü, aldığı –sXz olumsuzluk eki ile *körksüz* biçimine dönüşür ve “güzel” anlamının zıttı olarak “çirkin” anlamını işaret eder. Başka bir anlamda ise *körk* “*biçim, şekil*” sözcüğüne bahsedilen ek geldiğinde yine *körksüz* “*biçimsiz, kötü, çirkin*” anlamını da işaret eder.

ög karnınta toğa teglük toğar irinç çığay körgele körksüz alkuğa aq bolur (Maytr. 157-158). “Ana karnından kâr olarak doğar, fakir, zavallı ve **bakılamayacak kadar çirkin**, herkes tarafından nefret edilir” (Tekin 2019: 257).

anı körünğler ol antağ biş çöbik yavlağ ödteki evdin barktın önmiş toyınlar antağ körksüz kılınçlığ erserler taqı ne ayıtmış kerger igil kertilerig (Maytr. 115). “Bunu **görün!** Şu beş kötü devirde, evden barktan çıkmış olan râhipler böyle **çirkin** amelli olurlarsa artık bayağı ve alelâde (insanları) sormak gerekir mi?” (Tekin 2019: 233).

antağ yavız kılınçlar kıltı ... taqı ne ayıtmış kergek ... adan adan ol ödteki tınlıqlarning körksüz kılınçların yime (ö)k açataştru atlıg ilig kan erdi (Maytr. 116). “(Fakat) bunca kötü ameller işledi. Ve artık bu devirdeki çeşitli yaratıkların **çirkin** amellerini sormaya ne hâcet!” (Tekin 2019: 234).

biz öyre kız kısga ödte şakimun burkan şazanınta ayıg yavlağ körksüz kılınçlar kıltımız (Maytr. 74). “Hürmete lâayık tanrım! Biz vaktiyle kısa bir zamanda Şäkyamuni Burkan’ın dininde kötü, fena **çirkin** ameller işledik” (Tekin 2019: 247).

... kentü körksüz kılınç ... (Maytr. 109). “... kendilerinin **çirkin** amelleri...” (Tekin 2019: 270).

bu yığılmış kalın kuvr(ağ) bizing körksüz kılınçımıznu ukmazunlar (Maytr. 111). “Bu toplanmış olan büyük cemaat, bizim **çirkin** amelimizi bilmesin” (Tekin 2019: 272).

anı körünğler ol antağ biş çöbik yavlağ ödteki evdin barktın önmiş toyınlar antağ körksüz kılınçlığ erserler taqı ne ayıtmış kergek igil kertilerig taqı yime şrigupti atlıg bay er erdi (Maytr. 58). “Bunu **görün!** Şu beş kötü devirde (*biş çöbik yavlağ öd* = skr.

panca-kasaya), evden barktan çıkmış olan rahipler böyle **çirkin** amelli olurlarsa artık bayağı ve alelâde (insanları) sormak gerekir mi?” (Tekin 2019: 233).

körksüz yavız arakşazları kötürüp tamuka baturgil (BT V 13.29.v11). “**Çirkin** kötü ? götürüp cehenneme sakla.”

tişleri açuq bolğay, yüzi körksüz bolğay, ingen heybetlig, bêmeze sūratlığ bolğay (NF 399/6). “Dişleri açık olur, yüzü **çirkin** olur, pek heybetli, çirkin suratlı olur”

2.2.10. *emgek kör-* “Sıkıntı görmek/yaşamak”

Buraya kadar verilen örneklerde *kör-* fiilinden türetilmiş bütün yeni sözlüksel anlama sahip olan sözcüklerin, somut bir nesneyi karşılamak ya da bahsi geçen somut varlığın fiziksel özelliğini nitelemeye yönelik kullanımları tespit edilmiştir. Ancak tespit edilen yeni sözcüklerden, *emgek kör-* yapısı daha farklı bir durumdadır. Eski Uygurcada *emgek* sözcüğü “sıkıntı, zahmet, eziyet, cefa” gibi anlamlarda kullanılır. Genellikle metinlerde cümle içerisinde kullanılırken yine eş anlamlı olan *tolğaq* sözcüğü ile yan yana kullanılmaktadır. Bununla birlikte yine eski Uygurcada *burçinturmaq* “eziyet etmek”, *kām* “zahmet, sıkıntı, hastalık”, *kun* “zahmet, sıkıntı, eziyet”, *kınturmaq* “zahmet çekmek”, *kızgut* “zahmet, eziyet, cefa, sıkıntı” gibi eş anlamlı farklı sözcükler de bulunmaktadır. Maitrisimit’te “sıkıntı, eziyet, cefa” anlamını işaret etmek için *emgek/ emgek tolğaq* sözcükleri kullanılmıştır. Bunun yanı sıra *emgek* sözcüğü ile beraber *kör-* fiili ile olan bir yapı da tespit edilmiştir. Bu yapı “sıkıntı yaşamak, zahmet görmek, eziyet çekmek” anlamını işaret etmektedir. Dolayısıyla *emgek kör-* yapısındaki *kör-* fiilinin artık temel anlamının dışına çıktığı anlaşılmaktadır. Burada “görmek” anlamından “yaşamak, başından geçmek” anlamına geçişi oldukça önemlidir. Bu yapı günümüz Türkçesinde hemen hemen aynı anlamda varlığını devam ettirmektedir. Anadolu ağızlarında *Çok sıkıntı çekti*, *Hiç gün yüzü görmedi*, *Çok cefa gördü* vb. yapılar çok sık kullanılmaktadır. Bu cümlelerdeki anlam, *emgek kör-* yapısındaki anlamın devamı niteliğindedir.

Aksan, dilde yeni sözcük türetmeyi dilin *çeşitli ekler* veya *bükün biçimleriyle* yeni bir sözcük türetilip anlamı işaret etmesini sağlamak şeklinde açıklamıştır (Aksan 2006: 24). Ayrıca eski Uygur Türkçesi dönemi için dilimizin yeni kavramları karşılamak üzere yeni sözcükler türettiği bir dönem olduğunu da ifade etmiştir (Aksan 2006: 51). Dolayısıyla *kör-* fiili, özellikle bu dönemde esas anlamıyla bağlantılı veya ilgisiz birçok sözcüğün türediği anlaşılmaktadır. Türkçe bu

dönemde yabancı kelimeleri ödünçlemek yerine kendi söz varlığını ve türetme gücünü kullanmıştır. “Görmek” anlamı göz organı aracılığıyla “bir nesneyi kavramak” anlamını değil artık “bir olaya şahit olmak, onu yaşamak” anlamını vermektedir. Yani *emgek kör-* yapısı /-mİş/ öğrenilen geçmiş zaman ekini alarak “sıkıntıyı yaşamış, tecrübe etmiş, başından geçmiş” anlamını işaret etmektedir. Burada temel anlamının işaret ettiği hareketten ziyade *anlam genişlemesi* yoluyla başka bir soyut kavramı işaret edebilmektedir.

emgek körmiş (Maytr. 46). “zahmet **çekmiş**” (Tekin 2019: 223).

kim yime tınlığ(lar adınlarığ) bağda bukağuda kerikde ...lir emgek tolğak körkütser(ler kim y)ime ... (Maytr. 83). “(Başkalarını) bağ, bukağu, zincir ve işkence âleti (ile zaptedip) **acı çektirenler**” (Tekin 2019: 255).

Aşağıda verilen örnekte ise diğerlerinden anlam ayrımı bakımından farklılık söz konusudur. Verilen cümlede *emgek tolğak* yapısında gelen *kör-* fiili burada “sıkıntıyı yaşamak” anlamında değildir. Burada söz konusu olan “eziyete, sıkıntıya şahit olmak, görmek” anlamıdır.

inçip yime avış tamuda toğmış emgeklig tınlıgların emgekin tolga(kın) körüpen şariputri arhant ... ança yarlıkançuçı biligi turmaz ... kim tükel bilge teñri teñrisi burkan öglük ögsüz teñr(i) yirinteki teñriler üçün irinçkençuçı yarlıkançuçı köñül oğrınta inçsiz bolu yarlıkar ert(i) (Maytr. 106). “Fakat yine Avici cehenneminde doğmuş olan ve ızdırap çeken yaratıkların **ızdıraplarını, sıkıntılarını görüp** veli Şariputra ... bunca merhameti ... mükemmel hikmetli Tanrılar Tanrısı Burkan (*teñri teñrisi burkan* = skr. *devati deva buddha*) analı ve anasız, tanrılar diyarındaki (*teñri yiri* = skr *devaloka*) tanrılar için merhamet ve şefkat hisleri dolayısıyla haşmetle huzursuz olur idi” (Tekin 2019: 268-269).

Yine aynı şekilde zarf-fiil ekini alarak *emgek kör-* yapısı bu defa da “sıkıntıyı, eziyeti yaşamak, görmek” anlamıyla kullanılmıştır.

edg(ü) oğlanım bu yat muntağ tü(rlüg) emgeklerig körüp azkıya ançakıya yime ajunlarığ ögmez men alkamaz men taķı ne ayıtmış kergek öküşüg ögmez men (Maytr. 85). “İyi! Oğlum, bu yabancı, bunca **acıları görüp** varlık şekillerinden birazını olsun övmem; nerede kaldı ki hepsini öveyim!” (Tekin 2019: 258).

emgek kör- yapısı eski Uygurca dönem metinleri dışında, daha önce Orhun Yazıtlarından Kül Tigin yazıtında görülmüştür. Yazıtlarda *kör-* fiili aldığı çeşitli eklerle uğradığı anlam değişimleri daha önce kısaca açıklanmıştır. Burada da Maytr. olduğu gibi *emgek tolğak* ikilemesi ile değil sadece *emgek* sözcüğü ile tanıklanmıştır.

on ok bodun **emgek körti** (KT D 19). “On Ok halkı (bu yüzden) **sıkıntı çekti**. (Aydın 2015: 62).

Aynı birleşik yapı Karahanlı Türkçesi dönemi metinlerinden KB’de yardımcı fiil olarak yer alan *kör-* fiilinin, *emgek* sözcüğünden önce kullanılması dikkate değer bir durumdur. Normalde birleşik yapı kuralı, önce isim ya da isim görevini üstlenmiş bir sözcük ile onu fiilleştirme görevini karşılamak üzere gelen bir yardımcı fiil ile kurulmasıdır. Burada devrik olarak görünen yapının esas manasını yüklenen *kör-* fiili kendi temel anlamından uzaklaşarak yine “yaşamak, başından geçmek” anlamını işaret etmektedir.

tegir boldı künde kör emgek öküş

erej kolsa emgek tegir ol ülüş (KB 432). “O böylece her gün birçok **zahmete katlandı**. Huzur arayan insan dâima zahmetle karşılaşır.” (Arat 1991: 41).

Aşağıda verilmiş *Gülistan Tercümesi*’nden alınan örneklerde, Maitrisimit’te tespit edilen *emgek kör-* yapısının mevcut olmasıyla birlikte, *emgek* sözcüğü yerine Arapça *zahmet* (Ar. *zaḥmet*) ve *zulüm* (Ar. *ẓulm*) gibi sözcüklerin kullanıldığı cümlelerin de olması dikkate değerdir.

kim iling imgek körüp ıākat ketürmeyin sınar şabr kıl düşmen kolın bağı katıngda körge-sen (GT 64-65). “Kimin halkı **zahmet çekip/eziyet görüp** tahammül etmeyi tecrübe ederse sabretsin düşman elini bağı katında **görürsün**”

kavi düşmen-den zaḥmet körmegey-sen (GT 38). “Kuvvetli düşmandan **eziyet görme**”

andan ẓulm körgeen kişi-ler-ning biri anı ol hâlde körüp ayttı (GT 63). “Ondan **zulüm gören** kişilerin biri o halde **görüp** söyledi”

2.2.11. **körgülük** “Görünen, Mevcut”

Önceki kısımda *körünü etüz* maddesinde, *körünü* sözcüğünü açıklarken, *körgülük* gibi biçimlerin de olduğundan bahsedilmiştir. Burada önemli bir husus ise *kör-* fiilinin algılamanın, öğrenmenin, bilmenin ilk basamağı olan “görmek” hareketinin bu yeteneği sonucunda algılanan nesnenin somutluk derecesinin ölçüsü olabilmesidir. Yani göz organı yardımıyla “görmek” hareketi gerçekleşir ve o nesnenin somutluğu algılanır. Bunun dildeki yansıması ise, söz konusu fiilin çeşitli ekler vasıtasıyla, nesnenin somut olması durumunun işaret edilmesidir.

körgülük tağ seşirin yimireli üçün uluğ toyın etüzin belgürtüp iki yigirmi bire yirde ... ötrü yadağ baru yarlıkap ... (Maytr. 60). “**Görünen** dağın eteğine tırmanmak için büyük bir râhip kılığına girerek oniki mil bir yerde ...” (Tekin 2019: 235).

Sonuç olarak, buraya kadar olan bölümlerde fiilin hangi bağlamda ve hangi eklerle, hangi anlamları işaret ettiği ve diğer tarihi dönem metinlerinden de örnek alınarak incelenmiştir. İnceleme yapılırken fiilin araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda mensup olduğu ileri sürülen sınıflandırmaya da dikkat edilmiştir. Burada daha önce de belirtildiği gibi asıl amaç *kör-* fiilinin işaret ettiği anlamlardır. Dolayısıyla *anlam* terimi ile ilgili Kerimoğlu'nun çalışmasındaki açıklamalara yer vermek doğru olacaktır. Bu çalışmada *anlam* terimin ne olduğu ve aslında neyi ifade ettiği konusunun tartışmalı olduğu belirtilmektedir. G. Frege'nin (1892) anlamı *gönderim (reference)* ve *dilsel anlam (sense)* ayrımından, Ogden-Richards'ın (1923) *gönderim/düşünce (reference/thought)*, *sembol (symbol)* ve *gönderge (referent)* üçgeninden, P. Grice'nin (1957) *konusur anlamı (speaker's meaning/utterer's meaning)* ve *cümle anlamı (sentence meaning)* olarak sınıflandırmasından vb. bahsetmiştir. Aslında bunların her biri *anlamın anlamını*, yani gerçekte neyi işaret ettiğini açıklamaya yönelik çalışmalardır (Kerimoğlu 2016: 205-209). Bu çalışmalardan en dikkat çekenleri ise L. Wittgenstein'in anlamı cümlede sözcüğün kullanımına göre değişken olduğunu kabul etmesi ve R. Guiraud'un ise anlamı reddetmiş olmasıdır. Kendisine göre, bir sözcük bağlam içinde anlamını kazanmaktadır. Yani sözcük cümle içinde nasıl kullanılırsa ona göre anlamı şekillenmektedir (Kerimoğlu 2016: 207). Bu *kör-* fiilinin metin içerisindeki anlam değişimleri bakımından değerlendirilirse fiil öncelikle, daha önce belirtilen sebeple “görmek” temel anlamına bağlı *körkle*, *körtle*, *körklüg* “güzel”, *körünç* “piyes”, *körk* “güzellik, biçim/görünüş” sözcükleri, bu anlamları sadece bağlama göre işaret edebilmektedir. Bununla birlikte metnin tamamı dikkate alındığında *kör-* fiili sadece somut kavramları karşılamak üzere kullanılmamıştır. *Algı fiilleri/idrak fiilleri* olarak değerlendirilen bu fiil, temel anlamını işaret ettiği cümlelerde aslında “görmek” hareketi ile “anlamak, idrak etmek, bilmek, bilme ile düşünmeye sebep olmak, anlamak ve bilmek hareketini başlatmak” gibi alt anlamları mevcuttur.

3. Bölüm

3.1. Kavramsal Metaforlar Bağlamında Kör- Fiilinin Sınıflandırılması

Kavram sözcüğü dilde herhangi bir nesnenin, durumun veya düşüncenin zihindeki soyut karşılığını ifade etmektedir. Zihinde oluşan bir tasarım olan kavramın dildeki somut hali göstergelerdir. Dolayısıyla, bir kavram dilde göstergeler aracılığı ile gösterilmektedir. Elbette bu göstergeler alelade bir şekilde seçilmezler. Gösterge ile kavram arasında idrak ve anlamlandırma yeteneği bakımından derin bir ilişki söz konusudur. Ayrıca bir kavram anlam bakımından diğer kavramlar ile bir ilişki kurabilmektedir. Aksan bu konuda, *kavram alanını* “birbirleriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eş anlamlıların içinde düşünüldükleri alan” olarak tanımlamaktadır. Buna örnek olarak verdiği *bıkmak-bezmek-usanmak-bıkkınlık getirmek- usanç, bezginlik, bıkkınlık* sözcüklerinin bir kavram alanı içinde değerlendirilebileceğini belirtmektedir (1971: 254). Buna başka bir örnek olarak, *āşiyān* sözcüğü verilebilir. Farsça kökenli *āşiyān* sözcüğü “kuş yuvası” anlamına gelmektedir. Zihinde canlandığı soyut bir kavramının ürünü olarak Türkçede ev, yuva, mesken, ikametgâh yeri, konut, hane gibi yakın anlamlı başka kavramlar ile bir *kavram alanı* oluşturmaktadır. Aynı şekilde bu durumu *kör-* fiilinin Maytr.’teki örnekleri bakımından değerlendirilebilir. Aynı açıdan bakıldığında, *kör-* bir kavramdır ve *körünç, körkle, körtle, körklüg, körksüz, körk, emgek kör-, körgülük, körünü etüz* vb. diğer kavramlar ile anlam bakımından ilişkili olmasından dolayı bir *kavram alanı* oluşturmaktadır. Diğer taraftan kavramların oluşturabildiği, daha doğrusu dâhil olabildiği metafor konusu da önemlidir. Metafor (*Fr. métaphore*) sözcüğü Türkçede “mecaz” ı karşılamaktadır. Dilde metafor/metaforlaşma konusu bir sözcüğün kendi anlamının dışında başka anlamlara yönelmesi ya da işaret etmesi durumudur. Bu konuda Gökçe, KB’de “görmek” algı fiilini kavramsal metafor bakımından değerlendirmiştir. Kavramsal metaforların, fiillerin çokanamlı olması bakımından oldukça etkili olduğunu da belirtmiştir. Ayrıca KB’de *kör-* fiili için “*anlamak, bilmek, idrâk etmek, tecrübe etmek*” gibi temel anlamının dışında başka anlamlara da sahip olduğunu ifade etmiştir (2015: 59). Ayrıca tüm bu anlamları ile fiili “*BİLMEK GÖRMEKTİR, ANLAMAK GÖRMEKTİR, İDRAK ETMEK GÖRMEKTİR, GÖRMEK DOKUNMAKTIR ve GÖZLER ELLER VE AYAKLARDIR* kavramsal metaforlar bakımından incelemiştir (2015: 62).

Lakoff ve Johnson, kavramı gündelik hayata yön veren, evrende olup biten her şeyi anlama ve yönlendirebilmeye yardımcı olan unsurlar olarak açıklamaktadırlar. Metafor ise sadece edebi dil ile ilgili değildir, kavramlar gibi düşünceye yön veren unsurdur. Bir kavramın metaforlaşması ve günlük hayata yansımalarının örneğini *Tartışmak* kavramı üzerinden vermişlerdir. Bu kavramın *Tartışmak Savaştır* kavramsal metaforuna dönüşmesinin gündelik yaşamdaki karşılıklarını verdikleri örneklerden birkaçı şunlardır: “İddialarınız savunulamaz, Argümanımdaki her zayıf fikre saldırdı” (2015: 28). Tüm bu örnekleri *tartışma* ve *savaş* kavramları açısından incelemişlerdir. Daha ayrıntılı bir şekilde açıklamak gerekirse, *savaş* kavramı gündelik hayatta sadece fiziksel güç kullanılarak yapılan bir eylemin adı değildir. Yani bir insan kendi fikirlerini karşı tarafa kabul ettirebilmek için “savunur”, karşısındaki insanı “rakip/düşman” olarak görür. Kendi düşüncelerini “savunurken” karşı tarafın tezini çürütmek için “saldırır”. Sonuç olarak başarılı olması durumunda “galip” kabul edilir. “Savunmak, saldırmak, rakip/düşman, galip olmak” gibi kavramlar *savaş* kavramı ile ilişkilidir. Dolayısıyla *Tartışma Savaştır* metaforu bir kültürün parçası olmuş durumdadır (2015: 29). Devamında ise metaforları sınıflandırırken *Yönelim Metaforları* adında bir alt başlıkla incelemişlerdir. Bu bölümde ise insan vücudunun hareketleri doğrultusunda *uzay/mekan* yönelimlerinin mevcut olduğundan bahsederler: *Yukarı-aşağı, içeri-dışarı, ön-arka* gibi (2015: 40). Tüm bunlar maddi alemde mevcut olan yönelimlerdir ve dolayısıyla kavramsal metaforlara dönüşürler. Bu duruma *Sağlık ve Hayat Yukarıda; Hastalık ve Ölüm Aşağıdadır* kavramsal metaforunu vermişlerdir. Elbette ki bunlar kültürden kültüre farklılık gösterebilmekle birlikte kendi kültürümüzde de benzerleri mevcuttur. *Zayıflıktan çökmüş, Ömrünün en güzel zamanlarını yaşıyor* vb. (2015: 41). Aynı şekilde *Yüksek Statü Yukarıda; Düşük Statü Aşağıdadır* kavramsal metaforu da vardır. *Kariyerinin doruğunda, Zirveye yükselecek, Statüsü düştü* gibi örnekler, bu kavramsal metaforun kültürdeki yansımalarıdır. Bunlar fiziki ortamda *yukarı-aşağı* olmak üzere bir yönü tarif ederken kavramsal metafor özelliğini kazanmıştır (2015: 43). Bununla birlikte, daha önce bahsedilen kavramsal metaforların kültürden kültüre değişik özellikler taşıması konusu, Lakoff ve Johnson’un metafor ve kültür arasında bir tutarlılığın olduğuna dair açıklamalarından hareketle incelenebilir. Lakoff ve Johnson, metafor ve kültürün bir tutarlılık içerisinde olduğunu belirtir. Yani söz konusu toplumdaki *en temel değerler* ve *en*

temel kavramların metaforik yapısının birbirleriyle uyumlu olduklarını ifade etmektedirler (2015: 50).

Söz konusu kavramsal metaforların her biri, tıpkı kavramlar gibi, alelade seçilmiş veya oluşturulmuş yapılar değildir. Bunlar bir topluluğun barındırdığı kültüre aittir. Bu konu için “para” sözcüğü örnek verilebilir. “Para” sözcüğünün sözlüksel anlamı ile metaforik anlamı birbirinden farklıdır. Örneğin; *Zaman Paradır* kavramsal metaforunun verdiği anlam ile “para” sözcüğünün verdiği sözlüksel anlam birbirinden farklıdır. Bu ve bunun gibi metaforların ana kaynağı, tecrübe gibi herhangi bir sebeple sözlüksel anlam verilmiş olan bir sözcüğün anlamını aktarırken daha *anlamlı kılma* çabasıdır (2015: 158). Aslında insan zihninin çevresini ve yaşadığı dünyayı anlama ve tecrübelerini aktarma konusunda sadece sözcükleri kullanmazlar. İnsanların farkında olmadan her bir eylemin ya da yaşanmış tecrübelerin mutlak bir metafor oluşturduğu ve bu sayede var olduklarını belirtmektedirler (2015: 297).

Metaforları insan zihninin yeteneği düşünme ve dil arasında ilişkiye göre inceleyen Şerifoğlu, tabiat ile ilgili kavramları işaret eden 5 unsura benzeterek açıklamıştır. Daha doğrusu bu beş unsur üzerinden anlatırken bir yolculuktan bahsettiği hissi uyandırmaktadır. Kendisine göre bu yolculuğun ilk durağı *toprak*tır. *Toprak* aitlik ilişkisi sebebiyle *tabiatı* temsil ettiğini belirtir. İnsanın bilgi sahibi olduğu, eğitildiği ve atalarının tecrübelerini devraldığı *yerleşke* olarak adlandırır. İkinci durak *tohum*dur. Bir öncekinde bahsedilen bilginin ve tecrübenin harmanlandığı *yerleşkede* yani *tabiatı*ta, tüm bu serüveni yaşayan, can bulacak, dolayısıyla bilgi ve tecrübe edinecek varlık *tohum* yani *insandır*. Hem o *yerleşkede* öğrendiği bilgileri, deneyimleri aktarabilen hem de geçmişin ve geleceğin karmasını yapabilen canlıdır. Üçüncü durak *sudur*. Bu unsuru *tohum* ile *toprak* arasında etkileşimin olmasını sağlayan en önemli araç olması sebebiyle insan zihnine benzetmiştir. *Zihin* insanın bütün bu öğrendikleri arasında bir *ilişkilendirme* yapabilmesini sağlayan unsurdur. Dördüncü durak ise *başaktır*. Bu unsur ise *metafora* benzetir. Yani insanın bütün tecrübelerini, edindiği bilgilerini geçmiş ile gelecek arasında her yönden *zihin* aracılığı ile ilişkilendirebilme işlemi bir *aktarım mekanizmasına* sahiptir. Kendisine göre metaforlar, tüm bu serüveni dilin her türlü imkanlarını en üst düzeyde kullanarak aktaran bir araçtır. Devamında ise yolculuğun son durağından yani *buğday*dan bahseder. *Buğday* özelliği ve önemi bakımından *dile*

benzetilmiştir. *Dil* metaforları da içinde barındıran, insanın algılama sürecini sonucunda şekillenen, yapısında bulundurduğu her yapıya göre şekillenen unsurdur (2012: 127-128).

Keklik, felsefe alanında ilk metafor tanımlarını, örneklerini ilk çağ filozoflarından başlayarak günümüze doğru incelemiştir. Felsefenin kurucusu sayıldığını belirttiği Pitagoras'a ait ilk metafor örnekleri *dünya hayatının bir spor yarışmalarına*, bir insanın doğumundan ölümüne kadar olan süreçlerini *mevsimlere* benzetmesidir. Burada *dünya hayatı*, içinde barındırdığı maddi ve manevi koşuşturmalardan hareketle *spor yarışmalarına* benzetilmiştir. Burada özellikle *sporcular, satıcılar ve seyirciler* olmak üzere üç tane unsur bulunmaktadır. Bunların her biri insan yaşamının maddi ve manevi yönlerini temsil etmektedirler. *Sporcular* hayatta kalabilmek için çabalayan yarışçıdırlar ve onlar için esas olan tek şey *yarışmaktır*. *Satıcılar* ise sadece *para kazanmak* amacı ile vardır. *Seyircilerin* ise tek görevi *seyretmektir*. Bütün bu koşuşturmayı izlemekle yetinirler. Dolayısıyla filozofları *seyircilere* benzetmiştir (1990: 12-13). Devamında ise Keklik, Platon'un *mağara metaforu* ve *balmumu* benzetmesinden bahseder. Platon'un *idealar* ve *gölgeler* hakkında görüşlerini bir *mağara metaforu* ile anlattığını ifade etmektedir. Platon'a göre *idealar* insan zihnindeki *nesnelerin kavramı*, yani gerçek dünyadaki nesnelerin insan zihnindeki karşılığıdır. Bu noktada Platon'un *ideaların gerçek* ve mutlak olduğunu, dünyadaki somut nesnelerin ise *ideaların gölgesi* olduğunu ifade ettiğini de belirtmiştir (1990: 19).

Keklik ilgili eserinin devamında, Türk-İslam filozoflarının kullandığı metaforları incelemiştir. Türk filozoflarından Fârâbî, bir toplumun kendi düzenlerine sadık kalarak oluşturdukları normlar olarak tarif edilebilen *ahlaka* dair düşüncelerini yine metafor yolu ile anlattığını belirtmiştir. Fârâbî'ye göre insanların *mutluluk* duygusuna ulaşabilmelerinin yolunu, "*insanın ulaşabileceği en yüksek merteye*" olan *Faâl Akıl* ulaşmaktır. Bu noktada *İnsan* ile *Faâl Akıl* arasındaki ilişkiyi *Güneş* ile *Göz* arasındaki ilişkiye benzetmiştir. Ona göre burada *Güneş*, ışığı veren, rehber olan ve yol gösteren sonsuz kaynak olarak yer almıştır. *Göz* ise sonsuz kaynağından aldığı güç ile hem kaynağın kendisini görür hem de "görme" yeteneğine kavuşur. Dolayısıyla *Faâl Akıl* sonsuz kaynağın kendisidir ve *İnsana* yol gösterir. Bunun sonucunda ise mutluluğa ulaşır (1990: 81).

Aslında bu ve bunun gibi milattan öncesine kadar giden metaforların tarihinde insan zihninin ürettiği kavramların dilbilim, felsefe, psikoloji gibi alanlarda aktarım şekilleri önemlidir. Görüldüğü gibi ilk çağlardan itibaren insan zihninin ürünü olan kavramların sadece tek bir dil becerisi ile anlatımı yeterli olmamıştır. İnsan mutlaka ürettiği zihinsel ürünü daha iyi ve etkili bir biçimde aktarmanın yollarını aramıştır.

Tüm bu bilgilerden hareketle Maytr.'deki *kör-* fiilinin kullanıldığı cümleler incelendiğinde hem bilginin hem görselliğin hem de tecrübelerin aktarıldığı bir eser olması dolayısıyla bazı kavramsal metaforları içerdiği tespit edilmiştir. Bunlar aşağıda sırasıyla verilmiş olup bu bağlamda açıklanmaya çalışılmıştır.

3.1.1. *Bilmek Görmektir*

Chomsky, insan zihninin kendisine özgü olan ve insanın var olma sebebi, diğer canlılardan ayıran en önemli özellik olduğunu vurgulamaktadır. İnsanın kendi dilini bir noktada kullanma yeteneğini bir noktada *yaratıcı bir etkinlik* olarak tanımlamaktadır. Aslında burada insanın dildeki sözcükleri anlama ve anlamlandırma yeteneğine ek olarak alışılmışın dışında anlamlandırma ve aktarması kastedilmektedir. Bu alışılmamış şey metaforlardır diyebiliriz. Alışılmamıştan kasıt ise elbette ki her dilde metaforlar özel bir aktarma biçimi olarak kullanılır. Ancak bu günlük dilde pek de farkedilmez, edebi eserlerde ise anlatımı kuvvetlendirme amacı ile kullanılabilir. Her ne kadar dolaylı olarak metaforları *yaratıcı yetenek* olarak ifade etse de bu durumun insanın dil kullanma becerisinin *olağan biçimi* olduğunu da belirtmektedir (2014: 161).

Gökçe ilgili çalışmasında *Bilmek Görmektir* kavramsal metaforunu açıklarken, Christopher Johnson'un *birleştirme teorisine* değinmiştir. Burada çocukların ilk dönemlerinde olayları, durumları akla ve mantığa göre yorumlayamaması, kendi tecrübesi ile *duyu motor tecrübeleri* arasında ayırım yapamamasından, sonraki dönemlerde ise tüm bunları gerçekleştirebilmeye başladıklarından bahseder. Devamında ise bu kavramsal metaforun *somut görme alanı yolu ile soyut bilme alanını anlamayı* sağlamakta olduğunu da ifade etmektedir (2015: 63).

Maytr.'den alınan örnekler incelendiğinde ise Tekin'in "bakmak ve görmek" fiilleri ile çevirisini yaptığı cümlelerde mutlaka bir "bilmek" anlamını işaret

ettiği anlaşılmaktadır. Burada ilk cümleden başlarsak, bir kısmı eksik olmasında rağmen bir algı fiili değeri olarak *kör-* “bak-” temel anlamlı fiil aslında görme hareketi ile “yapılmış olan hizmeti” “bilme, haberdar olma” alt anlamını işaret etmektedir. İkinci örnek ise oldukça eksik bir cümledir. Ancak yine de çevirisinde “görmek” fiili yerine “bilmek” fiili koyulduğunda anlamın bozulmadığı anlaşılmaktadır. Diğer örnekler de incelendiğinde “görme” yeteneği ile “bilme” durumuna ulaşıldığı tespit edilmiştir.

körüy tözünüm ol (o)ğurda bu muntağ türlüg ol //... (a)sağlğ tusuluğ boltılar (Maytr. 23). “**Bakin**, asilim! O sırada bunca çeşitli ... Hizmet ettiler” (Tekin 2019: 207).

belgüsi körü ... (Maytr. 38). “alâmeti **görüp**” (Tekin 2019: 216).

sizler yime etüz-ünüzlerke edgölükün körü iş işlerler (Maytr. 51). “Sizler de kendiniz için selâmeti (edgölük) **görün** (ve ona göre) amel edin!” (Tekin 2019: 227)

anı körühler ol antağ biş çöbik yavlağ ödteki evdin barktın önmiş toyınlar antağ körksüz kılınçlığ erserler tağı ne ayıtmış kergek igil kertilerig tağı yime srigupti atlığ bay erdi (Maytr. 58). “Bunu **görün**! Şu beş kötü devirde (*biş çöbik yavlağ öd* = skr. *panca-kasaya*), evden barktan çıkmış olan râhipler böyle **çirkin** amelli olurlarsa artık bayağı ve alelâde (insanları) sormak gerekir mi?” (Tekin 2019: 233).

avağka tegimlig maytrı burkanığ körüp kim öñre kişi etüzinte erken üç erdnig aqlağuçı sarsıg salıg tevlig kürlüg urunçağ yigüçi erserler (Maytr. 70). “Hürmete lâayık Maytrı burkan’ı **görünce** vaktiyle insanlar âleminde iken üç cevheri (*üç erdni* = skr. *triratna*) reddettikleri, kötü, fena ve hileli (oldukları) ve emaneti yedikleri için bunlar şöyle düşünürler:” (Tekin 2019: 242).

münün kadağın kördümüz sansar ajunlarığ akladımız (Maytr. 85). “Günahlarını **gördük** Samsâra âleminden nefret ettik” (Tekin 2019: 257).

edg(ü) oğlanım bu yat bu muntağ tü(rlüg) emgeklerig körüp azkıya ançağıya yime ajunlarığ öğmez men (Maytr. 85). “İyi! Oğlum, bu yabancı, bunca acıları **görüp** varlık şekillerinden birazını olsun övmem” (Tekin 2019: 258).

ol antağ türlüg tınlıglar ilki-(-t)eki yavız öğretigler (ü)çün tükel bilge maytrı burkanağ körüp köñülinte inçe sağınç sağınurlar (Maytr. 64). “Bunca yaratıklar, evvel zamandaki kötü talimler için mükemmel hikmetli (*bilge* = skr. *prajna*) Maytrı burkan’ı **görüp**, kendi kendilerine şöyle düşündüler:” (Tekin 2019: 238).

kentü münlerin kadağların körühüçi erserler kılmış tsuyların irinçülerin tijit kşanti kılı öğrenmiş erserler ... olar tükel bilge maytrı burkanığ körüp inçe sağınç sağınurlar (Maytr. 74). “Kendi günahlarını **gösterenler**; işlenmiş günahlarını itiraf etmeye (ve onlar için) af dilemeye alışmış olanlar ise, mükemmel hikmetli (*bilge* = skr. *prajna*) Maytrı burkan’ı **görüp** şöyle düşünürler:” (Tekin 2019: 247).

*anta ötrü ezrua teñri titrü közin tözün maytrı bodisvtağ **körüp** ħormuzta teñrike inçe tip tidi ... **körüñ** siz kaujiki ançama **körkle** kraza ton birle yaraşmış erür* (Maytr. 18). “Bunun üzerine tanrı Ezrua keskin bakışları ile, asıl Maytrı bodhisattva’yı **görüñ** tanrı İndra’ya şöyle dedi: ‘**Bakın**, Kauşika; **Güzel** elbise de ne yakışmış!’” (Tekin 2019: 203).

***körüñler** bilgelerim başsız boyunsuz kögüzte yüzlüğ meñizlig etüzümüz erür* (Maytr. 78). “**Bakın** hakimlerim! Başsız, boyunsuz göğüste yüzümüz vardır; bu kılıktayız” (Tekin 2019: 251).

*öt(ünür) men bu s//uğ tıtağın ta üzüksüz buşılığ yağış yağayın ... sizler yime mini **körüp** buşı birinler* (Maytr. 95). “Yalvarırım bu ... sebebinden, fasılsız sadaka olarak kurban sunayım; sizler de beni **görüñ** sadaka verin!” (Tekin 2019: 263).

Aşağıda ard arda sıralanmış örnek cümlelerde *kör-* fiili ile Tanrı Burkan’ın inanan insanları “bilme, öğrenme/bilmeme, öğrenmeme” arzusu özellikle vurgulanmıştır.

*tükel bilge maytrı (burğ)an bizni **körmezün** bu yığıl(mış) (k)alın kuğrağ yime bizni (körme)zün* (Maytr. 111). “Mükemmel hikmetli Maytrı burkan bizi **görmesin**. Bu toplanmış olan büyük cemaat de bizi (**görmesin**) ” (Tekin 2019: 272).

*bizni tükel bilge maytrı burğan **körmezün erdi*** (Maytr. 64). “Bizi, mükemmel hikmeytli Maytrı burkan **görmesin**” (Tekin 2019: 238).

*bilge maytrı burğanığ **körelim erti** bu tengri kuvrağı yime bizni **körmezünler erdi*** (Maytr. 64). “Mükemmel hikmetli (*bilge*= skr. *prajna*) Maytrı burkanı **görelim** (fakat) bu tanrılar topluluğu bizi **görmesin**” (Tekin 2019: 239).

*(tükel) bilge maytrı burğan (bizni) **körzün erdi*** (Maytr. 71). “Mükemmel hikmetli (*bilge* = skr. *prajna*) Maytrı burkan, (bizi) **görsün**” (Tekin 2019: 244).

*bizni tükel bilge maytrı burğan **körmezün erdi*** (Maytr. 74). “Bizi, mükemmel hikmetli (*bilge* = skr. *prajna*) Maytrı burkan **görmesin**” (Tekin 2019: 247).

*bizni tükel bilge maytrı burğan **körzün erdi*** (Maytr. 74). “Bizi, mükemmel hikmetli Maytrı burkan **görsün**” (Tekin 2019: 247).

3.1.2. Anlamak Görmektir

Lakoff ve Johnson, *Anlamak Görmektir* kavramsal metaforu *Düşünceler Işık Kaynaklarıdır, Söylem Bir Işık Vasıtasıdır* gibi diğer kavramsal metaforlar ile ilişkilendirmişlerdir (2015: 83). Aslında burada *düşünce* ve *söylem* tıpkı anlamak eylemi gibi insan zihninin ürünüdür. Ancak burada dikkat edilmesi gerek husus *anlamak*, *düşünce* ve *söylem* unsurlarının başta göz organı olmak üzere diğer duyu organları vasıtasıyla başlayan zihin sürecinde mantıklı bir sıralama söz konusu olmasıdır. Yani çalışmanın temel konusu olan göz organı ve onun hareketi olan *kör-*

>*gör-* fiili düşünülürse, herhangi bir olay veya durum öncelikle bu organ sayesinde zihin tarafından alınır ve insan zihni bunu algılar ve kendi algılama dolayısıyla anlama yeteneğini gerçekleştirir. Bu işlemin ya da sürecin ardından düşünce ürünü çıkmaktadır. Bu düşünceler başka alanlarda kullanılabilen, başka durum veya sorunlara örnek olarak yeni bir düşünceyi doğurabilen ürünlerdir. Bundan dolayıdır ki *Düşünceler Işık Kaynaklarıdır* kavramsal metaforu vardır. Sonrasında ise zihnin ürünü olan düşünceler aktarma amacıyla dilin imkanları kullanılarak *söyleme* dönüşür. Ayrıca Lakoff ve Johnson, söz konusu kavramsal metaforu *Tartışma* metaforlarıyla da ilişkilendirmişlerdir. Örneğin, *Tartışma Yolculuktur* metaforu, tartışma boyunca konu devam bir süre içerisinde yapılır. Dolayısıyla da bu durum yolculuk yapmaya benzetilmiştir. Yolculuk boyunca karşılaşılan her şey görmek ile anlaşılır (2015: 144). Bunun sonucunda da *Anlamak Görmektir* metaforu *Düşünceler Işık Kaynaklarıdır*, *Söylem Bir Işık Vasıtasıdır* metaforlarıyla ilişkili olduğu görülmektedir.

Gökçe, *Anlamak Görmektir* kavramsal metaforunu KB’de incelemiştir. Bu kavramsal metaforun *anlama* ve *idrak etme* ana kavramını yabancı dillerde diğer algı fiilleri ile birlikte anlamlandırıldığını belirtmiş, Matisoff’un göz organı için “*en yüksek ve en entelektüel organımız*” şeklindeki tanımına (1978: 161) da yer vermiştir. (2015: 67). Daha önce de belirtildiği gibi insanın sahip olduğu 5 duyu organından bilgiyi ilk alan, daha doğrusu bilgi ile ilk temasta bulunan organ gözdür. Bundan dolayı *gör-* fiili anlamının, öğrenmenin ilk basamağıdır ve dilde “anlamak” alt anlamlarına sahiptir. Bu durum elbette ki “görmek” ve “anlamak” kavramları ile ilgili bir metaforun oluşmasını sağlamıştır.

Aşağıdaki örneklerde ise hem soyut hem de somut durumları *kör-* fiili aracılığı ile “anlama/idrak etme” karşılanmaktadır. Cümlelerde genellikle Tanrı Burkan’ın hikmetlerini “anlamak” ve bu doğrultuna ona iman etmek işlenmiştir. Dikkat edildiği gibi cümlelerin hiçbirinde *kör-* fiili yerine *bil-* ya da *anla-* fiilleri kullanılmamıştır. Metnin hem dini hem de tiyatro özelliğini taşıması sebebiyle anlam derinliğini vermek, yani bir noktada *Anlamak Görmektir*’i vurgulamak için bu yöntem kullanılmış olabilir.

ol savığ körüp arşidati arhant küle yarlıkar (Maytr. 52). “Bu şeyleri **görüp** velî Rşidati haşmetle güler” (Tekin 2019: 228).

anı **körüp** kop yınak(takı) (kut) vahşikler ... (iligin) kavşurup bodi(svtka) inçe tip tiyür(ler) (Maytr. 39). “Bunu **görünce** her taraftaki iyi ruhlar (kut vahşik) ... (ellerini) kavuşturup bodhisattva’ya şöyle derler” (Tekin 2019: 217).

ötrü aṇulmalı oğrı teṇri burkānıḡ **körüp** anasın kodup teṇri burkānıḡ ölürgeli saḡıntı anı **körüyler** sizler toyınlar (Maytr. 58). “Sonra Angulimālya adlı hırsız Tanrı Burkan’ı **gördü** ve anasını bırakarak Tanrı Burkan’ı öldürmeyi tasarladı. ‘Bunu **görün** siz râhipler!’” (Tekin 2019: 233).

edgü kutluḡ tınlıḡlarınıḡ (a)yaḡın çiltegin **körüp** kız kıvır(-kāk) (k)öñül turğurmaz(lar) (Maytr. 59). “Kısmeti iyi olan yaratıklara **gösterilen** hürmet ve ikrâmı **görüp** kıskançlık hisleri beslemez” (Tekin 2019: 234).

(ötr)ü tükel bilge maytrı burkānıḡ (**kö**)rüp antaḡ saḡınç saḡınurlar (Maytr. 70). “O zaman mükemmel hikmetli (bilge = skr. prajna) Maytrı burkan’ı görüp şöyle düşünürler:” (Tekin 2019: 243).

kim ilkide kişi etüzinte erken burkānaḡ bursıḡ kuvraḡı birle sevmez amramaz erser nomçı bilgelerig nomlayu olurur **körüp** nomın işidigse- ...-rup yorıp barḡuçı ... (Maytr. 70). “Vaktile insanlar âleminde iken Burkan’ı ve cemaatini sevmediğinden, hakim vâizleri, vaaz ederken **gördüğü** hâlde vaazını işitmek istemediğinden ... yürüyüp varır ...” (Tekin 2019: 242).

kim kelteçi burkānlarıḡ yime **körmezler** (Maytr. 70). “İleride gelecek olan burkanları da **görmezler**” (Tekin 2019: 243).

3.1.3. Tecrübe Etmek Görmektir

Lakoff ve Johnson, bir insanın doğumundan itibaren eşya, soyut kavramlar gibi hemen her şeyi öğrenmesini sağlayan tecrübelerin her birinin birer bütün oluşturduklarını ifade etmektedirler. Bir bütün olarak tecrübelerin, kendi aralarındaki bağlantıyı kurma, yani bir *tecrübe alanı* sayesinde diğer *tecrübe alanını* anlamanın yolu olarak metaforlar işaret edilmiştir. Bu noktada insan zihninin algılama süreci ve algılamayı sağlayan unsurların tamamı ile ilgilenen *Gestalt Psikolojisine* değinmişlerdir. İfade ettiklerine göre her bir *tecrübe alanı* bütündür ve bu bütüne *tecrübe geştaltı* terimini kullanmışlardır. Burada insanın öğrenme sürecinde tekrarladığı *tecrübeleri* bir bütün olarak ayırt eder. Bu *geştaltlar*, tecrübenin temelini oluşturduğunu ve bunların *doğal boyutlara göre tutarlı organizasyonları* temsil ettiğini belirtmektedirler. Bu *doğal geştaltların* *doğal tecrübe alanları* oluşturduğunu da ifade etmişlerdir (2015: 160). Ayrıca burada *doğal* kelimesi ile kastettikleri ise insanın bedenlen, fiziksel olarak etkileşimi, kendi kültürü veya başka bir kültür ile alışverişidir (2015: 161). Yani insana ait her şeydir.

Daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere bilgiyi öğrenmenin, olayları veya olguları tecrübe etmenin ilk basamağı “görmek” fiilidir. Göz organının hareketini karşılayan “görmek” fiili algılamanın yani zihinsel sürecin başlamasını sağlamaktadır. Dolayısıyla “görmek” eylemi bir noktada tecrübe etmenin yolunu açmaktadır. Gökçe, *TecrübeEtmek Görmektir* kavramsal metaforunu KB’de incelemiştir. *Kör-* fiili ile tecrübe etmek arasındaki *anlam ilişkisini*, Sweetser’in *Vücut-Olarak-Zihin* kavramsal metaforuna göre açıklamıştır. Algılama sürecinin insan vücudu ile *kavramlaştırılması*, yani insan zihnindeki soyut bir düşüncenin dış dünyaya ait somut bir varlık ile karşılanması, Sweetser’in metaforu ile örtüşmektedir. Gökçe iki türlü *deneyim alanından* bahsetmektedir. Birincisi somut ya da fiziksel algılamaya yönelik kullanılan sözcükler, ikincisi ise kişinin kendi duygu durumudur. Dolayısıyla *Vücut-Olarak-Zihin* kavramsal metaforu bu iki *deneyim alanında* olmaktadır (2015: 71).

Aşağıdaki örneklerde *kör-* fiili daha önceki açıklamalara göre biraz daha farklı bir “tecrübe etme” anlamını işaret etmektedir. Bu fark öncekilerde soyut bir duygu durumunun somut bir nesne ile anlatılması ve her iki *deneyim alanındaki* kavramlaşma sürecinden bahsedilmektedir. Burada soyut ve somut olmak iki tane farklı alan söz konusudur. Ancak *emgek kör-/emgek tolğak kör-/körküt-* örneklerinde direkt olarak tecrübe etmek, bilgiyi deneyimlemek anlamını vermemektedir. Bu yapının anlamı “sıkıntı çekmek, zahmet görmek”tir. Dolayısıyla burada bu anlamın verdiği “Bunca sıkıntıyı, eziyeti yaşadı ve kötülüğü deneyimledi/tecrübe etti” alt anlamı *Tecrübe Etmek Görmektir* kavramsal metaforu ile açıklanabilir.

edgü utru ayıg yavlaq (kılğ)uçı erserler ... kim yime tınlıg(lar adınlarıg) bağda bukağuda kerikde ...//lir emgek tolğak körkütser(ler) (Maytr. 83). “İyiliğe karşı kötülük, fenalık edenler, (başkalarını) bağ, bukağu, zincir ve işkence aleti (ile zaptedip) **acı çektirenler**” (Tekin 2019: 255).

tınlıglarning ajunluğ til(-) emgek körmiş ... öyü(r) saşınur (Maytr. 46). “... yaratıkların varlık şekli (*ajun*=skr. *gati*) ... **zahmet çekmiş** ... düşünür.” (Tekin 2019: 223).

edg(ü) oğlanım bu yat muntağ tü(rlüg) emgeklerig körüp azkıya ançağıya yime ajunlarıg öğmez men alkamaz men tağı ne ayıtmuş kergek öküşüg öğmez men (Maytr. 85). “İyi! Oğlum, bu yabancı, bunca **acıları görüp** varlık şekillerinden birazını olsun övmem; nerede kaldı ki hepsini öveyim!” (Tekin 2019: 258).

*inçip yime avış tamuda toğmış emgeklig tınlıglarnıñ **emgekin tolqa(kın) körüpen** şariputri arħant ... ança yarlıkançuçı biligi turmaz ... kim tükel bilge teñri teñrisi burkan öglük ögsüz teñr(i) yirinteki teñriler üçün irinçkençuçı yarlıkançuçı köñül oğrınta inçsiz bolu yarlıkar ert(i)* (Maytr. 106). “Fakat yine Avici cehenneminde doğmuş olan ve ızdırap çeken yaratıkların **ızdıraplarını, sıkıntılarını görüp** veli Şariputra ... bunca merhameti ... mükemmel hikmetli Tanrılar Tanrısı Burkan (*teñri teñrisi burkan* = skr. *devati deva buddha*) analı ve anasız, tanrılar diyarındaki (*teñri yiri* = skr. *devaloka*) tanrılar için merhamet ve şefkat hisleri dolayısıyla haşmetle huzursuz olur idi” (Tekin 2019: 268-269).

SONUÇ

Maitrisimit bilindiği üzere eski Uygur Türkçesine ait dini nitelikte önemli bir eserdir. Asıl önemli olmasının sebeplerinden birisi de metin içerisindeki cümlelerin canlandırma, bir topluluğa hitap gibi tiyatro tekniğine yakın olmasıdır. Tam da bu sebeple, yani görselliğe ve canlandırmaya yatkın bir eser olmasından dolayı bu metinde *kör-* fiili incelenmiştir. Elbette ki sadece Maitrisimit'te değil, metinde bulunan örnekler dikkate alınarak, diğer eski Uygurca metinlerdeki örneklerle de yer verilmiştir. Buradan anlaşıyor ki metinde bulunan tüm yapıların birçoğu önceki ve sonraki dönem metinlerinde de kullanılmıştır.

Çalışmanın sonucunda görülüyor ki metinde *kör-* fiili, temel fiil olarak esas anlamıyla birlikte metinde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bunun yanı sıra esas anlamı ile bağlantılı veya farklı anlamları da işaret edebildiği tespit edilmiştir. Dillerin söz varlığını tespit etmek amacıyla temel sözcükleri tespit etme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar doğrultusunda hazırlanan temel kelime listelerinin hepsinde *kör-* fiili de yer almıştır. Temel sözcük olma özelliği ile birlikte işaret edebildiği farklı anlamlar ile *yan temel sözcük* olarak da değerlendirilebilmektedir. Bu açıdan da bakıldığında *kör-* fiili metinde bile kullanılan temel fiillerin başında gelmektedir. Aynı şekilde sadece temel kelime listeleri ve temel sözcük olarak önemi ile birlikte *kör-* fiili, anlam değişimleri, söz sanatları, diğer diller ile akrabalık ilişkilerindeki ölçütler vb. durumlarda sürekli dikkate alınan bir fiildir.

Başka önemli bir husus ise metinde *köz* organ hareketini karşılamak üzere yalnızca *kör-* fiili kullanılmamıştır. Bunun dışında *köz-* fiilinin de kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durum araştırmacılar tarafından yapılan sınıflandırmalara göre açıklandığında *kör-* fiili esas fiildir. *Köz-* fiili ise hem fiil hem de isim olarak kullanılabilen (Alibekiroğlu 2019: 300) kelimeler arasında olabileceği veya Turan'ın ilgili çalışmasında (1998) bahsettiği *fiil-isimler* ara sınıfında değerlendirilebileceği düşünülebilir.

Fiil sözdizimi bağlamında değerlendirildiğinde ise, *er-*, *bol-* ve *tur-* yardımcı fiiller ile birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu yardımcı fiiller ile birlikte */-dl/* görülen geçmiş zaman, */-zUn/* şart eki, */-mİş/* öğrenilen geçmiş zaman eki, */-p/* zarf-fiil ekini sık aldığı görülmüştür. Her birinin “sürekli görmek/bakmak, görmeye muktedir olmak” gibi ayrı ayrı anlamları işaret ettiği tespit edilmiştir. Bununla

birlikte yardımcı fiil olarak da kullanıldığı örnekler de mevcuttur. Metinde bu durumu karşılayan tek yapı *emgek kör-* yapısıdır. Bu örnekler dikkatle incelendiğinde *kör-* fiili, oluşturulan birleşik yapıda esas fiil olan birinci fiile anlam farklılığı sağlamak amacıyla yardımcı fiil görevi üstlendiği tespit edilmiştir. Metinde tespit edilen *emgek kör-* yapısı “sıkıntı çekmek, eziyet çekmek/görmek” anlamıyla oldukça önemlidir. Aslında burada bir deyim özelliği ile mevcut olan bu yapı, fiilin temel anlamının genişletilerek “yaşamış, görmüş, başından geçmiş” gibi yan anlamları işaret ettiği anlaşılmıştır. Bununla birlikte *kör-* fiilinden türeyen *körtle* ve *körkle* sözcükleri ile bir ikileme de mevcuttur. Bu yapı ise “güzel” anlamını pekiştirmek üzere metinde yalnızca bir defa tanıklandığı tespit edilmiştir.

Daha önce de bahsedilen *emgek kör-* yapısı gibi bu fiil ile oluşturulmuş *körü kanınçsız* “bakmaya doyulamayacak kadar güzel, çok güzel”, *körgeli körksüz* “bakılamayacak kadar çirkin”, *körmeklig suvsamağ* “görmeyi istemek”, *körgeli küse-* “görmek istemek” olmak üzere toplamda 4 tane sözcük grubu da tespit edilmiştir. Bu sözcük grupları metinde az sayıda cümlede geçmektedir. Ancak her birinin ayrı ayrı anlamı işaret edildiği anlaşılmıştır. Ayrıca bu sözcük gruplarının kullanım amacı ise önceki bölümlerde de ayrıntılı bir şekilde açıklandığı gibi anlamı, özellikle *kör-* fiilinin vurguladığı anlamı, daha iyi ifade edebilmedir.

Metinde *kör-* fiilinin anlambilimsel incelemenin sonucunda ise, *körk*, *körünç*, *körkle*, *körtle*, *körksüz*, *körgülük* gibi çeşitli şekilleri ile kendi anlamının dışında “güzellik, çirkinlik” gibi estetik zevke hitap eden kavramları işaret edildiği tespit edilmiştir. Burada asıl önemli olan ise her bir anlam aslında yeni bir sözlüksel anlam olarak metinde mevcuttur. Bahsedilen bu anlamların eski Uygurcada hemen hemen hepsi için farklı kelimeler mevcut olmasına rağmen *kör-* fiilinden türeyen kelimeler ile işaret edilmesi oldukça önemlidir. Ayrıca Tekin, *körk* sözcüğü için, *kör-* fiilinin hareketi ile bağlantılı olmak üzere, bağlama göre “vücut, kıyafet, resim, heykel, güzel” anlamlarını vermiştir. Bu bile metinde *kör-* fiilinin çok yönlü kullanımına delil olabilmektedir. Bununla birlikte idrak fiilleri olarak da değerlendirilen fiilin “görmek” hareketi ile aslında “bilmek, anlamak, idrak etmek” anlamlarını da işaret ettiği örnekler tespit edilmiştir. Metinde “bilmenin, anlamının, görmenin” önemi ise Tanrı Burkan ve onun hikmetleri üzerinden işaret edilmesidir.

Fiilin kavramsal metaforlar bağlamında değerlendirilmesi sonucunda, *Tecrübe Etmek Görmektir, Bilmek Görmektir, Anlamak Görmektir* kavramsal

metaforları da işaret ettiği tespit edilmiştir. Her biri ayrı anlamları ile metinde anlamı kuvvetlendirmek, daha iyi vurgulamak amacı ile kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tüm bunların sonucunda ise *kr-* fiilinin hacimli bir metinde ne kadar işlevsel bir özelliğe sahip olduğu, kendi anlamının dışında birçok farklı anlamı işaret ettiği, farklı gramer yapılarını kurabildiği tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Alibekiroğlu, S. (2019). “Türkçede Ortak Kökler” *Asia Minor Studies*, Cilt 7, Sayı 2, 299-305.
- Aksan, D. (1971). “Kavram Alanı- Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*.
- Aksan, D. (1998). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yayınevi, Ankara.
- Aksan, D. (2002). *Anadilimizin Söz Denizinde (sözcükler, ikilemeler, deyimler, atasözleri, terimler üzerinde geçmişe de uzanan açıklamalar)*, Bilgi Yayınları, Ankara.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Sözvarlığı*, Engin Yayınevi, Ankara.
- Aksan, D. (2006). *Türkçenin Gücü: Türk Dilinin Zenginliklerine Tanıklar*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Arat, R. R. (1965). *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Arat, R. R. (1985). *Kutadgu Bilig*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig I Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aydın, E. (2015). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*, Kömen Yayınları, Konya.
- Azılı, K. ve TULUM M. M. (2015). *Eski Uygurca Edgü Ögü Tigin Anyığ Ögü Tigin (İyi Niyetli Şehzade-Kötü Niyetli Şehzade) Burkanlı Seyirlik Eser, Türkiye Araştırmaları Doğu Kütüphanesi*, İstanbul.
- Banguoğlu, T. (1990). *Türkçenin Grameri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Bilgegil, M. K. (1984). *Türkçe Dilbilgisi*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Chomsky, N. (2014). *Dil ve Zihin*, Çev. Ahmet Kocaman, Bilgesu Yayınları, Ankara.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford At The Clarendon Press.
- Clauson, G. (2005). “Altayca Teorisinin Leksikoistatistiksel Bir Değerlendirmesi”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, Cilt V, Sayı 2, s. 311-323.
- Dizdaroğlu, H. (1963). *Türkçede Fiiller*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Doerfer, G. (1983). “Temel Sözcükler ve Altay Dilleri Sorunu”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Cilt 28-29, Sayı 1980-1981, s. 1-16.
- Elmalı, M. (2019). *Eski Uygurca Altı Dışlı Fil Hikayesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

- Ergin, M. (2013). *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi* İstanbul: Bayrak: Basım/Yayım/Tanıtım.
- Ersoy, G. (2021). *Eski Uygur Türkçesinde Öz (Core)-Dış (Peripheral) Katmanlı Birleşik Yapılarda Zamansallık*, Doktora Tezi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Gabain, von Annemarie (1953). “Türkçede Fiil Birleşmeleri”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Cilt 1, 1953, s. 16-28.
- Gabain, A. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Gökdağ, B. ve Şimşek, Y. (2014). “Temel Sözcükler Bağlamında Türkçenin Görünümü”. *VII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri*, 16-18 Ekim 2014, Elazığ, s. 183-221.
- Gökçe, F. (2013). *Gramerileşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Gökçe, F. (2015). “Kutadgu Bilig’de Kör- “Görmek”: Çok Anlamlılık, Metafor ve Gramerileşme”, *Türkbilig*, Sayı 29, s. 59-76.
- Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir.
- Hacıeminoğlu, N. (2019). *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türk Dilinde İkilemeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hirik, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Karahan, L. (2016). *Türkçede Sözdizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Karamanlıoğlu, A. F. (2019). *Seyfi Sarayı Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi’t-Türkî)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk: Giriş, Metin ve Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Keklik, N. (1990). *Felsefede Metafor: Felsefe Problemleri’nin Metafor Yoluyla Açıklanması*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Kerimoğlu, C. (2016). *Kuram ve Uygulamalarla Dilbilim, Göstergebilim ve Türkoloji Genel Dilbilime Giriş*, Pegem Akademi, Ankara.
- Korkmaz, Z. (1960). *Türkiye Türkçesinde ‘İktidar’ ve ‘İmkân’ Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Lakoff, G. ve Johnson, M. (2015). *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*, (Çev.) Gökhan Yavuz Demir, İthaki, İstanbul.
- Levin, B. (1993). *English Verb Class and Alternations: A Preliminary Investigation*, University of Chicago Press, Chicago.

- Nalbant, M. V. (2013). “Türk Lehçeleri Sözlüğü Olarak Divanü Lügati’t-Türk Üzerine Temel Sözcükler Bakımından Bir Değerlendirme”. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Palmer, F. R. (2001). *Semantik: Yeni Bir Anlambilim Projesi*, (Çev.) Ramazan Ertürk, Kitabiyat Yayınevi, Ankara.
- Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Şerifoğlu, Y. (2012). “Dil-Zihin İlişkisi Çerçevesinde Metaforlar”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, s. 123-131.
- Tamba-Mecz, I. (1998). *Anlambilim*, (Çev.) Necmettin Sevil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tekin, Ş. (2019). *Maitrisimit Burkancıların Mehdîsi Maitreya İle Buluşma Uygurca İptidaî Bir Dram Burkancılığın Vainhasika tarikatine ait bir eserin Uygurcası*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tekin, Ş. (2019). *Kuanşi İm Pusar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Turan, F. (1998). “Modern Türkçede Fiil Tabanlarıyla Sesteş İsim Soylular ve Bir Terim Teklifi: Fiil-İsimler”, Cilt 0, Sayı 6, s. 245-261.
- Türk, V. (1999). “Türkçede İsim ve Fiil Olarak Kullanılan Bazı Kelimeler Üzerine”, *III. Uluslararası Türk Dil Kurultayı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Wikipedia, “Swadesh List”, Erişim: 10.10.2022, https://en.wikipedia.org/wiki/Swadesh_list.
- Wilkins, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, (Altuigurisch – Deutsch – Türkisch) / Eski Uygurcanın El Sözlüğü, (Eski Uygurca – Almanca – Türkçe)*, Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, 929 Seiten.
- Vatec, “Vorislamische Alttürkische Texte: Elektronisches Corpus”, Erişim: 10.10.2022, <https://vatec2.fkidg1.uni-frankfurt.de/>.
- Yaylagül, Ö. (2005). “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, s. 17-51.
- YILDIZ, H. (2016). *Eski Uygurcada Mental Fiiller*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Zieme, P. (1969). “Türkçe Bir Mani Şiiri”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Cilt 16, s. 45-51.
- Zülfikar, H. ve Tezcan, S. (2014). *Nehcü'l-Ferâdis Uşmağlarının Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.